

สมถกัมมัฏฐาน

หัวใจสมถกัมมัฏฐาน

สมถภาวนา แด่ พระพุทธคุณ

หลักสูตรนักรธรรมชั้นเอก

พิมพ์ครั้งที่ ๕๐๐๐ ฉบับ

พ. ศ. ๒๔๗๕

ราคาเล่มละ ๓ บาท

สงวนลิขสิทธิ์

พิมพ์ในพระราชนัดดาจักรสยาม

คำนำ

หนังสือที่แต่งขึ้นนี้ ย่อมเป็นไปตามความปรารถนา เรื่องนี้
เป็นเช่นนั้น แต่งขึ้นเพื่อแจกในการศพพระบัญญัติสารเถร (สิงห์)
เจ้าวัดประทุมวนาราม ผู้เป็นมิตร คือเป็นผู้ชอบพอกันสนิทสนมทั้ง
เป็นสหาย คือผู้ร่วมหน้าที่ในการรณรงค์ด้วยกันมานานมาแล้ว ๆ ท่าน
เป็นอาจารย์บอกสมถกัมมัฏฐานแก่บรรพชิตแตกทุกหัตถ์ ได้รับสมณ-
ศักดิ์เป็นพระราชาคณะ ในตำแหน่งนี้ด้วย ข้าพเจ้าจึงได้เลือกจะแต่ง
เรื่องกัมมัฏฐาน ๆ ได้ปรารถมานานแล้วว่าอาจารย์ผู้บอกที่ดี ศิษย์
ผู้เรียนที่ดี ควรจะเข้าใจสาระที่เรียกว่าหัวใจของกัมมัฏฐานนั้น การ
บอกการเรียน จะได้มุ่งให้ได้ประโยชน์จริง ๆ ไม่เป็นแต่ดังที่ได้
บุญ ๆ กัมมัฏฐานนี้ ย่อมเป็นอุบายฝึกใจให้อยู่ในอำนาจ เช่น
สามารถจะทำให้ใจให้ควรแก่การรณรงค์ เมื่อถึงคราวไม่ให้เชื่อนั้นไปเสีย
เป็นกำลังใหญ่ในอันพิจารณาบรรพชิตประภคกิจธุระ ในพระ
พุทธศาสนานี้ จึงได้จัดการอบรมใจไว้เป็นลักษณะอย่างหนึ่ง ซึ่งควร
จะหัดทำ เรียกโดยชื่อว่าจิตตสิกขาบ้าง สมาริบ้าง จัดเป็นสิกขาชั้น
กลาง สูงกว่าศีล รองลงมาจากปัญญา ๆ พอมีโอกาส จึงรีบแต่ง
ขึ้นให้สำเร็จทันการศพ กล่าวความย่อพอเป็นเค้า ตามความเข้าใจ
ของข้าพเจ้า ๆ ผู้เรียนกัมมัฏฐาน เห็นข้อใดข้อหนึ่งแปลกจากที่ได้

เคยเรียน ขอย่าเพ็กรับคึกก่อน จงถือว่าเปนความ^๗รึที่ไต่ใหม่ขึ้นแต่
 พึ่งได้ใจไว้ แล้วพิจารณาโดยเหตุผล ๆ บางทีคำแนะนำ^๕ จะพึ่ง
 ดำเร็จเปนอุปการะ ช่วยให้บำเพ็ญก็มีอยู่ฐานอุกทาง แต่ได้อานิสงส์
 แถมจากบุญด้วย ๗

กรม-วชิรญาณวโรรส

วัดบวรนิเวศวิหาร

พระพุทธศาสนกาล ๒๔๕๕

วันที่ ๒๐ สิงหาคม ร. ศ. ๑๓๓

บาณชี้เรื่อง

คำนำ	หน้า ๒
หัวใจสมถกัมมัฏฐาน	” ๓
กายคตาสติ	” ๗
เมตตา	” ๑๐
พุทธานุสสติ	” ๑๔
กสิณ	” ๑๘
จตุททชาตุกวัตถถานะ	” ๒๓
สัมถภาวนา	” ๒๘
เริ่มสัมถภาวนา	” ๒๘
อารมณ์ของสัมถภาวนา	” ๓๒
กสิณ ๓๐	” ๓๒
อสุภ ๓๐	” ๓๒
อนุสสติ ๓๐	” ๓๓
พรหมวิหาร ๔	” ๓๓
อาหาเรปฏิกูลสัญญา	” ๓๔
ชาตุกวัตถถาน ๔	” ๓๔
อรูป ๔	” ๓๔
จริต ๖ ประการ	” ๓๕

ปฐวีภคติน	หน้า ๓๘
ธาโปภคติน	” ๔๔
เศไชภคติน	” ๔๕
วาโยภคติน	” ๔๗
น้ตภคติน	” ๔๘
วณณภคติน ๓ นอกจากน้ตภคติน	” ๔๘
อาโลกภคติน	” ๔๘
อากาศภคติน	” ๕๐
อหุมาตภคติน	” ๕๓
วิน้ตภคติน	” ๕๔
วิบุพภคติน	” ๕๔
วิจนิทภคติน	” ๕๔
วิกขายิตภคติน	” ๕๕
วิกขิตตภคติน	” ๕๕
หตวิกขิตตภคติน	” ๕๕
โลहितภคติน	” ๕๖
ปุปุกภคติน	” ๕๖
อัญฐิกภคติน	” ๕๗
พุทธานุสสติ	” ๕๗
ธัมมานุสสติ	” ๖๘

สังฆมานุสสติ	หน้า ๗๒
สถานุสสติ	” ๗๖
จากานุสสติ	” ๗๗
เทวตานุสสติ	” ๗๘
อุปถมานุสสติ	” ๗๙
มรณัสสติ	” ๘๐
กายคตาสติ	” ๘๓
อานาปานัสสติ	” ๘๘
เมตตภาพรหมวิหาร	” ๙๕
กรุณาพรหมวิหาร	” ๙๖
มุทิตาพรหมวิหาร	” ๙๖
อุเบกขาพรหมวิหาร	” ๙๗
อาหารเวปฏิกุศลัญญา	” ๙๗
ชาติวุฒิกถาน ๔	” ๑๐๑
อรุณกัมมัญฐาน	” ๑๐๓
ฌานแสดงมาบัติ	” ๑๐๖
คำนำ	” ๑๐๙
พระพุทธรูป—	” ๑๐๙
อรหัง สมมาสัมพุทโธ	” ๑๐๙
วิชาจรณสัมบุโน	” ๑๑๗

ศุคโต	หน้า ๑๒๖
โลกวิทู	” ๑๓๘
อนุตฺตโร ปริสัทมมสารถิ	” ๑๔๖
สตุถา เทวมนุสฺสํ	” ๑๕๔
พทุโธ	” ๑๖๔
ภควา	” ๑๗๕
นวรหุคฺคณาถา	” ๑๗๘

หัวใจล้มถกัมมัฏฐาน

มีพระบรมพุทโธวาทประทานไว้ว่า “สมาธิ ภิกฺขเว ภาเวถ
สมาหิตอ ยถากุติ ปชานาติ” ดังนี้ แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย
ท่านทั้งหลายจงยังสมาธิให้เกิด จนผู้มีจิตต์เป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้
ตามจริง ฯ

เพราะเหตุอะไร พระศาสดาจึงทรงชักนำในอันบำเพ็ญสมาธิ ฯ
เพราะใจที่ได้รับอบรมดีแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อันใหญ่ ฯ คน
เราจะทำอะไรก็ผิดดีหรือเสียก็เพราะใจ ฯ ถ้าพังกายเหมือนรูปหุ่นใจ
เหมือนคนชกักรูปหุ่นจะกระตักพดกแพลงไปทำไร ก็ต่อใจของคนชกั
ฉนั้นใด อาการกายแฉฉฉฉฉจะเป็นไปอย่างไร ก็ต่ออาการของใจ
ฉนั้นนั ฯ อีกอย่างหนึ่ง กายเหมือนเรือ ใจเหมือนนายเรือ ถ้า
นายเรือไม่ได้รับความฝึกหัดชำนาญหรือประมาทไป ก็จะไป
เรือไปเป็นอันตรายเสีย ต่อเป็นผู้ได้ศึกษาแต่มีสติ จึงจะสามารถพา
ไปถึงท่าฉนั้นใด ใจก็ฉนั้นนั ที่ชั่วแต่ปล่อยให้ละเลง ก็จะทำให้
ประพศิชั่วทางกายทางวาจาฉมีประการต่าง ๆ ฉนั้นแต่เป็นฉนั้นเดียว
หาย ถ้าได้รับอบรมในทางดี จึงจะชกัฉในทางดี ฯ ท่านกล่าววว่า
ใจที่ไม่ได้อบรม อาจทำคนให้ฉนั้นหายเสียได้ ยิ่งกว่าโจรหรือคนมีเวร

จะทำให้เสียอีก ใจที่ได้รับอบรม อาจทำคนให้ดี ยิ่งกว่ามารดาบิดา
แต่ญาติผู้รักใคร่จะพึงทำให้ได้ ๗ เพราะเหตุนี้ พระคำสดำผู้ทรง
พระกรุณาใหญ่ แสวงหาประโยชน์แก่ประชาชน จึงได้ทรงชักนำใน
อันบำเพ็ญสมาธิ ๗

สมาธิ^{นี้} พึงรู้อย่าง^{นี้} ๗ ใจ^{นี้}อบรมดีแล้วย่อมเห็นอรรถเห็น
ธรรมแจ้งชัด ทำอะไรย่อมจะสำเร็จ ๗ แต่ใจ^{นี้} โดยปกติมีอารมณ์
ไม่ดีเข้าขัดขวางไม่ให้แน่แน่นอนได้ ซึ่งเรียกว่านิรวณ ๗ นิรวณท่าน
แจกเป็น ๕ ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสทั้งสาม เรียกกามฉันทะ ๑
ความงุ่นง่านด้วยกำลังโทษะอย่างสูง ถึงให้จงต่างจงผลาญผู้อื่น
เรียกชื่อตามอาการถึงที่สุด ว่าพยาบาท ๑ ความท้อแท้หรือคร้าน
แต่ความง่วงงุน รวมเรียกว่าถีนมิทธะ เพราะเป็นเหตุหุดหู่แห่งจิตต์
เหมือนกัน ^{นี้}จิตต์เป็นนิรวณอีก ๑ ความฟุ้งสร้านหรือคิดฟุ้งแต่
ความจัดจางเร็ว รวมเรียกว่าอุทฺตริยจะกุกุจะเพราะเป็นเหตุกำเริบ
ไม่อยู่ที่แห่งจิตต์เหมือนกัน ^{นี้}จิตต์เป็นนิรวณอีก ๑ ความตั้งเดิไม่
แน่ดังได้ เรียกวิจิจฉนา ๑ ๗ สมัยใด นิรวณ ๕ อย่าง^{นี้} แต่
อย่างไรอย่างหนึ่งครอบงำจิตต์ บุคคลย่อมไม่อาจคิดเห็นอรรถธรรม
เมื่อเป็นเช่น^{นี้}ย่อมไม่อาจประกอบกิจให้สำเร็จประโยชน์ตนประโยชน์
ท่าน ๗ การทำจิตต์ให้ปลอดจากนิรวณเหล่านี้ รักษาให้แน่แน่นอน
ชื่อว่าสมาธิ ๗

พระคำสดำประธานพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นอุบายชำระจิตต์

ให้ปลอดจากนิเวศน์ มีประการต่าง ๆ พระโบราณจารย์จัดรวบรวม
เข้าเป็นหมวดเรียกว่ากัมมัฏฐาน มีประเภทต่างกัน โดยสมเปนอนุบาย
สำหรับชำระนิเวศน์ชนิดหนึ่ง ๆ ๗ คิदानเกดซ์เพ่งอะเพาะกิจคือแก้
โรค ย่อมเป็นของมีคุณ แต่โรคมีต่าง ๆ ชนิด เกดซ์ก็จำมีต่าง ๆ
ชานานให้ถกกัน ฉันท ไต กัมมัฏฐานก็ฉันทนั้น เพ่งอะเพาะกิจ คือ
ชำระจิตต์จากนิเวศน์ ย่อมเป็นธรรมอันดี แต่นิเวศน์มีหลายอย่าง
กัมมัฏฐานจึงต้องมีต่างประเภทให้เป็นคู่ปรับกัน ๗

อันผู้จะเจริญกัมมัฏฐาน ต้องรู้จักเลือกประเภทอันเป็นสบาย
ของตน ๗ เหมือนคนจะไ้ยา ต้องรู้จักชนิดอันเป็นสบายแก่โรค ไม่
ใช้ว่าเป็นยาแล้วเป็นของสบายทุกชานาน บางอย่างอาจเป็นของแสดง
แก่โรคบางอย่าง เช่นยาร้อนเป็นของแสดงแก่โรคไข้ กัมมัฏฐานก็
เหมือนกัน ไม่ใช่เป็นธรรมสบายแก่ทุกคน ไม่ถูกเหมาะอาจให้โทษ
เช่นคนมีมิตระ คือวงงุนเป็นเจ้าของ กัมมัฏฐานที่ให้นึกหรือเพ่ง
อะเพาะอารมณ์อันเดียว ย่อมจะชักให้วงงุนหนักเข้า ๗

บุคคตผู้มีกามฉันทเป็นเจ้าเรือน มักรักด้วยรักงาม ควรเจริญ
อศุภกัมมัฏฐานพิจารณาทรากศพหรือเจริญกายคตาสติ พิจารณา
ร่างกายอันยังเห็นเป็นของน่าเกลียด ๗ บุคคตผู้มีพยาบาท
เป็นเจ้าเรือนมักโกรธขงเกลียดขัง ควรเจริญเมตตากรุณามุทิตา ๓
พรหมวิหาร หัดจิตต์ให้ถบัคคิดในทางให้เกิดรัก เกิดสงสาร เกิด
ยินดี ๗ บุคคตมีถนะกัต มีมิตระกัต เป็นเจ้าเรือน มักย่อท้อใน

กิจการ ควรเจริญอุสถติกัมมัฐาน พิจารณาความดีของคนบ้าง พิจารณาคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์บ้าง เพื่อให้มีกำลังใจ หวนอุตสาหะเป็นอุบายแก้กันนะ เพื่อใช้ความนึกกว้าง ๆ เป็นทางแก้ มิทธะ ๆ บุคคลผู้มั่งอู้อุทธจักจะกดี มีกุกกุกจะกดี เป็นเจ้าเรือน ควรเพ่งกติน เพื่อหัดผูกใจไว้ในอารมณ์อันเดียว หรือเจริญกัมมัฐาน อันจะให้ใจเหี่ยวด้วยสังเวชน เช่นมรณสตินึกถึงความตาย ๆ บุคคลผู้มีวิจิตรใจเป็นเจ้าเรือน ควรเจริญชาตุกัมมัฐาน หรืออุปัธยาส์ กัมมัฐาน เพื่อกำหนดรู้สภาพธรรมที่เป็นอยู่อย่างไร ๆ

ในบุคคลผู้เดียว นิเวรณเหล่านี้ อาจเข้าครอบงำในต่างขณะ ๆ ในสมัยใดนิเวรณชนิดใดครอบงำ ในสมัยนั้นควรเจริญกัมมัฐาน อันเป็นเครื่องแก้นิเวรณชนิดนั้น พึงข่มจิตที่ตั้งในสมัยที่เป็นไปพถ่าน พึงยกจิตขึ้นในสมัยที่หตุ้ พึงประคองจิตไว้ได้ในสมัยที่เป็นไปตมำ เต็มอ พึงทำจิตดีให้อาจให้ควรแก่การงาร ๆ

อาการที่รู้จักทำจิตดีให้ปลอดจากนิเวรณเป็นจิตดีอาจ เป็นจิตดี ควรแก่การงาร ในคราวต้องการ ดังนี้ ชื่อว่าสมาธิ แปลตามศัพท์ ว่าตั้งจิตไว้มั่น ๆ

สมาธิเป็นกำลังสำคัญ ในอันจะให้คิดเห็นอรรถธรรมแต่เหตุ ผลอันสูงสุดถึงดับ พระศาสดาจึงตรัสไว้ในพระบาลีว่า “สมาหิโต ยถาภูติ ปชานาติ” ผู้มีใจตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามเป็นจริง ๆ ใจดวงเดี่ยวนึกพว้าไปในอารมณ์ต่าง ๆ ย่อมคิดคิดแต่ไม่เห็นทาง ต่อ

นึกถึงลงไปในการมณเฑียรเบญจมาศ จึงจะคิดเห็นปรุโปร่ง ดุจดัง
 น้ำป่าไหลตายทาง จะใช้กำลังพัดเครื่องจักรไม่ได้แรง เหมือนทำ
 ให้ป่าตงทางเดียวละนั้น ๆ สมาริก็คือนวมความคิดของใจให้ตงตง
 ไปในทางเดียว จึงเป็นกำลังอันใหญ่ให้แทงตลอดบรรดธรรม แต่
 เหตุผลอันสมบูรณ์ ๆ

สมาธินี้ ที่เป็นอย่างต่ำ ไม่แน่แน่วจริง ๆ ทำได้เป็นอย่างดี
 ก็เป็นแต่เฉียด ๆ โกด เรียกอุปจารสมาธิ ที่เป็นอย่างสูง เบญจมาศ
 อย่างแน่นแฟ้น แน่นแน่วตงไปจริง ๆ เรียกอัปปนาสมาธิ ๆ สมาริ
 อย่างต่ำ มีได้แก่สามัญชน ท่านจัดเป็นแต่กามาวจรธรรม คือ เป็น
 อารมณของสัตว์ผู้ห้วงกามคุณ ๆ สมาริอย่างสูง คืออัปปนา-
 สมาริระเพราะมีแก่บางคนที่เป็นผู้วิเศษ ท่านจัดว่ารูปาวจรธรรม คือ
 เป็นอารมณ์ของท่านผู้ห้วงรูปธรรม ยกเป็นคุณสูงชันอีกชั้นหนึ่ง
 เรียกว่าฌานโดยมากกว่าอย่างอื่น แจกเป็น ๔ ตามที่นิยมมากใน
 พระพุทธศาสนา เรียกว่ารูปฌาน เพราะมีรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง
 เป็นอารมณ์ ฌาน ๔ นั้นเรียกชื่อตามลำดับบุรณตั้งชื่อว่า ที่ ๑ ที่ ๒
 ที่ ๓ ที่ ๔ หรือใช้ศัพท์เช่นนั้นในภาษามคธว่า ปฐมะ ทุตติยะ ตติยะ
 จตุตถะ ท่านกำหนดด้วยองค์สมบัติ ดังนี้

๑ ปฐมฌานมีองค์ ๕ คือ ยังมีตริก ซึ่งเรียกว่าวิคก แต่
 ยังมีตรอง ซึ่งเรียกว่าวิจาร เหมือนอารมณ์แห่งจิตต์ของคนสามัญ
 แต่ไม่ประกอบด้วยกิเลสกำแดนอกุศลธรรม ซึ่งมีปคคือความอึดใจ

แต่สุขคือความสบายใจเกิดแต่วิเวก คือความงีบ กับประกอบด้วย
จิตที่มีอารมณ์เป็นหนึ่งลงไป ซึ่งเรียกว่า เอกัคคตา ฯ

๒ ทุคฺยฌาน ม้องค ๓ ะวิตกวิจาร์เสยฺยไต้ คงอยู่แค่บิเตเต
สุขอันเกิดแต่สมาธิกับเอกัคคตา ฯ

๓ คคฺยฌาน ม้องค ๒ คงอยู่แค่สุขกับเอกัคคตา ฯ

๔ จคฺคตฌาน ม้องค ๒ เหมือนกัน ะสุขเสยฺยไต้ กตายเป็น
อุเบกขา คือเฉย ๆ กับเอกัคคตา ฯ

ฌาน ๔ นี้ จิตเป็นอุคตริมนุสฺสัสมิมัประเภทหนึ่ง ในพระ
พุทธคำสอน ฯ แต่ในเวลาทุกวันนี้ ธรรมอย่างสูงเช่นฌาน ก็เป็น
คุณที่เกินต้องการของคนทั้งหลาย หรือจะเรียกว่า ผดทเออมไม่ถึง
แม้เช่นนั้นสมาธิอย่างต่ำ ก็ยังมีประโยชน์มากดังกล่าวแล้ว เป็นคุณ
ที่ยังควรปรารภนา ฯ เหตุตั้งนั้นจักกล่าวก็มีฐานบางอย่าง อัน
เป็นคู่ปรับแก้วรณ์ทั้ง ๕ เพื่อเป็นอุบายอบรมสมาธิัน ฯ

กายคตาสติ

คัมภีร์^๕ แปลว่าสติไปในกาย ๗ ก็มีปฏิฐาน^๕เป็นคู่ปรับแก้
กามฉันท ๗ กามฉันทมีปกติให้รักด้วยรักงาม ๗ ก็มีปฏิฐาน^๕มีปกติ
ให้เหินห่างเกลียดเหินได้โครก ๗ กุฎบุครผู้มาบรรพชา ย่อมได้รับ
สอนก็มีปฏิฐาน^๕ไว้ก่อน จากพระอุปัชฌายะเหมือนดังได้รับมอบ
ศีลศรารุชไว้สำหรับต่อสู้กับข้าศึก คือกามฉันท อันจะทำอันตรายแก่
พรหมจรรย์ พวกภิกษุจึงเรียกก็มีปฏิฐาน^๕ว่ามุตกัมมปฏิฐานแปลว่า
กัมมปฏิฐานเดิม ๗ ในที่นี้ จักแสดงโดยสังเขป ๗

สาธุชนผู้จะเจริญกัมมปฏิฐาน^๕ พึงกำหนดคจบัญญัติจะ คือ
หมวดแห่งอาการ ๕ อย่าง มีหนึ่งเป็นที่สุด ให้จำได้ก่อน ทั้งโดย
อนุโตม คือตามลำดับ ทั้งโดยปฏิโตม คือย้อนลำดับ ๗ อาการ
๕ อย่างนั้น คือ เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ นี้เป็นอนุโตม ๗
ตโจ ทนฺตา นขา โลมา เกสา นี้เป็นปฏิโตม ๗ ท่านสอนให้
จำโดยอนุโตม แดปฏิโตมดังนี้ เพื่อจะให้แม่นยำ ๗ แดพึงรู้จัก
อาการทั้ง ๕ นั้นด้วย ๗

๑ เกสานั้น คือสิ่งที่เป่นเส้น ๆ งอกอยู่บนศีรษะ เบื้องหน้า
เพียงหน้าผาก เบื้องท้ายเพียงปลายคอต่อ เบื้องขวางเพียงหมวกหู
ทั้ง ๒ ข้าง ๗

๒ โลมา คือสิ่งที่เป่นเส้น ๆ เหมือนกันอีกส่วนหนึ่ง อันมิใช่

เกด้า เส้นหยาบบ้าง ตะเข้ดบ้าง งอกอยู่ตามตัวทุกแห่ง เว้น
ฝ่ามือฝ่าเท้า ฯ

๓ นขา ได้แก่งที่เป่นเกดด้งอกอยู่ตามปลายมือปลายเท้า
ทุก ๆ แห่ง ฯ

๔ ทนตา ดั้งที่เป็นซึก ๆ งอกอยู่ในเห็งอกเบองด้างเบองบน
ด้ำหรับบดเคี้ยวอาหาร ฯ

๕ ตโจ ได้แก่งที่หุ้มอยู่ทั่วด้รพวงคกาย ฯ

พังกำหนดรู้ง่าย ๆ ดั้งนี้ ผม ขน เต็บ พัน หน้ง ฯ

ครนรูกด้งตง ๕ อย่างนี้ด้แล้ว พ้งพิจำรณำน้อมใจให้เห็นเป่น
ของน้ำเกดด้ยคโด้โครก โดยปกติของมันท้งในกายนทง ในกายน
ผู้อื่น ฯ ถ้ยังไมเห็นโดยทันท้ พ้งพิจำรณำขยายออกไป โดยด้โดย
ด้ณฐำน ค้ือรูปร้ง โดยกด้น โดยท้เกิด โดยท้อยู่ ฯ อันผม
ขน เต็บ พัน หน้ง น้ มีด้ก้ไม่งำม มีด้ณฐำนก้ไม่นำร็ก มีกด้น
ก้เหมน มีท้เกิดท้อยู่ด้วันค้เป่นท้โด้โครก เพราะเป่นของปฏิกูต
เขำจ้ต้องคค.คต่งทำนุบ้ง ไม่เซ่นน้ ก้จะปรำกฏเป่นของปฏิกูต
ย้งน้ก เป่นของน้ำด้ยคด้ยเห็น ฯ ควำมเห็นน้ำเกดด้ยคน้ มีไซ้ไม
ปรำกฏแกด้ำมัญชนเมือไร เป่นค้เมือปรำกฏด้แล้ว เขำน้อมใจน้ก
ไปเสยโดยท้งอื่นปรำรภค้ของท้เขำคคคต่งไว้ด้แล้ว น้กเห็นเป่น
งำม ฯ ควำมน้กเห็นเซ่นน้ เป่นเหตุซุกน้ำกำนฉนทท้ยังไมเกิดให้
เกิดชน ย้วยวนกำนฉนทท้เกิดชนด้แล้วให้แกกด้ำ ไมไซ้อำรมฉนขง

กัมมัญฐานนี้ ๑ ความน้อมใจ แต่เห็นเป็นข้างไม่งาม เป็นของ
 ดกปรกสุดแต่จะปรากฏได้อย่างไร นี้เป็นอารมณ์ของกัมมัญฐานนี้ ๑
 ผู้เจริญกัมมัญฐานนี้ ฟังนึกถึงอาการอันหนึ่งขึ้นก่อนโดยปกติของมัน
 หรือโดยดีตั้งฐานกณฺฑนํที่เกิดที่อยู่ แต่โดยอย่างอื่น น้อมใจให้เห็นว่า
 น่าเกลียดแล้วเดื่อนึกถึงอาการอื่น ๆ ต่อไป ๑ เมื่อความชำนาญขึ้น
 นึกเพียงชื่อไปตามลำดับแต่ย้อนลำดับความเห่นปฏิภูมย่อมจะปรากฏ
 คุมจิตต์ได้ง่ายเข้า ๑ ในขณะใด ความปฏิภูมปรากฏ ในขณะนั้น
 จิตต์ได้ผลที่มุ่งหมายแห่งกัมมัญฐานนี้ ๑ เพราะเหตุนี้ ฟังรักษา
 อารมณ์นี้ไว้อย่าให้จิตจาง จะได้เป็นที่ตั้งแห่งสมาธิ ๑ แต่สมาธิใน
 กัมมัญฐานนี้ เป็นแต่เพียงอุปจาร เพราะเหตุใช้จิตต์ท่องเที่ยวอยู่ไม่
 แน่วดวงแท้ ๑

กัมมัญฐานนี้เป็นประโยชน์แก่คนมีกามฉันทเป็นเจ้าเรือน หรือ
 เรียกว่าราคะจริต ๑ มีอำนาจดีไม่ให้ช้องอยู่ในกายตนแต่กายผู้อื่น ๓

เมตตา

ศัพท์ แปลว่าคุณสมบัติเป็นเหตุสันนิษฐาน ๗ ก็มีพื้นฐานเป็น
คู่ปรับแก้พยายาม ๗ พยายามมีปกติให้คิดต่างผจญ ก็มีพื้นฐาน
มีปกติให้ชอบพอ ๗ ตำราชนผู้จะเจริญก็มีพื้นฐาน ฟังนึกถึงคนอื่น
เทียบกับตนว่า เรารักสุขเกลียดทุกข์ ฉันทิ คนอื่นก็รักสุขเกลียด
ทุกข์ ฉันทิ สิ่งที่ชอบใจของเรา ย่อมเป็นของที่ชอบใจของคนอื่น
สิ่งไม่เป็นที่ชอบใจของเรา ย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่นด้วยเหมือน
กัน เราจะหาผลที่ชอบใจ ในทางเสียผลเช่นนั้น ของผู้อื่นย่อมไม่
เป็นธรรม ๗ แต่นั่นพึงปรารถนาความอยู่ด้วยไม่มีภัยไม่มีเวรกับผู้
อื่น ๗ ถ้าคนที่ตนไม่ชอบมีอยู่ ก็พึงนึกน้อมใจเพื่อให้หายเกลียดชัง
โดยโยนิโสมนสิการ คือความทำในใจถูกทาง ๗ พึงเดือกความดี
อย่างใดอย่างหนึ่งของเขาชนนิก สุดแต่จะเดือกได้ เป็นความประพฤติ
ทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ตาม ๗ เช่นคนมักพูดบาด
หูคนอื่น แต่ไม่ใช่คนชั่วร้ายถึงดมม้อด้วยกายก็มี คนมักโกรธ แต่ไม่
ทำจริงก็มี คนชั่วร้าย แต่อีกฝ่ายหนึ่งมีน้ำใจเผื่อแผ่ อนุเคราะห์แก่
ผู้อื่นก็มี เช่นนี้เป็นตัวอย่าง ฟังนึกถึงความดีที่มีอยู่ในเขา บางที่จะ
ระบับความเกลียดชังให้เบาลง หรือให้หายได้ ๗ ถ้าไม่เห็นความดี
อย่างหนึ่งอย่างใดของเขา ที่จะพึงเอาชนนิก ก็พึงยังกรุณาคือสงสาร
ให้เกิด คนยากจนทรพัย ชาติกำเนิดเป็นเครื่องทำนุบำรุงชีวิตเด

ร่างกายให้เป็นสุข แต่ไม่ได้ช่องที่จะอนุเคราะห์คนอื่นด้วยกำลังทรัพย์
 ควรได้รับกรุณาของคนมีทรัพย์ ฉันทใด คนไร้คุณสมบัติขาดกำลัง
 เป็นเครื่องบำรุงใจให้เป็นสุข ไม่ได้ช่องที่จะชักจูงคนอื่นในความดี ซ้ำ
 กดบีบเขียดเบียนเพื่อนมนุษย์ให้ได้รับทุกข์ภัยต่าง ๆ ควรได้รับกรุณา
 ของผู้ประพฤติกุศล มีสติสัมปชัญญะ ฉันทนั้น อันจะเกิดขึ้นกับคน
 เช่นนั้น เท่ากับคนดีทะเลาะกับคนเมา ๆ เมื่อนักอย่างนั้นบางทีก็จะยัง
 กรุณาให้เกิดขึ้นได้ ๆ ถ้าน้อมใจไม่ลง ก็พึงนึกถึงความดีดีความ
 กรรมเป็นของ ๆ ตน ผู้ใดทำดีหรือชั่ว ผู้นั้นก็ปรากฏด้วยกรรม
 ของตนเอง พึงวางจิตตั้งเป็นอุเบกขา ๆ แม้อย่างนั้นก็ไม่ได้
 อย่างนั้นก็ปรากฏถึงผู้หนึ่งเดียว ๆ ถ้าเขาเกิดขึ้นกับคนต่างหาก ก็พึง
 หาช่องแสดงกายวาจาใจ หรืออนุเคราะห์เพื่อผู้ไม่ตรี ๆ เมื่อ
 เป็นเช่นนั้น ก็จะได้อยู่ด้วยไม่มกยไม่มเวรกับผู้อื่น ๆ ฉันทนั้น พึง
 น้อมจิตให้คิดชอบกับคนซึ่งเคยกันอยู่แต่เดิม ด้วยถ้อยที่ ถ้อยทำ
 ดำริอันธรรมแก่กัน พึงทำคนผู้ชอบกันห่าง ๆ ให้สันติสนม พึงทำ
 คนผู้ชอบกันสันติสนมแล้ว ให้มันเข้า ๆ ความปรารถนาแห่งจิตดี
 เพื่อชอบพอสันติสนมกับคนอื่น ตั้งชื่อว่าเมตตา ๆ โดยความที่
 คือปรารถนาสุขแก่เขา ๆ ความนึกแผ่เมตตา นี้ จัดว่าเป็นกัมมัฏฐาน
 อันหนึ่ง ๆ ถ้าชนผู้เจริญเมตตา พึงแผ่โดยเจาะจงก่อน ตั้งคน
 แต่คนที่รักใคร่สันติ เช่นบิดามารดาสามีภรรยาบุตรบุตรี แด่ท่าน
 ผู้มีอุปการะ อุปัชฌายะ อาจารย์ เจ้านาย เป็นต้นไปตลอดถึง

ญาติมิตร คนรู้จักคุ้นเคย แดคนอื่น ๆ ที่ควรจะได้รับความปรารถนา
อันดีต่อ ๆ เมื่อทำให้ชำนาญในการแผ่โดยเจาะจงนั้นแล้ว ฟังแผ่
โดยไม่เจาะจง เช่นไม่ได้ยินมณะเพาะบุคคตชื่อนั้น ชื่อนี้ ทคนรู้จัก ๆ
ฟังปลุกความรักใคร่ในคนร่วมบ้านร่วมวัดร่วมเมืองร่วมประเทศร่วม
ชาติเป็นลำดับไปตลอดถึงเพื่อนมนุษย์ทั่วไป ลงมาจนถึงสัตว์ดิรัจฉาน
เป็นที่สุด ตามแต่จะทำได้เพียงไร ๆ แผ่เมตตาโดยเจาะจงเป็นไปโดย
แรงกล้า เป็นเหตุให้ช่วยเหลือกันแข็งแรง แต่เป็นไปในทางที่แคบ
ทั้งเขตต์แห่งความไม่มีภัยไม่มีเวร ทั้งเขตต์แห่งความดำรงประโยชน์
แก่ผู้อื่น ๆ แผ่เมตตาโดยไม่เจาะจง เป็นไปโดยเพลา แต่ในทาง
ที่กว้าง เช่นคนร่วมบ้านร่วมวัดตลอดถึงร่วมชาติ รักใคร่ปรองดอง
ช่วยเหลือกัน แม้ไม่แข็งแรงเหมือนทำให้แก่ครอบครัว ย่อมมีผล
กว้างกว่า พวกคนหมู่นั้นให้ได้สุขทั่วถึงกัน ๆ เหตุนี้ ในพระพุทธ
ศาสนา จึงนิยมแผ่เมตตาโดยไม่เจาะจงว่าเป็นเมตตาอย่างสูงอย่าง
กว้าง ๆ ในการเจริญกัมมัฏฐาน ท่านอุกบทไว้นี้กล่าวดังนี้ “สพเพ
สตุตา อเวรา อพฺยาปชฺฌา อนีมา สุจี อตุตฺตานํ ปรีหรนตุ”
แปลว่าขอตั้งจิตทั้งหลายทั้งปวงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความลำบากไม่มี
ทุกข์ มีสุขรักชาติคนเกิด ๆ ในขั้นต้น น้อมใจให้ปรารถนาความสุข
แก่ผู้อื่นมาได้แล้ว นึกถึงบทสำหรับบริกรรมนี้ จะคุมจิตให้แผ่เมตตา
ขั้นได้ในขณะนั้น ๆ ในขณะใด เมตตาเป็นไปอยู่ ในขณะนั้น จิต
ว่าได้ผลที่มุ่งหมายแห่งกัมมัฏฐานนี้ ๆ จิตที่ตั้งปยุตด้วยเมตตาตั้ง

มันแน่แน่ดวงไป จิตเป็นอุปจารต์มาธิ ฯ

ก็มีฐานนี้ เป็นประโยชน์แก่คนมีพยาบาทเป็นเจ้าของ หรือ
เรียกว่าโทษจริตตัดคนเหล่านี้ทั่วไป ฯ มีอันตั้งสัให้อยู่ด้วย
ความไม่มีภัยไม่มีเวร รักใคร่ปรองคองช่วยเหลือกัน ฯ เหตุนี้จึง
ควรเจริญตามกาด ถึงคราวควรแม่เมตตาโดยเจาะจงก็พึงเจริญโดย
เจาะจง ถึงคราวแม่โดยไม่เจาะจง ก็พึงเจริญโดยไม่เจาะจง ฯ

พุทธานุสสติ

คำพื^๕นี้ แปลว่าระลึกถึงพระพุทธเจ้า ฯ อธิบายว่า ระลึกถึง
ปรารภความดีของพระองค์ ไม่ได้ระลึกถึงโดยอาการยกโทษหรือ
ข้อบกพร่อง ฯ ก็มีพื้นฐาน^๕เป็นคู่ปรับแก้ถีนมิทระนิวรณ ฯ ถีนมิทระ
มีปกติให้ข้อแก้แค้นดวงนุณ ถีนมิทฐาน^๕ มีปกติให้อุคสาหะปรารภ
พระคุณของพระพุทธเจ้า แต่ให้จิตคั่นกั้นเด่นอยู่ ฯ ถ้าชุมชนผู้จะ
เจริญถีนมิทฐาน^๕ ควรอ่านหนังสือแสดงพระพุทธจรยา เป็นต้นว่า
เรื่องปฐมสมโพธิ แต่ใคร่ควรจดถึงพระพุทธจรยาซึ่งทรงบำเพ็ญเป็น
อย่าง ๆ ไป อันต่อพระคุณสมบัติในพระองค์ แต่ทรงพระมหากุณา
อุปการะแก่ประชาชน ก็จะมีเห็นพระคุณทั้ง ๒ ส่วน^๕นี้โดยวิสัย ฯ
ใน^๕ทนั้นจะแสดงณะเพาะพระคุณบทที่ท่านผู้กล่าวไว้สำหรับนึกสำหรับสำราย
เรียกว่าอนุสสรณนัย คือ “อิติปิ โส ภควา อรหิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ
วิชชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต โลกวินุ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ
สตุถา เทวมนุสฺसानิ พุทฺโธ ภควาติ” ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงรู้แจ้งโลก คือปฐพี พร้อมด้วย
สัตว์ผู้อาศัย แต่สังขารอันปรุปรุ่งแต่งแผ่นดิน แต่สัตว์เหล่านั้น ว่ามี
ความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา จึงเจริญในกาลบางครั้ง เดือดใน
กาลบางครั้งว สู้แต่เหตุปัจจุัย ฯ หนึ่งในโลก^๕นี้ ย่อมมีสิ่งต่าง ๆ
อันจะต่อจิตทำให้รักให้ชังให้หลงให้กัถัว คนไม่รู้เท่าย่อมจะถุ่นไปตาม

ด้วยความทะเยอทะยานบ้าง ด้วยความศกใจดัวบ้าง แด้วแดไป
 ประพฤติจากทางอันชอบอันถูก ันเป็นเหตุแห่งความเลื่อมของโลกได้
 อย่างหนึ่ง ๑ ความมีกำลังสามารถต้านทานแต่มาร ๒ ประเภทัน
 เป็นปัจจัยแห่งความเจริญของโลกได้อย่างหนึ่ง ๑ พระองค์ทรงรู้
 แจ้งโลกโดยนัยเป็นอาทิ บัณฑิตจึงได้ถวายพระนามตามพระคุณ
 ว่า “โลกวิทู” แปลว่าท่านผู้รู้แจ้งโลก ๑ เมื่อพระองค์ทรงรู้แจ้ง
 โลกอย่างนั้นแล้ว จึงไม่รักไม่หลงไม่มัวเมาในอารมณ์อันยวนจิตต์
 ไม่ตั้งหวัชวาทหวัช เพราะอารมณ์อันคุกคามให้ศกใจดัวทรงมัน้อย
 ในปฏิปทาอันชอบ ยิ่งความเป็นไปของพระองค์ให้ดุด่วงมาโดยดัวดี
 ตลอดจนพระชนมายุกาล บัณฑิตจึงได้ชานพระนามถวายว่า “สุกโต”
 แปลว่าท่านผู้ไปดีแล้วหรือท่านผู้ดำเนิดดีแล้ว ๑ ปฏิปทาของท่านผู้
 ดำเนิดดีแล้วนั้น เรียกว่าจรณะ เพราะเป็นเครื่องก้าวไปหวิชชา คือ
 ความรู้พิเศษ ๑ พระองค์ทรงมันในปฏิปทาน้อย จึงได้บัตถวิชชา
 ความรู้อย่างสูง อันทำจิตต์ให้พ้นจากหม่มารคือกิเลส อันคอยนำ
 ดัดวโลกลงในที่ต่ำ จึงได้พระนามโดยพระคุณธรรมว่า “วิชชาจรณ-
 สมปนฺโน” แปลว่าท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาคือความรู้ แดจรณะคือ
 ปฏิปทา ๑ วิชชานั้นเป็นความรู้อันชอบเป็นประโยชน์แก่พระองค์แก่
 ผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่าย พระองค์เสาะหาได้เอง ไม่ได้มาแต่สำนักผู้อื่น ๑ พระ
 บัญญาอย่างสูงยังพระองค์ให้ได้รับพระนามว่า “สมฺมาสมฺพุทฺโธ”
 แปลว่าท่านผู้รู้ชอบเอง ๑ พระบัญญาน้อยอมยังผลอย่างสูงสุคให้สำเร็จ

แก่พระองค์ คือทรงบริสุทธิด้วยประการทั้งปวง ควรความนับถือของ
 ประชาชนทุกหมู่เหล่า บัณฑิตจึงถือเอาพระคุณนี้เป็นที่ตั้ง ถวาย
 พระนามว่าพระ “อริ” แปลว่าท่านผู้ไกลไกลเดส์บ้าง ท่านผู้ควรได้
 ได้รับความนับถือบ้าง ๆ คุณบทว่า “อริ” นี้ เป็นนามเรียกได้
 ทั้งพระค้ำดาทั้งพระสาวก แต่มีบทอื่นต่อท้ายให้แปลกกัน พระ
 นามพระค้ำดาว่า “อริ สมมาสมพุทฺโธ” แปลไว้แล้วข้างต้น
 นามสาวกว่า “อริ จีณาสโว” แปลว่าพระอรหันต์สิ้นอาสวะ ๆ
 พระคุณเหล่านี้จัดเป็นอัครสัมบัติ คือความดีส่วนพระองค์ ๆ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระคุณที่เป็นอัครสัมบัติเช่นนั้นแล้ว
 จัดว่ามีภักยะ คือสัมบัติอันชักจูงคนอื่นเข้ามาคบหา ๆ ผู้ใดเข้ามา
 คบ พระองค์ยอมทรงสั่งสอนผู้นั้นแจกจรรวมให้เข้าใจชัด ๆ
 บัณฑิตหมายเอาพระคุณสัมบัตินี้ ชานพระนามไว้ว่า “ภควา” แปล
 ว่าท่านผู้มีภักยะหรือว่าท่านผู้มีภาค ๆ พระองค์ทรงแจกจรรวมสั่งสอน
 ประชาชน ให้ได้บรรลุผลอันดีอันงามทั้งส่วนโลกีย์ทั้งส่วนโลกุตระ ยัง
 คนผู้ไม่เคยเข้าใจให้เข้าใจ ยังคนผู้เคยเข้าใจมาบ้างแล้ว ให้เข้าใจ
 กว้างขวาง นำความหลงอันเป็นเหตุต้นต้นแฉกหวัดหวั่นเสีย จึงได้
 พระนามว่า “พุทฺโธ” แปลว่าท่านผู้ปลุกให้ตื่น หรือว่าท่านผู้ปลุก
 ใจ ๆ พระองค์ทรงสั่งสอนอย่างนี้ แก่พุทธเวไนยทุกชั้น ตามสมควร
 แก่ภูมิของเขา ยกชั้นในปฏิปทาที่สูงกว่าโดยลำดับ จึงได้รับพระนาม
 ว่า “สตุถา เทวมนุสฺसानิ” แปลว่าท่านผู้เป็นครูสอนของเทวดา

มนุษย์ทั้งหลาย คือของคนทั้งเจ็ดสามัญ ๖ พระองค์ทรงตั้งสอน
 คนเป็นอันมากเช่นนั้น ย่อมทรงรู้จักฉันทอชฌาศัย เข้าพระหฤทัย
 ในอุบายชักจูงน้อมคด เข้าหาทางดีทางงาม ไม่ต้องใช้บังคับขู่เข็ญ
 เป็นแต่เพียงใช้พระวาจาที่ดำเร็จ ถ้าจะเทียบด้วยนายสารถ์ผู้ฝึกม้า
 ก็จัดว่าเป็นเอกอุไม่มีคนสู้ บัณฑิตจึงได้ถวายพระนามว่า “อนุตฺตโร
 ปุริสทมมสารถิ” แปลว่าท่านผู้เป็นสารถ์ฝึกบุรุษควรทรมานได้ ไม่
 มีผู้อื่นยิ่งกว่า ๖ พระคุณนี้จัดเป็นปรีทิตปฏิบัติ คือประพฤติเพื่อ
 ประโยชน์ผู้อื่น ๖ พระคุณทั้ง ๒ ส่วนนี้ มีในพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ให้ดำเร็จพระนาม ๘ ประการ เรียกว่า นวทรคุณ แปลว่าคุณ
 ของพระอรหันต์ ๘ ประการ แต่เรียกดับกันมาเป็นนพทรคุณ บัณฑิต
 ผู้กเป็นบทตั้งไว้สำหรับระลึกตาม ในเวทนาเจริญพุทธานุสสติ ท่าน
 เรียงบทที่เป็นผลไว้ข้างหน้า เรียงบทที่เป็นเหตุไว้ข้างหลัง ๖ เพื่อ
 จะให้เข้าใจง่าย ในที่นี้ จึงได้อธิบายความแห่งบทอันเป็นเหตุถอย
 หลังเข้ามา ๖

ถ้าชุมชนผู้เจริญพุทธานุสสติ ได้อ่านหนังสือแสดงพระพุทธรจรรยา
 มากมาแล้ว พบแต่บทแสดงความรู้ไว้สั้น ๆ ก็พึงเข้าใจได้โดยกว้าง
 ขวาง ฝ่ายชนผู้ไม่ได้อ่านหนังสือเช่นนั้นมาก คงจะเห็นความแต่
 ละเพาะบทเช่นเดียวกับได้เห็นด้วยตาเอง หรือเห็นแต่รูปถ่าย ความ
 กว้างแคบย่อมผิดกัน ๖ เมื่อจะเจริญพึงยงศรัทธาเต็มได้แต่ควรพ
 ให้เกิดในพระพุทธรเจ้าแล้ว พึงบริกรรมนึกบทพระคุณนามเหล่านี้ แต่

เพียงจำฟังหรือพร้อมทั้งอธิบาย เดินไปโดยลำดับ หรือเต็มได้มาก
 ในพระคุณบทใด จะจับฉะเพาะพระคุณบทนั้นขึ้นมาก็ได้ เช่นเคย
 บริกรรมกันมาว่า “อโรหิ” ๆ หรือ “พุทฺโธ” ๆ ดังนี้ แต่พึงรู้จักว่า
 ก็มีพื้นฐานเป็นคู่ปรับแก้มิทธะ คือความง่วงงุน ต້องการนี้ก็ยาว ๆ ๆ
 ในสมัยใดมิทธะครอบงำ ควรนึกไปโดยลำดับแม้พร้อมด้วยอธิบาย ๆ
 ในสมัยใดจิตต์ปัดออกโปร่ง จะนึกแต่บทที่ขึ้นใจก็ได้ ๆ หรือในเวลา
 ใช้นึก ความนึกสั้น จำต้องนึกฉะเพาะบทแท้ ๆ ในสมัยใด พระ
 คุณของพระพุทธเจ้าปรากฏแก่จิตต์ เกิดอุตสาหะจะประพฤติกตาม
 แดห้ามมิทธะเสียได้ ในสมัยนั้น เป็นอันสำเร็จผลที่มุ่งหมายแห่ง
 ก็มีพื้นฐาน ๆ เพราะต้องใช้ความนึกเป็นเบื้องหน้า ก็มีพื้นฐาน
 เจริญได้ดี ก็เป็นเพียงอุปจารสมาธิ ๆ

ก็มีพื้นฐาน เป็นสบายแก่ชนมีถิ่นมิทธะ เป็นเจ้าเรือน แดแก่
 คนเป็นลัทธิชาวจิต ๆ มีอันประสงค์ให้ตั้งใจไม่ย่อท้อต่อเหตุขัดข้อง เพื่อ
 ประพฤติความดีความงาม ฯ

กสิณ

ศัพท์^๕ แปลว่าวัตถุอันจุงใจ คือจุงใจให้เข้าไปผูกอยู่ ๗
เป็นชื่อของกัมมัญฐาน แปลว่ามีวัตถุที่ชื่อว่ากสิณเป็นอารมณ์ ๗
กัมมัญฐาน^๕ เป็นคู่ปรับแก่อุทธัจจะกุกกุจจะนิรวณ ๗ อุทธัจจะมี
ปกติให้คิดพาดัน กุกกุจจะมีปกติให้จับจด ๗ ส่วนกัมมัญฐาน^๕
มีปกติคุมใจให้มั่น ๗ วัตถุที่เป็นกสิณนั้น ต้องเป็นของไม่บาดตา
เป็นของทำให้ใจของผู้แต่เข้มขึ้น ๗ ท่านจัดไว้ ๑๐ ประการ คือ
ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่เป็นอยู่โดยปกติ หรือบางอย่างจัดทำขึ้นไว้
สำหรับ เรียกว่าภูตกสิณนับเป็น ๔ ดัซาว เหลือง แดง ขาว
ที่จัดทำขึ้นไว้สำหรับเรียกวรรณกสิณนับเป็น ๔ แสงอากาศแสงไฟ
ที่เข้ามาตามช่อง เรียกอากาศกสิณ แสงอาทิตย์โดยลำดับ ๗
ในที่^๕ จะแสดงโอทาทกสิณ คือดัซาวพอเป็นตัวอย่าง ๗

ถ้าชนผู้จะเจริญกสิณชนิดนี้ ฟังขดไม้ให้เป็นวงกลม กว้าง
โดยสัญญาได้สัก ๑๖ นิ้ว หรือราวหนึ่ง พอตาจับได้ถนัด อย่าให้เด็ก
เกินไปจนในตาจับเอาอื่นด้วย หรือใหญ่เกินไปจนในตาจับไม่ทั่ววง ๗
เอาผ้าขาวอันบริสุทธิ์หุ้ม หรือเอาดอกไม้ขาวจัดในภาชนะอันกว้าง
โดยสัญญาได้ได้ราวเท่านั้นก็ได้ แล้วเอาวางห่างจากที่นั่งสัก ๒ ศอกคืบ
หรือราวหนึ่ง พอเพ่งดูถนัด อย่าให้ชิดเกินไป หรือห่างเกินไปจน
ในตาจับไม่ถนัด แล้วฟังนั่งเพ่งดู โดยอาการตามถนัด ตากำหนด

ห้องสมุดวัดเขาบางทราย

เลขทะเบียน 01439

เลขเรียก BQ ๘ 2475

จากสติณนั้น ใจนึกถึงคำว่า “โอทาติ” ๗ แปลว่าขาว ๗ คูมในตา อันแต่เห็นกับใจอันนึกให้อยู่ที่กตติณพร้อมกัน ๗ กิริยาที่ทํา^๕เรียกว่า บริกรรม ดวงกตติณเรียกว่าบริกรรมนิมิตร กิริยาที่นึกว่า “โอทาติ” ๗ เรียกว่าบริกรรมภาวนา ๗ บริกรรม^๕เป็น^๕ขั้นที่ ๑ ๗ ครั้นทำใน^๕ขั้น^๕ชำนาญแล้ว ฟังตั้งใจจากสติณนั้นให้คิดตา ดวงหัตถ์ตาตดูในระวาง ๗ ถ้ายังไม่คิดตาดีมีดูใหม่ ในสมัยใดจำได้คิดตาหัตถ์ตาตดู ดวงกตติณปรากฏในใจ เหมือนแต่เห็นในสมัยนั้น นิมิตรที่ปรากฏในใจนั้น เรียกอุคคหนิมิตร แปลว่านิมิตรที่จิตจำได้ หรือว่านิมิตรคิดตา กิริยาที่นึก^๕นั้น เรียกว่าบริกรรมสมาธิ แปลว่าสมาธิในบริกรรม ๗ นิมิตรอันคิดตา ที่กล่าวว่าเป็นปรากฏในใจนั้น เช่นกับคนฉลาดได้พบสิ่งที่น่ากลัวอันให้ตกใจหรือคนที่ผูกพันอยู่ในสิ่งหนึ่งหัตถ์ตาตดู ย่อมแต่เห็นถึงนั้นคิดตา แต่ท่านไม่จัดว่าเป็นอารมณ์ของกัมมัฏฐาน เพราะเป็นเหตุตกใจหรือเป็นเหตุคิดข้อง ๗ บริกรรมสมาธิ^๕เป็น^๕ขั้นที่ ๒ ๗ ครั้นทำใน^๕ขั้น^๕ชำนาญแล้ว ฟังดวงหัตถ์ตานึกถึงนิมิตรนั้น ขยายให้ใหญ่บ้างเล็กบ้าง แต่อย่าให้เสียส่วนตามต้นฐาน ๗ ตัวอย่างเช่นรูปถ่ายมีขนาดต่างกัน แต่ส่วนแห่งอวัยวะนั้น ๆ ของรูปทั้งปวงทุกขณะติดงัดมกกันกับกาย เหมือนคนผู้เป็นเจ้าของรูปนั้น ๗ ในสมัยใด จิตจำนิมิตรนั้นได้จนขยายออกหรือย่อเข้าได้ ในสมัยนั้น นิมิตรนั้นเรียกว่าปฏิภาคนิมิตร แปลว่านิมิตรเทียบเคียง ภาวนานั้น เรียกว่าอุปปจารภาวนา แปลว่าภาวนาใกล้อุปปชาสมาธิ ๗

อุปจารต์มาธิ เป็นชั้นที่ ๓ ๗ ผู้ทำไต่แม่หย่าจนถึงชั้นนี้แล้ว บำเพ็ญ
 ภาวนาคือไปจนเข้าองค์กำหนดชั้นนี้ จิตว่าได้บรรลุปฐมฌานเป็น
 ต่มาธิชั้นสูง เรียกอัปนาศมาธิ แปลว่าต่มาธิแน่นแฟ้น ๗ อัปนาศ
 ต่มาธิเป็นชั้นที่ ๔ ๗ น้อธิบายตามมติของพระคัมภีร์จนอาจารย์ ๗
 ฝ่ายข้าพเจ้าเองปรารถนาจะเข้าใจว่าชั้นที่ ๒ เป็นอุปจารภาวนา หรือ
 อุปจารต์มาธิ ชั้นที่ ๓ เป็นอัปนาศภาวนา หรือเป็นอัปนาศมาธิ
 เพราะตระนิรณ ๕ ได้ในชั้นที่ ๓ แล้ว ก็เป็นอัปนาศอยู่เอง เพราะ
 ในปฐมฌาน ก็ยังมีวิตกกิจารอยู่เหมือนกัน ๗

ก็มีมัญฐานที่ท่านพรณนาว่า ให้บรรลุได้ถึงชั้นอัปนาศ เพราะ
 คุณจิตต์ให้แน่วอยู่ที่เดียว ๗ ผู้ศึกษาในกัมมัฏฐาน ไม่ควรมุ่งณะเพาะ
 คุณที่สูงอย่างเดียว ควรมุ่งณะเพาะคุณที่เป็นวิสัยของตน ฟังเจริญ
 กัมมัฏฐานอันเป็นสบายแก่ตน ๗ เช่นคนสำณัญปรารถนาฐานันดร
 เป็นมหาอำมาตย จะได้สมหวังทั้งนั้นเทียวหรือ ถ้าไม่ได้ พยายาม
 นั้นก็ไม่ผล ใช้ในทางอื่นยังจะดีกว่า เพราะเหตุนี้ คนมุ่งจะเป็น
 มหาอำมาตยต้องรู้จักกำลังของตนทั้งแแต่เห็นช่องทางก่อน อุปมาน
 ฉนี้โต ผู้จะเจริญกัมมัฏฐานก็พึงประพฤตินั้นนี้ ไม่ควรจะตะเคยคุณ
 เบื้องต่ำ ซึ่งตนควรจะทำเอาได้ก่อน ๗

แม้แต่เพียงในชั้นบริกรรม ในสัณยใด คุณจิตต์ไว้ที่กสถินแห่ง
 เดียวได้ ไม่คิดพถ่านในทางอื่นได้ความเข้มข้นไม่อัถ้อดเมื่อหน่าย
 ในสัณยนั้น จิตว่าเป็นอันดำเร่จผลที่มุ่งหมายแห่งกัมมัฏฐาน ๗

ก็มีมีฐานนี้แปดบายแก่คนมีอุทฺธิจะกุกกุกจะเป็นเจ้าเรือน
หรือเป็นวิตกจริต ๑ มีอันสั่งให้พินิจแต่อดทนในการงารที่
ปรารภ ๒

จตุรธาตวัตถถานะ

บทนี้ แปลว่ากำหนดธาตุ ๔ ๗ ก็มีพื้นฐานนี้ เป็นคู่ปรับแก้
วิจิกิจนา ๗ วิจิกิจนามักปกติให้ตั้งเดิมนั้นใจคงได้ ส่วนก็มีพื้นฐาน
นี้มักปกติให้กำหนดรู้โดยสภาวะ ๗ คนผู้ไม่กำหนดรู้โดยสภาวะ ไม่
รู้จักสิ่งนั้น ๆ โดยความเป็นจริงอย่างไร จึงมีสงสัย เมื่อเข้าใจ
ตามจริงแล้ว ก็ตั้งสงสัยไปได้อย่างหนึ่ง ๆ พระอาจารย์เจ้าแต่คง
ก็มีพื้นฐานนี้ไว้ก็เพื่อจะให้เข้าใจความเป็นจริงของร่างกาย เป็นอุบาย
กำหนดรู้สภาวะธรรมอย่างหนึ่ง เป็นเหตุคับออกไปกำหนดสภาวะธรรม
อย่างอื่นอีก ๗

ถ้าคนผู้จะเจริญก็มีพื้นฐานนี้ พึงกำหนดรู้จักธาตุแต่ตั้งขาร
ก่อน สภาวะที่มีอยู่โดยธรรมด้ายันจะแยกออกไปอีกไม่ได้ เรียกว่า
ธาตุ ๗ ธาตุเหล่านี้ คุมกันเข้าเองโดยธรรมดา หรือมนุษย์ปรุงขึ้น
เรียกว่าตั้งขาร ๗ แสดงอุทาหรณ์พอเป็นตัวอย่าง เช่นกระดูกเนื้อ
เลือดความอุ่นแดดลมอากาศ ถ้าไม่ประสงค์จะกล่าวให้ละเอียดต่อไป
เป็นธาตุละอย่าง ๆ ๗ ร่างกายคือประชุมธาตุเหล่านี้ เป็นตั้งขาร ๗
ฝ่ายแต่ได้เป็นสัมภาระอันหนึ่ง ๆ คู่เดียวกับธาตุ ฝ่ายที่คนเอาฝ่าย
มาบ้นให้เป็นค้าย ย้อมด้วยสีแล้วทอขึ้นนั้น เป็นตั้งขาร ๗ ธาตุ
หรือสัมภาระที่แสดงมาเป็นอุทาหรณ์นี้ ยังเรียกราดระจัดกระจาย
กำหนดรู้ยาก นักปราชญ์จึงได้ยื่นให้ตั้งเข้า เพื่อกำหนดรู้ง่าย ๆ ครัง

โบราณท่านจัดธาตุที่เป็นส่วนรูปเป็น ๔ กระตุกก็ ๕ เนื้อก็ ๕ ฝ้ายก็ ๕
 สังกัด ดึงถั่วไว้ในอุทาทรงข้างต้นนั้น ท่านรวมเรียกเป็นธาตุอื่น
 เดียวว่าปฐิวหรือดิน ด้วยเหตุว่า ธาตุเหล่านั้น แม้จะปรากฏว่าต่าง
 กันโดยชนิดก็ยังจัดว่าเป็นอันเดียวกันเข้าได้โดยลักษณะ คือความ
 เป็นของแค้น ๆ ส่วนเนื้อคเห็งมีมัน ท่านจัดเป็นธาตุอื่นเดียวกันกับ
 น้ำ เรียกว่าไฟ เพราะเป็นของเหลวเหมือนกัน ๆ ไชยอันแห่งร่างกาย
 ความร้อนที่เกิดแก่ของอุกมัน เกิดแต่ไฟฟ้า เกิดแต่แสงแดดแห่ง
 ดวงอาทิตย์ ท่านจัดเป็นธาตุอื่นเดียวกันกับไฟ เรียกว่าเตโช เพราะ
 มีความร้อนเป็นลักษณะเหมือนกัน ๆ ฌมอันพัดมาแต่ทิศนั้น ๆ ตาม
 ฤดู พายุใหญ่อันตงจนเป็นครั้งเป็นคราวแถมอันเคียวอยู่ในร่างกาย
 ของสัตว์ ท่านจัดรวมเข้าเป็นธาตุอื่นเดียวกัน เรียกว่าโย เพราะมี
 ความพัดเป็นลักษณะเหมือนกัน ๆ ครั้งโบราณนักปราชญ์จัดธาตุอื่น
 เป็นส่วนรูปเป็น ๔ อย่างนี้ ดังมาในกายานุปัสสันนาสติบัญญัติ หมวด
 ธาตุ ในมหาสติบัญญัติธรรม ๗ ตอนนั้นมา รู้จักธาตุชนิดอีกอย่างหนึ่ง
 ซึ่งเรียกว่าอากาศ ๆ ธาตุนี้กำหนดรู้ได้ยาก เพราะเป็นของสุกขุมไม่
 เห็นได้ด้วยจักขุ อาจจะมีรูได้ด้วยสัมผัส แต่ก็ยังรู้ได้ยากเหมือนกัน ๆ
 ในที่ว่างเป็นช่อง ไม่ว่าจะเล็กไม่ว่าใหญ่ อากาศย่อมเคียวเข้าขังอยู่เต็ม
 ๕๕ แต่เพราะเป็นธาตุเบาแถมขยายตัว คนเคียวไม่รู้ตั้งกระทันหัน
 เป็นอุปการะแก่ชีวิตของสัตว์ด้วย ทั้งมนุษย์ทั้งสัตว์จันทร สัตว์หายใจ
 สูดอากาศเข้าไปปรงโตหิตสำเร็จเป็นไออุ่น ๆ ถ้าจะใคร่รู้จักธาตุนี้

ฟังเขากระบอกกรองนำตองกรองนำดูในห้องไว้หน้าที่ตั้งตม ในคราว
แรกเอานิ้วม้ออุดท่อข้างบนกระบอกเดียว จุ่มปากกระบอกลงไป
น้ำ คงจะรู้สึกว่ามีน้ำเข้าไปได้หน่อยหนึ่ง แล้วมือไปประทะอยู่ นั้น
คืออากาศนั่นเองอันเข้าซึ่งอยู่ในกระบอก น้ำเข้าไปได้หน่อยหนึ่ง
เพราะอากาศต้องนำประทะ อัดตัวเข้าน้ำเข้าไปอีกไม่ได้
อากาศอัดตัวเต็มที่แล้วประทะอยู่ คราวนี้เปิดนิ้วม้อจากท่อข้างบน
แต่วางไว้ตรงปากท่อ จุ่มกระบอกลงไปอีก คงจะรู้สึกว่ามีน้ำเข้าไป
ได้อีก ในขณะที่เดียวกับนิ้วม้อได้รับสัมผัสเย็นฉ่ำ ๆ ขึ้นมาจากท่อ ชาติ
ที่ขึ้นมาถูกนิ้วม้อนั้นคืออากาศ ๑ อีกอย่างหนึ่ง ขณะไปในยานที่เดิน
โดยเร็ว ได้สัมผัสลมเป็นอันมาก แต่ข้างทางต้นไม้ยังไม่ค่อยมีไหว ตม
ที่กระทบ ๆ นั้นอากาศนั่นเอง ยานเดินโดยเร็วประทะอากาศโดยแรง
จึงรู้สึกสัมผัส หากจะเดินด้วยเท้าก็คงไม่รู้สึก ๑ ท่านพบอากาศ
ชาติเข้าแล้ว จึงได้เติมขึ้นอีกอย่างหนึ่งเป็นชาติ ๕ ดังแสดงไว้ใน
จุดตราหุโถวาทสูตร แต่นักปราชญ์ในชั้นหลังกล่าววว่าวโยกับอากาศ
เป็นชาติเดียวกัน วโยก็คืออากาศที่เดินกำลังแรงนั่นเอง ข้อนี้ก็เป็น
ความจริงอุดหนุนการจัดชาติ ๔ ของเดิมให้มันเข้า ๑ ในที่นี้จึงกล่าว
เพียงชาติ ๕ พอสมแก่ชื่อของกัมมัญฐานบทนี้ ๑

ชาติ ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย นิมิต्तภายนอกภายใน ๑
ชาติภายนอกเช่นภูเขาแม่น้ำของไฟ ตมพัต โดยดำดับกัน ๑ ชาติที่
เป็นภายในนั้น คือที่คุมเข้าเป็นร่างกายของสัตว์ ส่วนที่แค้นที่แขง

มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เพนคั้น เปนปฐวี
 ชาติ ฯ ส่วนที่เหลวไม่เค้นเหมือนปฐวี เือบอบอยู่ในปฐวี รักษา
 ปฐวีให้สดอยู่ เช่นโลหิต มันทัน มันทเปดว แดเหงื่อเพนคั้น เปน
 อาโปชาติ ฯ ส่วนที่ร้อนอบอู่รักษาปฐวีไม่ให้แห้ง คือไอนุ่นอนเกิด
 แต่หายใจสูดอากาศเข้าไปปรุงโลหิตที่เพนไปโดยปกติ หรือที่แรงจัด
 ชนในเวลาเพนไข ความร้อนที่เกิดชนเพราะร่างกายบดผน แดแรง
 ในอาโปชาติสำหรับตะลายอาหารเพนเตโชชาติ ฯ ส่วนที่พัดไปมา
 เปนเครื่องจำจุนปฐวี มีลมพัดชนพัดตง แดอากาศอันชงอยู่ในช่อง
 ว่างแห่งร่างกาย แรงขับโลหิตให้เดิน แดแรงสูดอากาศเข้าไปแด
 ขับออก (คือหายใจ) เปนวาโยชาติ ฯ ชาติทั้ง ๔ นี้คุมกันเข้า
 เปนร่างกาย ฉนโต ในส่วนอันหนึ่ง ๆ แห่งร่างกายก็มีชาติเหล่านี้เข้า
 เจือกันอยู่ เช่นน้ำย่อยมีอยู่ในเนื้อ น้ามมีอยู่ในกระดูก แต่เพราะ
 เปนของมีอยู่น้อยไม่ถึงซึ่งอันนับ จึงเรียกแต่ชาติที่มีมาก ฯ

มีคำถามสอดเข้ามาว่า อย่างไรร่างกายนี้จึงเดินได้พูดได้ ทำ
 อะไรได้ต่าง ๆ แดตจากรูปที่ทุกชาติที่เข้าบั้นไว้ ฯ มีคำแก้ว่า จะ
 อธิบายละเอียดก็ละเอียดยาว ขอกล่าวแต่เพียงว่า เกิดเพราะความพร้อม
 มุดปรองดองกัน ฯ ตักตาดถยงรู้จักเดินได้ หีบเลี้ยงยงรู้จักพูดได้
 เครื่องจักรยงเดอยไม่หรือดีชาวได้ เปนอะไรสิ่งซาวมีวิญญาณครอง
 จะทำไม่ได้ ฯ ความพร้อมมุดปรองดองแห่งชาติทั้ง ๔ นี้ เกิด
 กำถงหรืออำนาจอันสำคัญชนอย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกถวมโน แดแปล

ว่าใจ ๑ มโน^๕มีส่ายอยู่ ๕ ส่าย เรียกว่าจิต^๕ ที่ปากหรือที่ปลาย
 แห่งส่ายเหล่านี้เรียกว่าทวาร คือ ในตาเรียกว่าจักขุ ๑ หูเรียกว่า
 โสตะ ๑ จมูกเรียกฆานะ ๑ ดันเรียกชิวหา ๑ กาย ๑ ๑ จักขุ
 เหนรูปร่าง โสตะฟังเสียง ฆานะสูบกดิน ชิวหาชิมรส กายถูกต้อง
 โผฏฐัพพะแล้ว มโนได้รับความรู้สึกทางจิตทั้ง ๕ นี้ ๑ รูปเสียง
 กลิ่นรสโผฏฐัพพะ อันเป็นเหมือนเงาฉายมาปรากฏแก่มโน เรียก
 ธรรมหรือธรรมารมณ ๑ แล้วมโนส่งไปตามจิตแห่งกาย หรือ
 ตามจิตอื่นในอวัยวะทำกิจนั้น ๆ ๑ เฟื่องความรู้สึกที่มโนได้รับทางทวาร ๕
 ท่านเรียกจักขุวิญญาณบ้าง โสตวิญาณบ้าง ฆานวิญาณบ้าง
 ชิวหาวิญาณบ้าง กายวิญาณบ้าง เฟื่องความรู้สึกของมโนเอง เรียก
 มโนวิญาณ ๑ เหล่านี้เรียกธาตุตะอย่าง ๆ ที่เป็นทวาร ๖ ที่เป็น
 อารมณ ๖ ที่เป็นวิญญาณ ๖ รวมเป็น ๑๘ ท่านย่นให้สั้นเข้าอีกเป็น
 ห้า เรียกวินญาณธาตุเต็มเข้ากับธาตุ ๕ ซึ่งเป็นรูปรวมเรียกว่าธาตุ ๖
 ดังแสดงไว้ในธาตุวิภังคสูตร ๑ ธาตุ ๖ นี้ตั้งเพราะเหตุที่รูปธรรม
 ทั้งหมดนามธรรม ๑

การแจกธาตุเป็นต่าง ๆ นั้นเป็นไปตามความเข้าใจของนัก
 ปราชญ์ในยุคหนึ่ง ๆ จะเอาเป็นอื่นที่ไม่ได้ ๑ แต่ผลของการแจก
 ธาตุให้กำหนดรู้นั้น คือนำให้เข้าใจว่า สภาวะที่เป็นรูปธรรมน้อย ๆ
 รวมกันเข้าเป็นรูปใหญ่ขึ้นโดยลำดับ สภาวะที่เป็นนามธรรม เกิด
 เพราะความพร้อมมูลปรองดองแห่งรูปธรรม ๑ นี้ควรจับเป็นหลัก

ในกัมมัฏฐานนี้ ฯ

ดำรงณผู้จะเจริญกัมมัฏฐานนี้ เข้าใจธาตุแดสังขารโดยลักษณะ
แต่ประเภทอย่างนี้แล้ว ฟังนี้ถึงถึงกายนี้อันธาตุทั้ง ๔ คู่กันเข้า โดย
บทบาทว่า “อตุถิ อิมสมี กายเ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ
วาโยธาตุ” แปลว่ามีอยู่ในกายนี้ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุ
ลม ฯ ในขั้นแรกนี้ถึงถึงธาตุใดควรกำหนดลักษณะ หรือแม้ประเภท
ด้วย ครั้นชำนาญแล้ว นี้ก็เพียงแต่ชื่อธาตุ ลักษณะแต่ประเภทก็จะ
ปรากฏเอง ฯ ในสมัยใด ปลงใจเห็นตงเป็นแต่ธาตุคู่กัน ใน
สมัยนั้นเป็นอันได้ผลที่มุ่งหมายแห่งกัมมัฏฐานนี้ ฯ

กัมมัฏฐานนี้ เป็นสบายแก่ชนมีวิจิจจณาเป็นเจ้าเรือน ฯ มี
อานิสงส์ให้หายหลงในสภาวะธรรม ฯ

ลัทธิภววิทยา

ถ้าดับจนจิตได้เรียบเรียงเรื่องลัทธิภววิทยานี้ต่อไป ความว่า ธรรม
เป็นเครื่องส่งสว่างบังของจิตคือลัทธิภววิทยา หนึ่งว่าธรรมอันให้จิตตั้ง
สว่างไปจากนิเวศนูปกิเลสคือลัทธิภววิทยา หนึ่งความสว่างบังของจิตใน
ภายในคือลัทธิภววิทยา ฯ

กุดบุตรผู้มีศรัทธามาเจริญสมถทำให้เกิดมรรคด้วยเจตนาอันใด
เจตนาอันคือลัทธิภววิทยา หนึ่งทำสมถเป็นอุปายเครื่องส่งสว่างบังของ
จิตคือลัทธิภววิทยา หนึ่ง

เมื่อกล่าวโดยเนื้อความแล้ว เจตนาอันเป็นไปในสมถก็มีฐาน
หมดทั้งต้นคือลัทธิภววิทยา ลัทธิภววิทยานี้เป็นอุปายเครื่องส่งสว่างบัง
กั้นนิเวศนูปกิเลสมิให้เกิดจนครอบงำจิตตั้งตนได้ ดังบุทกตบัต
ทำนบกั้นน้ำไว้ มิให้ไหลไปได้ฉะนั้น หนึ่งว่าเป็นอุปายข่มขี้ดกดจิต
ไว้มิให้ตื่นรณพุ่มสร้านได้ ตั้งนายตำรวจผู้มาไว้เรียบร้อยควรเป็น
ราชพาหนะได้ฉะนั้น ก็ธรรมซึ่งเป็นอารมณ์เครื่องส่งสว่างบังของจิต
ให้สำเร็จเป็นลัทธิภววิทยานี้ในพระบาลีซึ่งเป็นพุทธภาษิตที่พระพุทธเจ้า
ตรัสเทศนามีมากหลายอย่างหลายประการเหมือนอย่างอภิณหปัจเจก
เวกขณวิชิททิพพิจารณาที่ทั้ง ๕ สถานคือกำหนดว่า คนแต่สัตว์อื่นมี

ความแก่ความเจ็บความตายเป็นธรรมดาไม่ต่างพ้นความแก่ความเจ็บ
 ความตายไปได้ แต่จะต้องวิโยคพดัดพรากจากสัดวแดดสังขารสังขาร
 ที่รักใคร่ แต่มีกรรมคืออุปนิสัยที่ตนทำไว้เป็นของ ๆ ตน เป็นต้น
 จณะนิเวศนูปกิดได้ซึ่งละหนึ่งครู่หนึ่งก็ดี ก็จัดเป็นสมถภาวนา อนึ่ง
 ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ กายานุปัสสนา ปัญญาพิจารณาตามเห็นซึ่งกาย
 โดยบรรพ ๔ ข้อ คือกำหนดรู้ดมหายใจเข้าออกยาวสั้นหยาบตะเอี้ยด
 เป็นต้น เรียกว่าอานาปานบรรพข้อ ๑ กำหนดรู้ปริยาบถ < เติรียน
 นั้นนอนว่าสำเนียงเป็นไปได้เพราะลมแต่จิตคิดคิด เรียกว่าปริยาบถ
 บรรพข้อ ๑ กำหนดรู้รอบคอบในกิจการของกายมีก้าวไปข้างหน้าแต่
 ถอยกลับมาข้างหลัง เป็นต้น ทุกขณะกิจการของกายมิได้ลืมหลง เรียก
 ว่าสัมปชัญญะบรรพข้อ ๑ กำหนดพิจารณากายตนแต่กายผู้อื่น โดย
 เป็นของปฏิกุศลไม่งามไม่สะอาด เต็มไปด้วยอศุภเป็นของไม่งามน่า
 เกดยศ ๓๓ ส่วน มีผมนเล็บฟันหนังเป็นต้น เรียกว่าปฏิกุศลบรรพ
 ข้อ ๑ พิจารณากายตนแต่กายผู้อื่น โดยเป็นธาตุ < คือสิ่งที่แข็ง
 ที่กระด้างกำหนดว่าเป็นธาตุดิน สิ่งที่อ่อนที่เหลวซึมทรบไปในดิน
 ทำดินให้เห็นยวติตเป็นก้อนอยู่ได้กำหนดว่าเป็นธาตุน้ำ สิ่งที่ทำดินแฉ
 น้านให้ชุ่มให้ร้อนให้แห้งเกรียมไปกำหนดว่าเป็นธาตุไฟ สิ่งที่อยู่ถ่มภ
 อุดหนุนพะยุงดินเดาน้ำไว้แต่ทำให้ไหวคิงไปมาได้ แลรักษาไฟไว้มิให้
 ดับไปได้กำหนดว่าเป็นธาตุลม เรียกว่าธาตุบรรพข้อ ๑ อนึ่งเมื่อ
 ได้เห็นอศุภ ๘ อย่าง คือทรากศพท์เขาทิ้งไว้ในที่ต่าง ๆ มีป่าช้าเป็นต้น

อันตายแคว้นหนึ่งหรือ ๒ วัน ๓ วัน ชนพองมีสี่เขี้ยวเดิมบุโพ
 ใหญ่ออกอย่าง ๑ คือทราศัพทเขาทั้งไว้ อันสัตว์ทั้งหลายมีสุนัข
 เป็นคณกตเคียดกินแล้ว ๑ คือทราศัพทเขาทั้งไว้โทรมดงเป็นร่าง
 กระตุก มีเนื้อแต่เดือดแต่เส้นเอ็นรังวัดผูกพันอยู่ ๑ คือทราศัพท
 เขาทั้งไว้โทรมดงเป็นร่างกระตุก มีเนื้อแต่เดือดหมดไปแล้ว ยังแต่
 เส้นเอ็นรังวัดผูกพันอยู่ ๑ คือทราศัพทเขาทั้งไว้โทรมดงเป็นร่าง
 กระตุก มีเนื้อแต่เดือดแต่เส้นเอ็นรังวัดหมดสิ้นไปแล้ว เหตุแต่
 กระตุก ๑ คือทราศัพทเขาทั้งไว้ มีกระดูกเค็ดอนหลุดจากที่ผูกติด
 เรียวยกระจัดกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ ๑ คือทราศัพทเขาทั้งไว้ เป็น
 กระตุกมีพรพรรณขาวดังสังข์ ๑ คือทราศัพทเขาทั้งไว้ เป็นกระดูก
 เรียวยเป็นกอง ๆ ทนแดดทนฝนอยู่ มีเห็ดราเกิดขึ้นทั้งอยู่ดวง ๓ ปีไป
 แล้ว ๑ คือทราศัพทเขาทั้งไว้เป็นกระดูกนุ่มย่อยปนละเอียดเช่นจุนไป ๑
 อक्षุ ๘ อย่างซึ่งว่ามานี้เรียกว่าสัตวภิคาบรพ ๘ ข้อ รวมเป็น ๑๔ ข้อ
 ด้วยกันเรียกว่ากายเพราะเป็นเอกเทศของกายอย่างหนึ่ง ๆ ๑

กุตบุตรมาตามเห็นด้วยบัญญัติพิจารณาซึ่งกายโดยบรพ ๑๔ ข้อ
 ข้อใดข้อหนึ่งซึ่งว่ามานั้นจนระองค์ ๕ คือนิวรณ ๕ เสียได้ แต่ประกอบ
 ด้วยองค์ ๕ คือวิคคกวิจาร์บีคิสุเขกคคตาอย่างนั้นเป็นตัววิคคมาธิเกิดขึ้นชื่อ
 ว่าสมถภาวนา ๑

อนึ่งเวทนานบัญญัติตามเห็นพิจารณา ซึ่งเวทนาเป็น
 อารมณก็ดี จิตตานุบัญญัติตามเห็นพิจารณา ซึ่งจิตต์เป็น

อารมณ์ก็ดี ช้มนานบ้ดัดนาบัญญัติตามเห่นพิจารณา ช้ซึ่งธรรมเห่น
อารมณ์ก็ดี ถ้าอนัตตายังไม่ปรากฏแจ้งชัดในสันดานเพียงใด ก็ยัง
เห่นสมถภาวนาอยู่เพียงนั้น ๕

ธรรมที่เห่นอารมณ์ของสมถภาวนานี้ มีมากหลายอย่างหลาย
ประการนัก เพราะเหตุนี้ กุฎบุครผู้ที่จะเจริญสมถภาวนา^๕ พึง
สันนิษฐานทราบเถิดว่า ธรรมเห่นใดเห่นเครื่องส่งบรังบ้ของจิตต์
เมื่อจิตต์ตรึกคิดอยู่เห่นอง ๆ แล้วย่อมตะองค ๕ แดประกอบด้วยองค ๕
ให้สำเร้จเห่นดัมมาตมาริ^๕ขึ้นได้แด้ว ธรรมเห่นอันนี้จัดเห่นอารมณ์
ของสมถภาวนาหมดทั้งสัน ๕

ก็แต่ในคัมภีร์อภิธรรมสังคหะแลคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านแด้ง
ธรรมที่เห่นอารมณ์ของสมถภาวนาไว้ ๗ หมวด แดกออกเห่นอย่าง
จัดได้ ๕๐ ประการ ธรรม ๗ หมวดนั้นคือ กถิน ๓๐ หมวดหนึ่ง
อศุภ ๓๐ หมวดหนึ่ง อนุสัสติ ๓๐ หมวดหนึ่ง พรหมวิหาร ๔ หมวด
หนึ่ง อหหารปฏิกุฎตัปัญหาหมวดหนึ่ง จตุทธาตุวัถถานหมวดหนึ่ง
อรุบ ๔ หมวดหนึ่ง รวมเห่น ๗ หมวด ๕

กถิน ๓๐ นั้น คือปฐวี^๕กถิน ๓ อาโปกถิน ๓ เคโส^๕กถิน ๓
วาโยกถิน ๓ น้ด^๕กถิน ๓ ปี้ด^๕กถิน ๓ โด^๕หิตกถิน ๓ โธ^๕ทาดกถิน ๓
อา^๕โลกกถิน ๓ อากาส^๕กถิน ๓ รวมเห่นกถิน ๓๐ ๕

อศุภ ๓๐ นั้น คือทรา^๕คัพพที่เน้า^๕พอง^๕ชน ๓ คือทรา^๕คัพพที่มด
เขี้ยว ๓ คือทรา^๕คัพพที่หน้า^๕เห่นอง^๕ใ^๕เห่นอง^๕อยู่ ๓ คือทรา^๕คัพพที่ชา^๕

กตางตัว ๑ คือทราภคัพที่สัตว์มีแรงกำดุนักขเป็นศนยอแยงจิกถกถิน
 แด้ว ๑ คือทราภคัพที่มีมือแดเท้าแดี่สะชาดไปอยู่ข้าง ๆ หนึ่ง ๑ คือ
 ทราภคัพที่คนมีเวรเป็นชาติด้ดัดบัพันบั้นเป็นท่อน ๆ ๑ คือทราภคัพที่
 ต้องประหารด้วยศีลธรรมใดหิตไหดอบายอยู่ ๑ คือทราภคัพที่มีตัว
 หนอนคตาดนคดำไปอยู่ ๑ คือทราภคัพที่ยังเหลืออยู่แต่ร้างกระตูก ๑
 รวมเป็นอสุภ ๑๐ ๗

อนุสัสติ ๑๐ นั้น คือพุทธานุสัสติ ระดักถึงคุณพระพุทธเจ้า
 เป็นอารมณ ๑ ธรรมานุสัสติ ระดักถึงคุณพระธรรมเป็นอารมณ ๑
 สังฆานุสัสติ ระดักถึงคุณพระสงฆเป็นอารมณ ๑ ดีถานุสัสติ ระดัก
 ถึงศีลที่ตนรักษาเป็นอารมณ ๑ จาคานุสัสติ ระดักถึงทานที่ตน
 บริจาคแด้วเป็นอารมณ ๑ เทวตานุสัสติ ระดักถึงเทพดาที่มีศีลตาภิ
 คุณแ่่มอเหมื่อนกับด้วยตน ตังเทพดาเหต่านนั้นไว้เป็นพยานแด้ว กตบ
 ระดักถึงศีลที่คูนของตนเป็นอารมณ ๑ อุปลมานุสัสติ ระดักถึง
 นิพพานดำ เป็นที่ร้างบัตบเพติงกิเลศ เพติงทุกขเป็นบรมสุขอย่างยั้ง
 เป็นอารมณ ๑ มรณัสัสติ ระดักถึงความตายของตนแด้วตัวอื่นเป็น
 อารมณ ๑ ภายคตาสติ ระดักไปในกายมีมมชนเตบัพันหนึ่งเป็นคัน
 โดยความเป็นของปฏิภุตเป็นอารมณ ๑ อานาปานุสัสติ ระดักถึงลม
 หายใจเข้าออกยาวสั้นเป็นคันเป็นอารมณ ๑ รวมเป็นอนุสัสติ ๑๐ ๗

พรหมวิหาร ๔ นั้น คือเมตตพรหมวิหาร คิตให้สัตตวทั้งสัน
 เป็นสุข ๆ ทั่วไปหมด ๑ กรุณาพรหมวิหาร คิตให้สัตตวทั้งสันที่เป

ทุกขอยู่ให้พ้นจากทุกขทั้งต้น ๓ มุกตาพรหมวิหาร คิดให้สัตว์ทั้งต้น
ที่ได้สุขสมบัติแล้ว จงดำรงอยู่ในสุขสมบัติของตน ๆ อย่าได้วิโยค
พดัดพรากจากสุขสมบัติที่ตนได้แล้ว ๓ อุกเขชาพรหมวิหาร มีความ
เพิกเฉยเป็นกลางไม่ตั้งใจไม่เสียใจในสัตว์ทั้งต้นที่ได้สุขได้ทุกข ๓ รวม
เป็นพรหมวิหาร ๔ ฯ

อาหาเรปฏิกุศลัตถุญานันว่า ความหมายรู้อำคัญในอาหารที่เป็น
ของบริโภคนั้นว่าเป็นของปฏิภูน่าเกลียดจนไม่ยินดีในรส ฯ

จตุทราศุควัตถานันว่า กำหนดพิจารณาซึ่งกายโดยเป็นธาตุ
ทั้ง ๔ คือดินน้ำไฟลมให้เห็นจริง จนถอนตัณหาตัณหาคัดตัดสัญญา
เสียได้ ฯ

อรุป ๔ นั้น คืออากาศอันญายชนะ เพ่งอากาศที่มีดวงกลืน
เตาะเพิกชนแล้วเหลืออยู่แต่อากาศเปล่า ด้วยปริกรรมนี้กว่า อากาศ
มีที่สุดไม่มี ดังนี้ เป็นอารมณ์เป็นบ่อเกิด ๓ คือวิญญาณญายชนะ
เพ่งอรุปวิญญาณที่แรกปริกรรมนี้กว่าวิญญาณไม่มีที่สุด ดังนี้ เป็น
อารมณ์เป็นบ่อเกิด ๓ คืออากิญจัญญาณะ เพ่งความไม่มีของ
อรุปวิญญาณที่แรกด้วยปริกรรมนี้กว่า หนึ่งหนึ่งหนึ่งหนึ่งไม่มี ดังนี้
เป็นอารมณ์เป็นบ่อเกิด ๓ คือเนวตัญญาณตัญญาณะ เพ่งอรุป
วิญญาณที่ ๓ ด้วยปริกรรมนี้กว่า หนึ่งเอ๋ยคนหนึ่งประณตนักจะว่ามี
ตัญญาณก็ไม่ใช่ไม่มีตัญญาณก็ไม่ใช่ ดังนี้ เป็นอารมณ์เป็นบ่อเกิด ๓
รวมเป็นอรุป ๔ ฉะนี้ ฯ

กุดบุตรผู้มั่งคั่งร่ำรวยจะเจริญสัมภพาวานัน ^๕ เมื่อนักถั่ง
 ธรรม ๗ หมวดแตกออกเป็น ๔๐ ประการเหล่านี้ให้เป็นอารมณ์แล้ว
 จะต้องศึกษาในธรรม ๗ หมวดแตกออกเป็น ๔๐ ประการเหล่านี้ให้
 รู้ให้เข้าใจจำได้แม่นยำชำนาญ ครั้นศึกษารู้เข้าใจจำได้แม่นยำชำนาญ
 แล้ว ก็มัญฐานบทใดเป็นที่ชอบอัชฌาศัยควรแก่จริตของตน ก็พึง
 พึ่งนักกัมมัญฐานบทนั้นเป็นอารมณ์เถิด ฯ

แท้จริงจริตของคนในโลกนี้มีอยู่ ๖ ประการ คือราคะจริต
 ประพฤติไปตามราคะ ๑ คือโทสะจริตประพฤติไปตามโทสะ ๑ คือ
 โมหะจริตประพฤติไปตามโมหะ ๑ คือสัทธาจริตประพฤติไปตาม
 ความเชื่อ ๑ คือพุทธิจริตประพฤติไปตามความรู้จริง ๑ คือวิดก
 จริตประพฤติไปตามวิดก ๑ รวมเป็นจริต ๖ ^๕ ฉะนั้น ฯ

ก็คนที่มั่งคั่งมักโอโงงพากันรักใคร่ในความด้วยความงาม
 สันดานมากไปด้วยความกำหนัดยินดี ในรูปเสียงกลิ่นรสเครื่องสัมผัส
 ที่เป็นอิฏฐารมณ์ ให้เกิดความสุขแก่กายแต่ใจได้ จัดเป็นราคะจริต
 มีราคะเป็นเครื่องประพฤตินั้นปกติของตัว คนที่มั่งคั่งมักฉุนเฉียว
 โกรธเคืองง่าย ๆ สันดานหนักไปในโทสะมักก่อทุกข์โงมหนักให้แก่ผู้อื่น
 จัดเป็นโทสะจริตมีโทสะเป็นเครื่องประพฤตินั้นปกติของตัว คนที่มั่ง
 คั่งมักดื่มหลงสติไม่มั่นคงพูดจาก็มักพดลพลาดถูกบ้างผิดบ้าง จัด
 เป็นโมหะจริตมีโมหะเป็นเครื่องประพฤตินั้นปกติของตัว คนที่มั่ง
 สันดานมักเชื่อคนง่าย ๆ ในถ้อยคำวาจาที่กล่าวดีแต่ชั่วเป็นบุญแต่เป็น

บาปเป็นต้น จัดเป็นสัตว์ทวารจวิคมีสัตว์ทวารเป็นเครื่องประพฤติเป็นปกติ
ของตัว คนที่มีปัญญาเฉียบแหลมดวงใจ ได้ยินได้ฟังสิ่งใดมักจำได้
แต่รู้แจ้งแทงตลอดไปได้โดยเร็ว จัดเป็นพุทธิจวิคมีความรู้เป็นเครื่อง
ประพฤติเป็นปกติของตัว คนที่มีดี้นดานมักคิดครึกครองไป ไม่ใคร่
จะแน่นงได้ ไม่ใคร่จะรู้แจ้งแทงตลอดไปได้ จัดเป็นวิคจวิคมีวิค
เป็นเครื่องประพฤติเป็นปกติของตัว ฯ

กัคนที่เป็นราคะจวิคนี้ ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๑๑ ประการ คือ
อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ เพราะกัมมัฏฐานเหล่านี้เป็นที่ตั้งบายของคน
ที่เป็นราคะจวิคนี้ คนที่เป็นโทสะจวิคนี้ ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๘
ประการ คืออณณกสิณ ๔ กัมพรหมวิหาร ๔ ฅณณกสิณ ๔ นั้น
คือณณกสิณ ปิตกสิณ โสหิตกสิณ โอทาคกสิณ พรหมวิหาร ๔ นั้น
คือเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เพราะกัมมัฏฐาน ๘ เหล่านี้ เป็น
ที่ตั้งบายของคนที่เป็นโทสะจวิคนี้ คนที่เป็นโมหจวิคกับคนที่เป็นวิค
จวิคนี้ ควรเจริญอานาปานัสสติ เพราะอานาปานัสสติกัมมัฏฐาน
นี้ เป็นที่ตั้งบายของคนที่เป็นโมหจวิคแต่คนที่เป็นวิคจวิคนี้ คนที่
เป็นสัตว์ทวารจวิคนี้ ควรเจริญอนุสสติ ๖ คือพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ
สังฆานุสสติ ตีธานุสสติ จาคานุสสติ เทวดานุสสติ เพราะอนุสสติ ๖
เหล่านี้ เป็นที่ตั้งบายของคนที่เป็นสัตว์ทวารจวิคนี้ คนที่เป็นพุทธิจวิคนี้
ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๔ คือมรณัสสติ อุปสมานุสสติ อหारेปฏิกูล-
สัญญา จตุททชาติวัตถาน เพราะกัมมัฏฐาน ๔ เหล่านี้ เป็นที่ตั้งบาย

ของคนที่เป็นพุทธิจริคนั้น ก็มีปฏิฐาน ๘ คืออรุปรกัมมีปฏิฐาน ๔ ภูต-
กสถิน ๔ คือปฐวี อาโป เตโช วาโย เหล่านี้ เป็นที่ตบยาแห่ง
จริตทั้งสี่ แต่อรุปรกัมมีปฏิฐานทั้ง ๔ นั้น กุศบุตรไม่ควรจะเจริญก่อน
พึงเจริญกัมมีปฏิฐานอื่น ๆ เสียก่อน เมื่อได้กัมมีปฏิฐานอื่น ๆ อย่างไร
อย่างหนึ่งเป็นพื้นเสียก่อนแล้ว จึงควรเจริญอรุปรกัมมีปฏิฐานนั้นได้ต่อ
ภายหลัง ๆ

ก็แต่ในกัมมีปฏิฐาน ๔๐ ประการ มีนิมิตร ๓ อย่าง มีภาวนา ๓
อย่าง นิมิตร ๓ อย่างนั้น คือปริกรรมนิมิตร ๑ อุกคหนิมิตร ๑
ปฏิภาคนิมิตร ๑ ปริกรรมนิมิตรแต่อกคหนิมิตร ๒ อย่างนี้ ได้ทำ
ไปในกัมมีปฏิฐานทั้งสี่ ปฏิภาคนิมิตรนั้นเฉพาะได้ในกัมมีปฏิฐาน ๒๒
ประการ คืออกสถิน ๑๐ อคฺภ ๑๐ ภายคตาสติ ๑ อาณาปานัสตติ ๑
เหล่านี้เท่านั้น ๆ

ภาวนา ๓ นั้น คือปริกรรมภาวนา ๑ อุปจารภาวนา ๑ อัมปนา-
ภาวนา ๑ ปริกรรมภาวนานั้น ได้ทำไปในกัมมีปฏิฐานทั้งสี่ ก็
อุปจารภาวนานั้นได้ในกัมมีปฏิฐาน ๑๐ ประการ คือพุทธานุสฺสตี ชัมมา-
นุสฺสตี สังฆานุสฺสตี สฺถานานุสฺสตี จาคานุสฺสตี เทวตานุสฺสตี อุปสฺมา-
นุสฺสตี มรณัสตติ อาหารปฏิภูตสฺสยญา จตุททชาตุกวัดธาน เหล่านี้
ย่อมให้ได้สำเร็จแต่เพียงอุปจารภาวนาเท่านั้น ไม่ถึงอัมปนาภาวนา
เพราะเป็นกัมมีปฏิฐานสุขุมตะเยยตยงนักรไม่ปรากฏชัดได้ อันจิตต์แต่
เจตริกไม่แอบแนบคิดตั้งอยู่ได้นาน จึงเป็นแต่อุปจารภาวนา

เท่านั้น ก็อุปนากาถนานันได้ในกัมมัญฐาน ๓๐ คือกถิติน ๓๐ อศุภ ๓๐
 อาณาปานัตตติ ๓ กายคคาสติ ๓ พรหมวิหาร ๔ อรูป ๔ เหล่านี้
 ย่อมให้ได้สำเร็จตลอดถึงอุปนากาถนา เพราะกัมมัญฐานเหล่านี้
 เป็นอารมณ์หยาบปรากฏชัด อันจิตต์แต่เจตสิกแอบแนบคิดดิ้นตรง
 อยู่ได้นาน จึงเป็นอุปนากาถนา แต่รูปฌานแต่อรุณฌานนี้เป็นตัว
 อุปนากาถนาอยู่แต่ ๗

กัมมัญฐาน ๓๐ ซึ่งให้สำเร็จอุปนากาถนานันจะได้มีอานุภาพ
 เต็มอันทักขามิได้ อศุภ ๓๐ กับกายคคาสติ ๓ ดิบเฮ็จประการนี้
 มีอานุภาพให้ได้แต่เพียงรูปาพจรปฐมฌานอย่างเดียวก่อน พรหม-
 วิหาร ๓ คือเมตตา กรุณา มุทิตา เหล่านี้มีอานุภาพให้ได้รับาพจร
 ฌาน ตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปจนถึงจตุตถฌาน อุเปกขาพรหมวิหาร
 ที่ ๔ นั้น มีอานุภาพให้ได้แต่เพียงบัญญัติรูปาพจรฌานอย่างเดียวก
 ่อรูปกัมมัญฐาน ๔ มีอานุภาพเฉพาะให้ได้แต่อรุณฌานอย่างเดียวก
 ่นับกัมมัญฐานอันให้สำเร็จรูปาพจรฌาน ๒๖ แต่ให้สำเร็จรูปาพจร
 ฌาน ๔ จึงรวมเป็นกัมมัญฐานอันให้สำเร็จอุปนากาถนา ๓๐ ด้วย
 ประการฉะนี้ ๗

ลำดับนี้จะแสดงวิธีที่จะภาวนาในกัมมัญฐาน ๗ หมวดแตกออก
 เป็น ๔๐ ประการนั้นให้พิสดาร จะวินิจฉัยในปฏิวัติกถิตินก่อน กุณบุตร
 ผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญกัมมัญฐานอันชื่อว่าปฏิวัติกถิตินนั้น พึง
 คัดปติโพธกัณโถงห่วงใยน้อยใหญ่เสียให้สิ้นแล้ว ไปยังที่เงียบสงัด

เพิ่งพิจารณาคนที่ตนตกแต่งเป็นดวงกสิณเป็นอารมณ์หรือ ๆ จะเพิ่ง
 พิจารณาคนที่แผ่นดินแดงที่ถานขาวเป็นต้นเป็นอารมณ์ก็ตาม เมื่อ
 จะพิจารณาคนที่มิได้ตกแต่งเป็นดวงกสิณนั้น พึงกำหนดให้มีกสิณ
 โดยกตมเท่าตะแกรง กว้างคับ ๔ นิ้วเป็นอย่างใหญ่ เท่าขอบปากขัน
 เปนอย่างเล็ก อย่ากำหนดให้ใหญ่ให้เล็กไปกว่านั้นแล้วพึงทำปริกรรม
 นี้กว่า ปฐวี ๆ ดิน ๆ ดังนี้ว่าไปอย่าหยุด ถ้ามีวณนาบารมีเคย
 ได้สั่งสมอบรมมาแต่ชาติก่อน ๆ แล้ว ก็อาจได้สำเร็จฉฉฉฉ ฉฉฉฉ
 วณนาบารมีได้ ยากที่จะได้สำเร็จฉฉฉฉด้วยเพิ่งแผ่นดินอย่างว่ามานั้น
 จะต้องทำเป็นดวงกสิณ เมื่อจะทำเป็นดวงกสิณนั้น พึงหาคนที่ม
 ดีแดงดังแดงพระอาทิตย์เมื่อแรกอุทัยขึ้นมาทำ แต่เมื่อจะทำนั้นอย่า
 ทำในที่คนสัญจรไปมา พึงทำในที่สงบที่ดับที่กำบัง แดดดวงกสิณ
 จะทำให้เป็นของตั้งอยู่ทีเดียวก็ตาม จะทำให้เป็นของยกไปได้ก็ตาม
 แดดดินก็จะทำเป็นดวงกสิณนั้น พึงชำระให้บริสุทธิ์ ทำให้เป็นดวงกตม
 กว้างคับ ๔ นิ้ว ชัดให้ราบเสมอดังหน้ากลองแล้ว พึงขัดกวาดที่นั้น
 ให้เตียนสะอาดปราศจากหยากเยื่อเชื้อฝอยแล้ว พึงอาบหน้าชำระกาย
 ให้หมดเหงื่อไคล เมื่อจะนั่งภาวนานพึงนั่งบนตั้งที่มีเท่าสูงคับ ๔ นิ้ว
 นั่งให้ไกลดวงกสิณออกไปประมาณสองศอกคืบ อากาרתั้งนั้นให้
 นั่งขัดสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง
 ผินหน้าไปข้างดวงกสิณแล้ว พึงพิจารณาโทษของกามคุณต่าง ๆ
 แลดูตจจิตให้หยินต์ในฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉ ฉฉฉฉฉฉ

ถามคุณแต่จะดวงเดียวซึ่งกองทุกข์ทั้งต้น แต่พึงระตักคิดไปในคุณ
 ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ยังปรัดตาปราโมทย์ให้เกิดขึ้นแล้ว
 พึงทำจิตทำให้เคารพรักใคร่ในพิธีทางปฏิบัติใหม่นั้นว่า ปฏิบัติดังนี้ได้
 ชื่อว่าเนกขัมมปฏิบัติ พระอริยทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นจะได้ละ
 ได้เว้นเสียหามได้ แต่ตัวปฏิบัติดังทุก ๆ พระองค์ ครั้นแล้วพึง
 ตั้งจิตคิดว่า เราจะได้ด้วยสุขอันเกิดแต่วิเวกด้วยปฏิบัติอันนี้โดยแท้
 ยังอุคต่าหะให้เกิดขึ้นแล้ว จึงตั้งมัจจุษฺชนดูดวงกสิณ เมื่อตั้งมัจจุ
 ชนนั้น อย่าตั้งมัจจุษฺชนให้กว้างนักจะลำบากจักษุ อนึ่งมณฑลแห่งดวง
 กสิณจะปรากฏแจ่มนัก ครั้นตั้งมัจจุษฺชนน้อยนัก มณฑลแห่งดวง
 กสิณก็จะไม่ปรากฏแจ่ม จิตที่ก็จะถือเอากสิณนิมิตรเป็นอารมณ์นั้นก็
 จะย่อหย่อนท้อถอยเกียจคร้านไป เหตุฉะนั้นจึงตั้งมัจจุษฺชด้วยอาการ
 อันเต็มมือ เหมือนอย่างบุคคลอันต้องกระจุกดูเงาหน้าของคนที่ปรากฏ
 ในพนกระจกะนั้น ๆ

อนึ่งเมื่อแต่ดูดวงกสิณนั้น อย่าพิจารณาสี พึงกำหนดว่า สิ่ง
 นั้นเป็นดินเท่านั้น แต่ตั้งดินนั้นจะละเอียดก็มีได้ เพราะว่ามีสีกับดวงกสิณ
 นั้นเป็นอันเดียวกัน ดูดวงกสิณก็เป็นอันดูดีอยู่ด้วย เหตุฉะนั้นพึง
 รวบรวมดวงกสิณกับตั้งนั้นเข้าด้วยกัน แต่ดูดวงกสิณแต่ตั้งนั้นให้พร้อมกัน
 กำหนดว่าสิ่งนี้เป็นดินแล้ว จึงปริกรรมนี้ว่า ปรฐวี ๆ ดิน ๆ ตั้ง
 รั้าไปร้อยครั้งพันครั้ง เมื่อกระทำปริกรรมว่า ปรฐวี ๆ นั้น อย่าตั้ง
 จักษุเป็นนิตย ตั้งมัจจุษฺชนอยู่หนึ่งแล้วพึงหัดบังตงเสีย หัดบังตงเล็กน้อย

หนึ่งแถวพวงกลมชนดูอีกแถว พังปฏิบัตินั้นไปกว่าจะได้บุคคลหนึ่งคน
ก็แตกตื่นหนีครยันเป็นอารมณ์เป็นท้วงแห่งจิตต์ ในการเมื่อทำ
ปริกรรม ชื่อว่าปริกรรมนิมิตร กิริยาที่ทำปริกรรมว่า ปฏิวี่ ๆ นั้น
ชื่อว่าปริกรรมภาวนา เมื่อตั้งจิตต์ในกตสันนิมิตรกระทำปริกรรมว่า
ปฏิวี่ ๆ นั้น ถ้ากตสันนิมิตรมาปรากฏใหม่ในทวาร หมดับจักษุตง
กตสันนิมิตรก็ปรากฏอยู่อย่างนั้นใหม่ในทวารดังตั้งจักษุตงแล้วณกตใด
ชื่อว่าได้บุคคลหนึ่งคนกตนั้น เมื่อได้บุคคลหนึ่งคนแล้วตั้งจิตต์
ไว้ในบุคคลหนึ่งคนนั้น กำหนดให้ยิงโดยวิเศษขึ้นไป ๆ

เมื่อปฏิบัติอยู่ตั้งนั้น ก็จะมีนิรณธรรมเสียได้โดยลำดับ ๆ
ก็เดดก็จะดังบร้งบจากสันดาน ดัมารีก็จะกล้าหาญเป็นอุปจารัดมารี
ปฏิภาคนิมิตรก็จะเกิดปรากฏขึ้น บุคคลหนึ่งคนกับปฏิภาคนิมิตรนั้นต่าง
กัน บุคคลหนึ่งคนนั้นยังประกอบด้วยกตสันโทษ คือยังปรากฏเป็นดี
ดินอยู่อย่างนั้น ปฏิภาคนิมิตรนั้นปรากฏบริสุทฺธิจึงามกว่าบุคคลหนึ่งคน
ตั้งแฉ่นกระเจกที่บุทศถลอกออกจากฝักออกจากถุ่นนั้น จำเดิมแต่
ปฏิภาคนิมิตรเกิดขึ้นแล้ว นิรณธรรมทั้งสี่ก็ระงับไป จิตต์นั้นก็
ได้ชื่อว่าตั้งมั่นเป็นอุปจารัดมารี ดำเรื่อกิจเป็นกามาพจรัดมารีภาวนา
เมื่อได้อุปจารัดมารีแล้ว ถ้าปากเพียรพยายามต่อสู้ไปไม่หยุดหย่อน
ก็จะได้ดำเรื่อกิจอุปนาศมารีซึ่งเป็นตัวฉนวนส่วนรูปาพจร แต่เมื่อกระทำ
เพียรจนบัดถึงอุปนาศมารีเกิดขึ้นในสันดานแล้ว ก็พึงกำหนดไว้ว่า
เราประพฤติอิริยาบถอย่างนี้ ๆ อยู่ในเสนาสนะอย่างนี้ ๆ โภชนาหาร

อันเป็นที่บทย่างนั้น ๆ จึงได้สำเร็จฉฉาน โยคภาพจรกุดบุตรที่ได้ฉฉาน
 ด้มาบัตด้วยวิธีดังว่ามานั้น ซึ่งให้กำหนดอิริยาบถแต่เสนาสนะแต่
 อาหารไว้ เพื่อจะได้สืบต่อเมื่อภายหลัง เกิดอกจะมีความประมาท
 ฉฉานเลื่อมไป เมื่อจะเจริญสืบต่อไปใหม่นั้น จะได้ประพฤติกิริยาบถ
 แต่เสนาสนะแต่โภชนาหารเหมือนอย่างแต่ก่อน ฉฉานที่เลื่อมไป
 แล้วยังจะได้เกิดขึ้นได้ บริบูรณ์ในสันดรนอีก ๆ

ครั้นเมื่อโยคภาพจรเจ้าได้สำเร็จปฐมฉฉานแล้ว ก็พึงปฏิบัติใน
 ปฐมฉฉานนั้นให้ชำนาญค่องแคล่วด้วยดีก่อนแล้ว จึงจะเจริญทุติย-
 ฉฉานสืบต่อไปได้ ก็ปฐมฉฉานนั้นจะชำนาญค่องแคล่วด้วยดี ก็ต้อง
 ประกอบด้วยวิธีทั้ง ๕ คืออาวัชชนวิธี ๓ ด้มาบัตชนวิธี ๓ อธิฐฐาน-
 วิธี ๓ วุฐฐานวิธี ๓ บัจจเวกชนวิธี ๓ รวมเป็น ๕ ๆ อาวัชชนวิธี
 คือชำนาญค่องแคล่วในการนึก ถ้าปรารถนาจะนึกองคฉฉานที่ตนได้
 ก็อาวัชกได้โดยเร็วพถนมิได้เน้นช้า ไปจนถึงเบื้องหน้าแต่ชฉฉนจิตต์ที่
 ครบ ๔ ที่ครบ ๕ ตกถยังภฉฉนจิตต์ ๒ ฉฉน ๓ ฉฉน ๆ ด้มาบัตชนวิธี
 นั้น คือชำนาญค่องแคล่วในการที่จะเข้าฉฉาน อาจเข้าฉฉานได้ใน
 ด้มาบัตอาวัชชนจิตต์อันพิจารณาซึ่งอรฉฉน คือปฏิบัติภาณิมิตถมิได้เน้น
 ช้า ๆ อธิฐฐานวิธีนั้น คือชำนาญค่องแคล่วในการที่จะรักษาไว้มิให้
 ฉฉานจิตต์นั้นตกถฉฉน ฉฉนจิตต์ไว้ได้ตามกำหนด ปรารถนาจะตั้ง
 ไว้เท่าใด ก็ตั้งไว้ได้เท่านั้น ๆ วุฐฐานวิธีนั้น คือชำนาญค่องแคล่วใน
 การที่จะออกจากฉฉาน กำหนดไว้ว่าเวถฉฉนนั้น ๆ จะออกก็ออกได้ตาม

กำหนด ไม่คัดลอกเวลาที่กำหนดไว้ ๗ ปัจจุบันขณะเวลานั้น คือขำนาญ
 คต้องแคว่ในการที่จะพิจารณา บรรณานจะพิจารณาของคณานที่ตน
 ได้ก็อาจพิจารณาได้โดยเร็วมิได้เห็นซ้ำ มั่นยดังกล่าวมาในอาวัชชน
 วตินั้น ๗ เมื่อพระโยคภาพจรเจ้าอินได้สำเร็จปฐมฌานขำนขำนาญเป็น
 ฌานดีด้วยวิธีทั้ง ๕ ดังว่ามาแล้ว จึงจะดำมารทเจริญทุกขนิยามต่อชั้น
 ไปได้ ถ้าไม่ขำนาญในปฐมฌานก่อนแล้ว จะเจริญทุกขนิยามต่อชั้นไป
 ก็จะไม่ต่อเนื่องจากปฐมฌานแต่ทุกขนิยามทั้ง ๒ ฝ่าย เพราะอาศัยเหตุ
 ณะจึงห้ามไว้ว่า ถ้ายังไม่ขำนาญในปฐมฌานแล้ว ขยำฟังเจริญ
 ทุกขนิยามก่อน ต่อเมื่อขำนาญคต้องแคว่ในปฐมฌานด้วยวิธี ๕
 ประการแล้ว จึงควรจะเจริญทุกขนิยามสืบต่อชั้นไปได้ เมื่อขำนาญ
 ในทุกขนิยามแล้ว จึงควรจะเจริญ คติขนิยาม จตุตถฌาน ปัญจฌาน
 สืบต่อไป ๆ ชั้นไปได้โดยลำดับดังกล่าวมาแล้วนั้น ๗

แต่ปฐมฌานนั้นม้องค ๕ คือ วิตก ความตรึกคิด มีลักษณะ
 ยกจิตต์ชั้นสู่อารมณเป็นองค์ที่หนึ่ง คือ วิจาร ความพิจารณา มี
 ลักษณะอันตรองซึ่งอารมณเป็นองค์ที่สอง คือ ปัตติ เจตสิกอันยังกาย
 แดเจตคตให้อมให้เต็ม มีประเภท ๕ คือชุตทกปฏิบัติ กายแดเจตคตอิมจน
 ชนพองชูชัน ทำน้ำเนครให้ใส ๑ ขณิกปฏิบัติ กายแดเจตคตอิมมีแสง
 สว่างดังแสงฟ้าแถบปรากฏในจักขุ ๑ โยกกันติกปฏิบัติ กายแดเจตคต
 อิมปรากฏดังคลื่นแฉะดอกให้ไหวให้สิ้นไป ๑ อุพเพงคาปฏิบัติ กาย
 แดเจตคตอิมให้กายเบาเดือนลอยไปได้ ๑ ฌรณปฏิบัติ กายแดเจตคตอิม

ให้เขียนสบายแผ่ทราบสร้ากันไปทั่วกาย ๑ ปิติมุ้ประเภท ๕ ดังนี้ รวม
 เข้าเป็นองค์หนึ่งจัดเป็นองค์ที่ ๓ คือสุข อันเป็นไปในกายแต่จิตต์ ๑
 จัดเป็นองค์ที่ ๔ คือเอกัคคตา ความเป็นจิตต์มีอารมณ์เป็นอันเดียว
 ไม่พุ้งสร้า ๑ จัดเป็นองค์ครบ ๕ ๑ ทุคฺยฌานนหม้องค ๓ คือ
 ปิตี ๑ สุข ๑ เอกัคคตา ๑ ตคฺยฌานนหม้องค ๒ คือ สุข ๑ เอกัคคตา ๑
 จตุตถฌานนหม้องค ๒ คือ เอกัคคตา ๑ อูเบกขา ๑ อันนี้จัดโดย
 จตุกถนัย ๑ ถ้าจัดโดยบัญญัติปฐมฌานนหม้องค ๕ คือ วิคก วิจาร์
 ปิตี สุข เอกัคคตา เหมือนกัน ทุคฺยฌานนหม้องค ๔ คือ วิจาร์ ปิตี
 สุข เอกัคคตา ตคฺยฌานนหม้องค ๓ คือ ปิตี สุข เอกัคคตา จตุตถฌาน
 นหม้องค ๒ คือ สุข เอกัคคตา บัญญัติฌานนหม้องค ๒ คือ เอกัคคตา
 อูเบกขา ๑ กุณฺบุตรผู้จะเจริญกสิณนั้น อาจได้สำเร็จฌานด้มาบติ
 โดยจตุกถนัยบัญญัติดังพรรณนามานี้ ๑ วิจิฉนัยในปฐมวิคกสิณยติ
 แต่เท่านี้ ๗

จักวิจิฉนัยในอาโปกสิณต่อไป โยคาพจรกุณฺบุตรผู้มศีรัทธา
 ปรารภนาจะเจริญอาโปกสิณนั้น ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมีเคยได้ตั้งสม
 อาโปกสิณมาแต่ชาติก่อน ๆ บ้างแล้ว ถึงจะมีได้คกแต่งกสิณเดย
 แต่เพิ่งแดงดูหน้าในทีใดทีหนึ่งเป็นต้นว่า หน้าในสระในบ่อ ก็อาจได้สำเร็จ
 อุกคทนิมิตรแถบฏิกาคนิมิตรโดยง่าย ถ้ากุณฺบุตรอันหาวาสนาบารมี
 มิได้ ไม่เคยได้ตั้งสมอาโปกสิณมาแต่ชาติก่อน ๆ บ้างแล้ว ฟังจะได้
 เจริญในปรตฺยบันษาคณ ก็พึงทำอาโปกสิณด้วยน้ำที่ใด้บริสุทธิ์ น้ำ

คำแดงขาวเหลือง « อย่างนี้ ไม่บริสุทธิ์เป็นกสิณโทษ อย่าเอามาทำ
 เป็นอาโปกสิณ ฟังเอาผ้าขาวซึ่งออกในที่แจ้วรองเอาน้ำฝนที่บริสุทธิ์
 ในเวลาเมื่อฝนตกมาทำเป็นอาโปกสิณ ถ้าไม่ได้น้ำฝนอย่างนั้น ใต้น้ำ
 อย่างอื่นแต่ได้บริสุทธิ์เหมือนดั่งนั้นก็ได้ ใช้ได้ นำมาได้ในภาชนะมีบาตร
 หรือขันเป็นต้น ให้เต็มเสมอขอบปาก อย่าให้บกพร่องแล้ว ยกไป
 ตั้งไว้ในที่ดับกำบัง แดดคงมา & เหนียวมเท่าสูงคืบ & หนึ่ง กระทำพิธีตั้ง
 ปวงตามนัยที่กล่าวมาแล้วไว้ในปฐมกสิณนั้นเถิด ฟังนึ่งบนน้ำขจัดสมาธิ
 ให้ห่างกสิณออกมา ๒ คืบก็จบ ตั้งจิตกำหนดว่าตั้งนี้คืออาโปธาตุ
 แล้วฟังทำปริกรรมว่า อาไป ๆ น้ำ ๆ ตั้งนี้ว่าไปอย่าหยุด ถ้าหาก
 เพียรพยายามกระทำปริกรรมอยู่ตั้งนี้ไม่หยุดไม่หย่อนแล้ว ก็จะได้
 ดำริเจ้าอุคคหนิมิตรแดงปฏิภาคนิมิตร แดอปปนามานโดยลำดับ ๆ ๆ
 ที่อุคคหนิมิตรในอาโปกสิณนั้นปรากฏดูจใหว่ ๆ กระเพื่อม ๆ อยู่ ถ้า
 น้ำนั้นชอบด้วยกสิณโทษ เจือไปด้วยเบือกคตมแดง ๆ นั้นก็ปรากฏ
 ในอุคคหนิมิตร แดปฏิภาคนิมิตรนั้น ปรากฏจากกสิณโทษปรากฏ
 ดังกาบขวิดาดแก้วมณีที่คงอยู่ในอากาศ มีตั้งนั้นคจุมณฑลแว่นแก้ว
 มณี เมื่อปฏิภาคนิมิตรเกิดแล้ว โยคาวจรกุตบุมุตรทำปฏิภาคนิมิตร
 นั้นเป็นอารมณ์ ปริกรรมไปว่า อาไป ๆ น้ำ ๆ ตั้งนี้ ก็จะได้ถึงจตุกก-
 ฌานบัญญัติจากตามลำดับมา โดยนัยที่แสดงไว้ในปฐมกสิณนั้น ๆ
 วินิจจยในอาโปกสิณยุคแต่เท่านั้น ฯ

จักวินิจจยในไตรกสิณต่อไป

โยคาวจรกุตบุมุตรผู้มีศรัทธา

ปรารถนาจะเจริญเตโชกตินั้น ถ้าเป็นผู้มีอำนาจบารมีเคยได้เจริญ
 เตโชกตินมาแต่ชาติก่อน ๆ แล้ว ถึงจะมีได้กระทำดวงกตินเคย จะ
 แผลงแต่เปลวเพลิงในทีใดทีหนึ่งเป็นต้นว่าเปลวเพลิงประทัดหรือเปลว
 เพลิงในเตาหรือเปลวเพลิงอื่นใหม่บ้าง ก็อาจสำเร็จอุคคหนิมิตรแต่
 ปฏิภาคนิมิตรได้โดยง่าย ถ้าเป็นผู้ไม่เคยได้บำเพ็ญมาแต่ชาติก่อน ๆ
 แล้ว ฟังจะได้เจริญในปรกฤษณชาติ^๕ ต้องกระทำเตโชกติน เมื่อจะ
 ทำนั้น ต้องหาไม้แก่นที่ต้นขมาตากไว้ให้แห้ง บั่นออกไว้เป็นท่อน ๆ
 แล้วจึงนำไปยังภายใต้ต้นไม้ หรือประเทศใดประเทศหนึ่งเป็นประเทศ
 อันสมควรแล้ว จึงทำพินนี้ให้เป็นกอง ๆ มีอาการดังจะระบมบาตร
 จุดเพลิงเข้าให้รุ่งเรืองแล้ว จึงเอาเสื่อดำแพนหรือท่อนหนึ่งหรือท่อน
 ฝามาเจาะให้เป็นช่องกลมกว้างประมาณคืบ ๔ นิ้วแล้ว เอาขี้ขอกไว้
 ตรงหน้า นั่งตามพิชิตกต่างแล้วในปรกฤษณชาติ^๕ นั้นแล้ว กำหนดพิจารณา
 แดงด้วยจักขุ โดยอาการอันเสมอเหมือนอย่างพิจารณาในปรกฤษณ
 ชาติ^๕ แต่ตั้งจิตกำหนดอันนี้เตโชธาตุแล้วจึงปริกรรมว่า เตโชฯ ไฟฯ
 ดังนี้รำไป กว่าจะสำเร็จอุคคหนิมิตรแต่ปฏิภาคนิมิตร ๗ อุคคห
 นิมิตรในเตโชกตินปรากฏจุดเปลวเพลิงลุกอยู่ไม่เสื่อมอไหว ๆ ถ้า
 โยคาวจรกตบุตรมิได้ทำกตินพิจารณาเพลิงในเตาเป็นต้นนั้น กาด
 เมื่ออุคคหนิมิตรเกิดขึ้น กตินโทษจะปรากฏ คือจะเห็นท่อนพื้นที่
 ไฟติดอยู่หรือกองถ่านหรือเท่าหรือควัน ปฏิภาคนิมิตรมิได้หวั่นไหว
 ปรากฏแก่โยคาวจรกตบุตรนั้น จุดท่อนผ้ากัมพลแดงอันประดิษฐาน

อยู่บนอากาศ ถ้ามีดวงหนึ่งเหมือนกาบชวดตาดทองคำ เมื่อปฏิภาคนิมิตรเกิดแล้ว โยคาพจรกฤตบุครก็จะได้อำนาจจตุกกถานบัญญัติตามลำดับ เหมือนกับนัยที่กล่าวมาแล้วในปฐมวักถินนี้ ฯ วินิจฉัยในเตโชกถินยุคนี้แต่เท่านี้ ฯ

จักวินิจฉัยในวาทโยกถินต่อไป โยคาพจรกฤตบุครผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญวาทโยกถินนี้ ฟังถือเอาวาทินิมิตรเป็นอารมณ์ อากาרתที่ถือเอาวาทินิมิตรเป็นอารมณ์ จะถือเอาด้วยสำมารถได้ เห็นหรือถูกต้องก็ได้ อากาרתที่ถือเอาวาทโยกถินด้วยสำมารถได้เห็นนั้น คือเห็นตมพัตต้องยอดอ้อยหรือยอดไม้ไผ่หรือยอดไม้ หรือปลายผม ไหว ๆ อยู่ ด้วยตมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ ได้ชื่อว่าถือเอาวาทโยกถินด้วยสำมารถได้เห็น ฯ อากาרתที่ถือเอาวาทโยกถินด้วยสำมารถถูกต้องนั้น คือกำหนดตมที่พัตมาถูกต้องกายของคน เหตุดังนี้ โยคาพจรกฤตบุครผู้จะเจริญวาทโยกถินนี้ ฟังตั้งเดดขึงยอดอ้อยหรือยอดไม้ไผ่หรือยอดไม้หรือปลายผม ที่ตมพัตต้องไหวอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็ฟังตั้งสติไว้ว่า ตมพัตต้องในที่นี้ ๆ มีตั้งนั้นตมพัตเข้ามาโดยช่องหน้าต่างหรือช่องฝาถูกต้องภายในที่ใด ก็ฟังตั้งสติไว้ในที่นั้นแล้วฟังปริกรรมว่า วาโย ๆ ตม ๆ ดังนี้ ไปกว่าจะสำเร็จ อุกคหนิมิตรแลปฏิภาคนิมิตร อุกคหนิมิตรในวาทโยกถินนี้ นิมิตรเกิด ไหว ๆ ปรากฏ จุใจแห่งข่าวปายาสันนุทตลฟังปดงดงจากเตาปฏิภาคนิมิตรนั้นสงบอยู่เป็นอันคัมได้หัวนไหว เมื่ออุกคหนิมิตรแล

ปฏิภาคนิมิตรเกิดแล้ว โยคาพจรกุดบุตรนั้นก็ได้สำเร็จฉาน คุจ
กล่าวแต่ไว้ในปฐมวักกิตินั้น ฯ วินิจฉัยในวาทโยกสถินยุคแต่เท่านี้ ฯ

จักวินิจฉัยในถกสถินต่อไป โยคาพจรกุดบุตรผู้มีศรัทธา
ปรารถนาจะเจริญถกสถินนั้น พึงพิจารณาณิมิตรในถ้เขี้ยวเป็นอารมณ์
ถ้าโยคาพจรกุดบุตรที่มีวาสนาบารมีเคยได้เจริญถกสถินมาแต่ชาติ
ก่อน ๆ แล้ว จะพึงแตกตุแต่ดอกไม้อ้อเขี้ยวหรือผ้าเขี้ยวเป็นต้น ก็อาจ
ให้อุคคหิมิตรแต่ปฏิภาคนิมิตรเกิดขึ้นได้ โยคาพจรกุดบุตรที่เป็นผู้
พึงจะได้เจริญถกสถินในปรตัยุบันชาตินี้ จะพึงแตกตุแต่ดอกไม้อ้อเขี้ยว
เป็นต้นเช่นนั้น หากอาจให้อุคคหิมิตรแต่ปฏิภาคนิมิตรเกิดขึ้นได้ไม่
ต้องทำเป็นกองสถินก่อน เมื่อจะทำกองสถินนั้นพึงเอาดอกไม้อ้อย่าง
ใดอย่างหนึ่งที่มีถ้เขี้ยวล้วนอย่างเดียว มาดำดับลงในสระอบหรือฝาก
ถ้องให้เต็มอชอบปาก อย่าให้เกศรแตก้านนั้นปรากฏ ให้เห็นแต่
ถ้ที่เขี้ยวอยู่ตั้งเดียว หรือจะเอาผ้าเขี้ยวมาฉ้วนเข้า ใส่ให้เต็มใน
สระอบหรือฝากถ้องเต็มอชอบปาก หรือจะเอาผ้าเขี้ยวฉ้วนตั้งที่ชอบปาก
สระอบหรือฝากถ้องทำให้เต็มอชบตั้งหน้าถ้องก็ได้ หรือจะเอาของที่
เขี้ยวเป็นต้นว่าครามมาทำเป็นดวงสถินเหมือนอย่างปฐมวักกิตินั้นก็ได้
เมื่อทำดวงสถินเสร็จแล้ว ก็พึงนั่งตามพิช้ที่ถกต่างมาแต่ในปฐมวัก
กิตินั้นเกิด ทำปริกรรมว่า นี้อ้อ ๆ เขี้ยว ๆ ตั้งนี้ร่าไป ถ้ว่า
อุคคหิมิตรแต่ปฏิภาคนิมิตรจะเกิดขึ้น อุคคหิมิตรในถ้ถกสถินนี้ มี
ถกสถินโทษอันปรากฏ ถ้ถกสถินนั้นทำด้วยดอกไม้อ้อ ก็เห็นเกศรแตก้าน

แตรระวางกัณฑ์บนปรากฏ ปฏิภาคนิมิตรนั้น ปรากฏดูจากบั้งตัวคาด
 แก้วมณัที่ตั้งอยู่ในอากาศ เมื่อปฏิภาคนิมิตรเกิดแล้ว อุปจารณาน
 อธิปนาณานก็จะเกิดตั้งกต่างในตัวในปฐวีกถินนั้น ฯ วิวินิจฉัยในนี้ต-
 กถินยุคแต่เท่านั้น ฯ

จักวินิจฉัยในปีตถกถินแลโตหิกถกถินแลโอหาคถกถินต่อไป ใน
 ปีตถกถินนั้นเพ่งดูดีเห็นตอง ปรกกรรมว่า ปีตกั ๆ เห็นตอง ๆ ดังนี้
 โตหิกถกถินนั้นเพ่งดูดีแดง ปรกกรรมว่า โลหิกกั ๆ แดง ๆ ดังนี้
 โอหาคถกถินนั้นเพ่งดูดีขาว ปรกกรรมว่า โอหาคั ๆ ขาว ๆ ดังนี้
 ลักษณะวิรัชที่จะทำดวงกถิน ในกถินทั้ง ๓ นี้อย่างเดียวกันกับนี้ตถกถิน
 นั้น ลักษณะอุคคหิมิตรแลปฏิภาคนิมิตรนั้น ก็ปรากฏเหมือนกัน
 กับนี้ตถกถินนั้น ต่างกันแต่ดีอย่างเดียวกันนั้น ฯ

ในอาโลกกถินนั้นเพ่งแสงดูสว่างเป็นอารมณ์ ถ้าโยคพาจร
 กุดบุตรผู้มีวาสนาบารมีเคยได้เจริญอาโลกกถินมาแต่ชาติก่อน ๆ แล้ว
 จะเพ่งดูแต่แสงพระจันทร์หรือแสงพระอาทิตย์หรือแสงไฟ อันต้อง
 เข้ามาตามช่องฝาหรือช่องหน้าต่างเป็นต้น ที่ปรากฏเป็นวงกลมอยู่
 ที่ฝาแด่เพ่นนั้น ก็สามารถจะได้สำเร็จอุคคหิมิตรแลปฏิภาคนิมิตร
 โดยง่าย โยคพาจรกุดบุตรพึ่งแรกเรียน ต้องหาหม้อมาเจาะให้เป็น
 ช่องกลมประมาณคืบ ๔ นิ้ว เอาประที่ปตามไว้ข้างในบิตปากหม้อ
 เดียวให้ดี ผินช่องหมอนั้นไปข้างฝา แสงสว่างที่ออกมาโดยช่องนั้น
 ก็จะปรากฏเป็นวงกลมอยู่ที่ริมฝา แด่พั้งนี้ตามวิรัชที่ต่างในตัวใน

ปฐวีภคตินั้นแล้ว เพ่งมองดูดวงวงกลมที่ปรากฏในริมฝานั้นเป็น
 อารมณ ปริกรรมว่า อาโลโก ๆ แสงสว่าง ๆ ดังนี้รำไป กว่าจะ
 ได้สำเร็จอุคคหนิมิตรแต่ปฏิภาคนิมิตร อุคคหนิมิตรในอาโถกภคตินั้น
 ปรากฏดูดวงกลมอันปรากฏในฝานั้นแต่พื้นแผ่นดิน ปฏิภาคนิมิตร
 นั้นส่องได้เป็นแห่งหน้าทับ ปรากฏดังกองแห่งแสงสว่าง ๆ วิจิฉย
 ในอาโถกภคตินยุติต่างเท่านี้ ฯ

ในอากาศภคตินั้นเพ่งอากาศว่างเปล่าเป็นอารมณ ถ้าโยคา-
 พจรกฤษบุตรผู้มีวาสนาบารมีเคยได้เจริญอากาศภคตินมาแต่ชาติก่อน ๆ
 แล้ว จะเพ่งแต่ดูแต่ช่องฝาหรือช่องคานหรือช่องหน้าต่างเป็นต้น ก็
 อาจได้สำเร็จอุคคหนิมิตรแต่ปฏิภาคนิมิตรได้ ถ้าเป็นผู้หาวาสนาบารมี
 มิได้ต้องทำเป็นดวงภคตินสำหรับจะได้เป็นที่ตั้งแห่งจิตต์ เมื่อจะทำ
 ดวงภคตินนั้น พึงตัดช่องฝาทำให้เป็นวงกลมกว้างคืบ ๔ นิ้ว หรือ
 เอาท่อนหนังหรือเสื่อดำแพนมาเจาะทำให้เป็นวงกลมกว้างคืบ ๔ นิ้ว
 แล้ว เอามาขึงไว้ที่ตรงหน้า ทำวิธีที่ปวงตั้งกล่าวแล้วในปฐวีภคติน
 นั้นแล้ว ตั้งจิตต์กำหนดในช่องนั้น ทำปริกรรมว่า อากาโล ๆ
 ดังนี้รำไป กว่าจะได้อุคคหนิมิตรแต่ปฏิภาคนิมิตร อุคคหนิมิตรใน
 อากาศภคตินนี้ ที่สุดแห่งช่องฝาเป็นต้นที่โยคาพจรกฤษบุตรกระทำนั้น
 ปรากฏอยู่ปฏิภาคนิมิตรนั้นปรากฏแต่อากาศเปล่า ที่สุดแห่งช่องฝา
 เป็นต้นนั้นมิได้ปรากฏ ปรากฏเป็นอากาศกลมอยู่เท่ากันกับดวงภคติน
 นั้น แต่ว่ามีวิเศษที่แผ่ออกได้ เมื่อยังเป็นอุคคหนิมิตรอยู่นั้นแผ่ออก

มิได้ ต่อเป็นปฏิภาคนิมิตรแล้วจึงแผ่อกได้ ๑ วิญญาณในอากาศ
กสิณยุดีแต่เท่านี้ ๓

๖. วิชจะตั้งเตียงตั้งมาแต่นั่งบดตั้งกัมมาธิ หดับตาตมิตา พิจารณา
โทษแห่งกามคุณ แดอานังสแห่งฉานแตระตักถึงคุณพระรัตนตรัย
เป็นคั่นในกสิณทั้ง ๘ ตั้งคั่นแต่เอาไปกสิณจนถึงอากาศกสิณนี้ ให้
ฟังกระทำวิธเหมือนที่กล่าวไว้ในปฏิภาคนิมิตรนี้เกิด ๑ วิญญาณใน
กสิณ ๑๐ จบแต่เท่านี้ ๓

จักวิญญาณในอสุภ ๑๐ ต่อไป โยคาพจรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะ
เจริญอุทฺทมาตคอกุณนี้ ฟังไปสู่ที่พิจารณาอุทฺทมาตคอกุณนิมิตร
เมื่อจะไปในนออย่าไปได้ตาม ฟังไปข้างเห็นอดม ถ้าทางข้างเห็นอดม
ไปไม่ได้ โดยมีรูดแหนามเป็นคั่นกนกำบังอยู่หรือเปรอะเป็นนเป
โคตนเดณ ก็ฟังเอาผ้าหรือมื่อปิดจุมกเดียวไปเกิด เมื่อไปถึงแล้ว อย่า
เพื่อแดตอสุภนิมิตรก่อนฟังกำหนดทิศก่อน ยืนอยู่ในทิศใดเห็นทราว
อสุภไม่ถนัด น้ำจิตไม่ควรแก่ภาวนากรรม ฟังแว่นเดียวอย่ายืนใน
ทิศนี้ ฟังไปยืนในทิศที่ได้เห็นทราวอสุภถนัด น้ำจิตจะได้ควรแก่
กัมมัฏฐาน อนึ่งอย่ายืนในที่ใดตาม ถัดนอสุภจะเบียดเบียน อย่ายืน
ข้างเห็นอดม หม่อมมนุษย์ที่สิงอยู่ในทราวอสุภจะโกรธเคือง ฟังหัดถ
เลี้ยงเดียวสักหน่อย อนึ่งอย่ายืนให้ไกลนกไกลนิก ยืนไกลนกทราว
อสุภจะไม่ปรากฏแจ้ง ครนยืนไกลนิก จะไม่สบายด้วยถัดนอสุภ
แดปฏิภูกด้วยทราวคัพ ยืนชิดเท่าขีดสี่สี่นี้จัก จะมีได้เห็นทราวอสุภ

ดันทั้งกาย เหตุดังนี้จึงย้ายขึ้นให้โถงนักโถงนักชิดเท่านั้นชิดชิด
 นัก ฟุ้งขึ้นในที่ท่ามกลางตัวอสุภก่อนเป็นที่สบาย เมื่อนอนอยู่ดังนั้นแล้ว
 ถ้าก่อนศิลาหรือจอมปดวกหรือต้นไม้แตกอหนุ้าเป็นต้นที่ปรากฏแก่
 จักษุ จะเล็กใหญ่ดำขาวยาวสั้นสูงต่ำอย่างใด ๆ ก็ให้ฟังกำหนดรู้
 อย่างนั้น ๆ แล้ว ต่อไปฟังกำหนดอุทฺทมาตกอกุณนิมิตรโดยอาการ
 ๖ อย่าง คือกำหนดโดยสี ๓ โดยเพศ ๓ โดยตั้งฐาน ๓ โดยทิศ ๓
 โดยที่ตั้ง ๓ โดยปริจเฉท ๓ กำหนดโดยดังนี้ คือให้กำหนดว่า
 ทรากอกุณ^๕เป็นร่างกายของคนดำคนขาวเป็นต้น กำหนดโดยเพศนั้น
 คือให้กำหนดว่า ทรากอกุณ^๕เป็นร่างกายของคนที่ตั้งอยู่ใน ปฐมวัย
 มัชฌิมวัย บัณฑิตวัย กำหนดโดยตั้งฐานนั้น คือให้กำหนดตั้งฐาน
 แห่งอุทฺทมาตกอกุณว่า นี่เป็นตั้งฐานตั้งโต๊ะ นี่เป็นตั้งฐานคอก นี่เป็น
 ตั้งฐานห้อง นี่เป็นตั้งฐานสเควเป็นต้น กำหนดโดยทิศนั้น คือให้
 กำหนดว่า ในทรากอกุณ^๕มีทิศ ๒ ทิศ คือทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องบน
 ท่อนกายตั้งแต่หน้าถึงมาเป็นทิศเบื้องต่ำ ตั้งแต่หน้าขึ้นไปเป็นทิศเบื้อง
 บน ซึ่งให้กำหนดตอกุณนิมิตรโดยที่ตั้งนั้น คือให้กำหนดว่า มืออยู่
 ข้างนี้ เท้าอยู่ข้างนี้ สัตตะอยู่ข้างนี้ ท่อนกลางกายอยู่ไหน กำหนด
 โดยปริจเฉทนั้น คือให้กำหนดว่า ทรากอกุณ^๕มีกำหนดในเบื้องต่ำ
 ด้วยพินเท้า มีกำหนดในเบื้องบนคือปลายผม มีกำหนดในเบื้องขวาง
 ด้วยหนัง เต็มไปด้วยเครื่องเนา ๓๓ ส่วน โยคาพิจารณาพิจารณาที่เท่าใด
 ว่า เป็นอุทฺทมาตกอกุณนิมิตรโดยอาการ ๖ อย่างนั้น แต่ร่างกายที่

เป็นตถาคตนั้น คือชายตั้งเดี๋ยว ๆ

เมื่อพิจารณาอุทฺทมาตคฺคฺกัณฺโณ จะนั่งจะยืนก็ไม่ได้กำหนด แต่
ถ้าว่าอย่าอยู่ให้ไกลนัก อยู่แต่พอประมาณแล้ว ให้พิจารณาเห็น
อานิสฺสํในอศฺกัณฺโณมีฐานัน นั้น ถ้าคํานี้ว่าเป็นคิงดวงแก้ว คิงไว้ซึ่ง
ความเคารพก็ใครยังนัก ผู้กจิตรู้ได้ในอารมณ์คืออศฺกัณฺโณให้มันด้วย
คิดว่า อาตมจะพ้นจากชาติขรามรณทุกขด้วยวิธีปฏิบัติตนแล้ว พังดม
จักษุณฺณแลดูอศฺกัณฺโณเอาเป็นนิมิตร แล้วจึงเจริญปริกรรมภาวนาไป
ว่า อุทฺทมาตคฺคฺ ปฏิภูณิ ทราบศัพพองฺขณเป็นของน่าเกลียด คิง
ว่าไปร้อยครั้งพันครั้ง ต้มจักษุณฺณแลดูแล้วพึงหัดจักษุณฺณพิจารณา
เถา เมื่อโยคภาพรปฏิบัติอยู่ดังนี้ ถ้าอศฺกัณฺโณนิมิตรปรากฏในวิถึจิตต์
ของโยคภาพรเหมือนเมื่อแลดูด้วยจักษุ เมื่อหัดจักษุณฺณก็เห็นอศฺกั
ณฺโณนิมิตรปรากฏอยู่เหมือนเมื่อต้มจักษุในกาต้มน้ำ ชื่อว่าได้สำเร็จอุคคห
นิมิตรในกาต้มน้ำ ครั้นได้อุคคหนิมิตรแล้ว ถ้าไม่ละความเพียรเฉย
พยายามต่อไป ก็จะได้อุคคหนิมิตรแปฏฐภาคนิมิตร อุคคหนิมิตร
กับแปฏฐภาคนิมิตรต่างกัน อุคคหนิมิตรนั้นปรากฏโดยเห็นเป็นของ
พึงเกลียดพึงกลัวเดแปฏฐภาคนิมิตรนั้นปรากฏจุ
บุรุษมีกายอันอ่อนพิกินอาหารอันนุ่มแล้วนอนอยู่ เมื่อโยคภาพรได้
แปฏฐภาคนิมิตรแล้ว นิเวศนธรรมทั้ง ๕ มีกามฉันทเป็นต้นก็จะปราศจาก
สันดาน ดำเร็จเป็นอุปัชฌายานแต่อุปป์นาคาน อุปป์นาคือปฐุมณาน
แลความแคล้วคล่องชำนาญในปฐุมณานก็คํานี้ เบื้องหน้าแต่อุปัชฌา-

มานานักดี ให้พึงรู้โดยนัยดังกล่าวแต่ไว้ในปฏิวัติฉันทนเกิด ฯ วิวินิจฉัย
ในอุทฺทมาตคอกุศุภโดยสังเขปเท่านั้น ฯ

จักวินิจฉัยในวินัดตคอกุศุภเป็นต้นต่อไป ในวินัดตคอกุศุภนี้ มี
ข้ออธิบายว่า ให้โยคภาพรพิจารณาทรากอกุศุภมีสี่เขี้ยวต่าง ๆ เป็น
อารมณ์ วิชิตจะพิจารณาวินัดตคอกุศุภก็มีปฏิฐาน^{๕๕}นั้นก็เหมือนกันกับอุทฺท
มาตคอกุศุภก็มีปฏิฐาน^{๕๖}นั้น แปรกันแต่บทปริกรรม ในวินัดตคอกุศุ
ภก็มีปฏิฐาน^{๕๗}นี้ให้ปริกรรมว่า วินีลภี ปฏิภูถิ อกุศุภมีสี่เขี้ยวต่าง ๆ
เป็นของน่าเกลียดดังนี้ว่าไป กว่าจะได้อุคคหนิมิตรแต่ปฏิภาคนิมิตร
แต่ในวินัดตคอกุศุภก็มีปฏิฐาน^{๕๘}นั้น อุคคหนิมิตรปรากฏมีสี่ต่าง ๆ แปรก
กัน ปฏิภาคนิมิตร^{๕๙}นั้นปรากฏด้วยสี่แดงสี่ขาวสี่เขียวเจ็ดกัน ฯ

ในวิบุพพคอกุศุภก็มีปฏิฐาน^{๖๐}นี้ ให้โยคภาพรพิจารณาทรากศพ
มีหน้าหงอนน้ำเหลืองไหลอยู่เป็นอารมณ์ พังปริกรรมว่า วิบุพพก
ปฏิภูถิ ทรากอกุศุภมีหน้าหงอนน้ำเหลืองไหลอยู่เป็นของน่าเกลียด ดังนี้
ว่าไป กว่าจะสำเร็จอุคคหนิมิตรแต่ปฏิภาคนิมิตร อุคคหนิมิตรใน
วิบุพพคอกุศุภก็มีปฏิฐาน^{๖๑}นี้ ปรากฏตุจมีหน้าหงอนน้ำเหลืองไหลอยู่มีขาด
ปฏิภาคนิมิตร^{๖๒}นั้นปรากฏตุจเป็นร่างอสุภสังขบหนึ่งอยู่มิได้หวั่นไหว ฯ

ในวิจฉิททคอกุศุภก็มีปฏิฐาน^{๖๓}นี้ ให้โยคภาพรพิจารณาทรากศพ
ที่คนเป็นข้าลี้ภัยลับพัน หรือสัตว์ร้ายชบกัดขาดเป็นท่อน ๆ ทั้งอยู่ใน
ที่^{๖๔}ทั้งหลายมีตั้งนามรบแต่ป่าช้าเป็นต้น ปริกรรมว่า วิจฉิททกปฏิภูถิ
ทรากอกุศุภขาดเป็นท่อน เป็นของน่าเกลียดดังนี้ว่าไป กว่าจะได้สำเร็จ

อุคคหนิมิตรแดงปฏิภาคนิมิตร อุคคหนิมิตรในวิจฉิตทกคฺคฺภนัฏปรากฏ
 ตุมม้อการันชาตในท่ามกตาง ปฏิภาคนิมิตรนั้นปรากฏเหมื่อนอศุภ
 ม้อวยะบริบูรณ มิได้เป็นชองชาตอย่างอุคคหนิมิตรนั้น ๓

ในวิจฉิตกคคฺคฺภนัฏ ให้โยคพาจรพิจารณาทรากศพนันต์ค้อม
 แวงกาสุนัชเปนต้นกักทินแต้วที่อวยวะต่าง ๆ ปริกกรรมว่า วิจฉิตก
 ปฏิกุณฺฏี ทรากศพที่คักทินที่อวยวะต่าง ๆ เปนชองนำเกดัยต ดัง
 รัว่าไป กว่าจะได้สำเร็จอุคคหนิมิตรแดงปฏิภาคนิมิตร อุคคหนิมิตรใน
 วิจฉิตกคคฺคฺภนัฏปรากฏเหมื่อนร่างอศุภอันคักทินกตั้งอยู่ในที่นั้น ๆ
 ปฏิภาคนิมิตรนั้นปรากฏบริบูรณสันทั้งกาย จะปรากฏเหมื่อนที่คัก
 กักทินหามิได้ ๓

ในวิจฉิตกคคฺคฺภนัฏ ให้โยคพาจรพึงนำมาเองหรือให้ผู้อื่นนำ
 มาซึ่งทรากศพที่คักทินเรียรายอยู่ในที่ต่าง ๆ กองไว้ในที่เดี่ยวกันแต้ว
 กำหนดพิจารณาปริกกรรมว่า วิจฉิตก ปฏิกุณฺฏี ทรากศพที่ชดไปในที่
 คอง ๆ เปนชองนำเกดัยต ดังรัว่าไป กว่าจะได้อุคคหนิมิตรแดงปฏิภา
 คนิมิตร อุคคหนิมิตรในวิจฉิตกคคฺคฺภนัฏมีฐฐานันปรากฏเปนชอง ๆ เปน
 ระยะเวลา ๆ เหมื่อนร่างอศุภนั้น ปฏิภาคนิมิตรนั้นปรากฏดังร่างกาย
 บริบูรณ จะมีชองมีระยะหามิได้ ๓

ในหตวิจฉิตกคคฺคฺภนัฏ ให้โยคพาจรพึงนำมาเองหรือให้ผู้อื่น
 นำมา ซึ่งทรากศพที่คนเปนชาดีกดับพันมันเปนท่อนน้อยท่อนใหญ่
 ทั้งไว้ในที่ต่าง ๆ ถ้าดับให้ห่างกันประมาณนิ้วม้อหนึ่งแต้ว กำหนด

พิจารณาปริกรรมว่า หตวิกจิตตกิ ปฏิภูถิ ทรากศพชาติเป็นท่อน
 น้อยใหญ่เป็นของนำเกิดขึ้น ดั่งนี้ว่าไป กว่าจะได้อุคคหนิมิตรแ
 ปฏิภาคนิมิตร อุคคหนิมิตรในหตวิกจิตตกอกุฏกัมมัฐานนี้ปรากฏ
 คุจรอยปากแผดอันบุคคดประหาร ปฏิภาคนิมิตรนั้นปรากฏดังเต็ม
 บริบูรณ์ทั้งกายมิได้เป็นช่องเป็นระยะ ฯ

ในโลหิตกอกุณนี้ ให้โยคพาจรพิจารณาทรากศพ ที่คน
 ประหารดับพันในอวัยวะมีมือเท้าเป็นต้น มีโลหิตไหลออกอยู่แ
 ทังไว้ในที่ทั้งหลายมีสังฆารบเป็นต้น หรือพิจารณาอกุฏกัมมัฐาน
 ออกจากแผดมีแผดเป็นต้นแล้ว แดปริกรรมว่า โลหิตกิ ปฏิภูถิ
 อกุฏกัมมัฐานโลหิตไหลเประเป็นของนำเกิดขึ้น ดั่งนี้ว่าไป กว่าจะได้
 อุคคหนิมิตรแปฏิภาคนิมิตร อุคคหนิมิตรในโลหิตกอกุฏกัมมัฐาน
 นี้ปรากฏคุจผ้าแดงอันต้องดมแล้วแต่ไหน ๆ อยู่ ปฏิภาคนิมิตรนั้น
 ปรากฏเป็นอันดีจะได้ไหวหามิได้ ฯ

ในปุพุกอกุณนี้ ให้โยคพาจรพึงพิจารณาซึ่งทรากศพมนุษย์
 หรือสัตว์มีสังฆารบเป็นต้นที่มีหนอนคตาคถ้อย แดปริกรรมว่า ปุพ
 วกิ ปฏิภูถิ อกุฏกัมมัฐานหนอนคตาคถ้อยเป็นของนำเกิดขึ้น ดั่งนี้ว่าไป
 กว่าจะได้อุคคหนิมิตรแปฏิภาคนิมิตร อุคคหนิมิตรในปุพุกอกุฏ
 กัมมัฐานนี้ เมื่อปรากฏมีอาการอันหวั่นไหวดังหมุ่หนอนอันสัตถุ
 คตาคถ้อย ปฏิภาคนิมิตรนั้นปรากฏมีอาการอันดังเบเนตตุจกของข้าว
 ส้าต้ออันขาวนั้น ๆ ฯ

ในอวัฐฏิกอศุณฺณัน ให้โยคาพจรพึงพิจารณาซึ่งทรากศพท์ที่เหต้อ
 แต่กระตุกอย่างเดียวกัน จะพิจารณาว่างกระตุกที่ติดกันอยู่ทั้งหมดยังไม่
 เคลื่อนหลุดไปจากกันเสียก็ได้ จะพิจารณาว่างกระตุกที่เคลื่อนหลุด
 ไปจากกันแล้วโดยมากยังติดกันอยู่น้อยก็ได้ จะพิจารณาที่อ่อนกระตุก
 อันเดียวกันก็ได้ ตามแต่จะเลือกพิจารณา แดกระทำปริกรรมว่า อฏฺฐิกิ
 ปฏิกุลิ กระตุกเป็นของน่าเกลียด ดังนั้นว่าไป กว่าจะสำเร็จอุคคหนิมิตร
 แดปฏิบัติภาคนิมิตร ถ้าโยคาพจรพิจารณาแต่ที่อ่อนกระตุกอันเดียว
 อุคคหนิมิตรแดปฏิบัติภาคนิมิตรปรากฏเป็นอย่างเดียวกัน ถ้าโยคาพจร
 พิจารณาว่างกระตุกที่ยังติดกันอยู่ทั้งนั้น อุคคหนิมนตรนั้นปรากฏเป็น
 ช่อง ๆ เป็นระยะ ๆ ปฏิภาคนิมิตรนั้นปรากฏตั้งเป็นร่างกายอศุภ
 มบริบูรณ์ตั้งทั้งนั้น ฯ วิจิณฺฉนฺในวิธฺเจริณฺอศุภ ๑๐ โดยดังเขปเท่านี้ ฯ

จักวิจิณฺฉนฺในวิธฺเจริณฺอนุสฺสตี ๑๐ มีพุทธานุสฺสตีเป็นต้นต่อไปว่า
 โยคาพจรกุดบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญพุทธานุสฺสตีระตักถึงคุณ
 ของพระพุทธเจ้า นั้น พึงทำค้ำให้บริสุทธิตตปติโพชเครื่องกังวลใจเสีย
 ให้หมด อาศัยเสนาสนะที่สงบดีสมควรแก่ภาวนานุโยคแล้ว พึงนั่ง
 บัดตั้งกขัดสมาธิตั้งกายให้ตรงแล้ว พึงระตักตรึกคิดไปในคุณของ
 พระพุทธเจ้า แท้จริงคุณของพระพุทธเจ้านั้น ถ้าจะกล่าวพรรณนาไป
 เป็นอย่างแล้ว พระคุณมากนักไม่มีที่สุดไม่มีประมาณ ใครมีปัญญา
 มากรู้มาก ก็ระตักตรึกคิดไปได้มาก ใครที่มีปัญญาน้อยรู้น้อย ก็ระตัก
 ตรึกคิดไปได้น้อยเหมือนอย่างคนที่มัวเขือกสายลมยาวทอดลมของไป

ไต่ในที่น่าตก คนที่มีเชือกสายส้มอดั้นทอได้แค่นั้นในที่น่าคน ๆ ณะนั้น
 ก็พระคุณของพระพุทธเจ้า^๕ เมื่อจะยื่นเชือกถ้าวให้สั้นแล้ว ก็ต้อง
 อย่าง คือพระปัญญาคุณ แดพระกรุณาคุณเท่านั้น พระปรีชาญาณ
 ที่รอบรู้ทั่วไปในสภาวะธรรมที่จริงแต่ไม่จริง สภาวะธรรมที่ไม่จริงนั้น
 คือสมมติว่า สัตว์มนุษย์สัตว์บุรุษเราเขาเป็นต้น สภาวะธรรมที่จริงนั้น
 คือขันธะอายตนะธาตุอินทรียอริยสังขัจฉิปุจฉิมุเปบาท ครั้นพระองค์
 ตรัสรู้สภาวะธรรมที่จริงแต่ไม่จริงนั้นแล้ว สภาวะธรรมที่ไม่จริงนั้น
 พระองค์ละเสียไม่เอามาเป็นอารมณ์ สภาวะธรรมที่จริงนั้นเอามาเป็น
 อารมณ์พิจารณาด้วยปัญญาเห็นว่าไม่เที่ยงเป็นทุกขเป็นอนัตตา จน
 ก็เล็ดกับทั้งวาทนาชาติจากสันดานเป็นสมุจเฉตปหาน ^๕ข้อนี้จัดเป็น
 พระปัญญาคุณ ครั้นพระองค์ตรัสรู้ในสภาวะธรรมที่จริงแต่ไม่จริง
 จนละเล็ดกับทั้งวาทนาของพระองค์ได้แล้ว แดทรงสั่งสอนสัตว์อื่น
 ให้รู้ตามเห็นตามในสภาวะธรรมที่พระองค์ตรัสรู้^๕ จนได้ดับตัณหารก
 ผลทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ด้วย ตามภูมิปัญญาแด่วาสนาบารมี
 ของคน ๆ เมื่อทรงสั่งสอนสัตว์อื่นเพื่อจะให้ตรัสรู้ตามในสภาวะธรรมที่
 พระองค์ตรัสรู้^๕ หาได้ยอหย่อนท้อถอยเกียจคร้านในการที่จะสั่งสอน
 สัตว์อื่นไม่ ^๕ข้อนี้จัดเป็นพระกรุณาคุณ ก็พระปัญญาคุณแดพระกรุณา
 คุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า^๕ ไม่มีที่สุดไม่มีประมาณ โยคาพจร
 กุตบุครผู้เจริญพุทธธานุสสังคิน^๕ จะพึงระลึกถึกรักคิดไปในพระปัญญา
 คุณ แดพระกรุณาคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่กล่าวมา^๕แล้วนี้ก็ได้

หรือจะระตึกตรึกคิดไปในพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยคุณนาม ๓๐ ประการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ฯ

เมื่อจะระตึกโดยคุณนาม ๓๐ ประการ พึงระตึกดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงพระนามว่า อรหิ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลสอย่าง ๓ เพราะเป็นผู้ควรอย่าง ๓ ซึ่งว่าเป็นผู้ไกลจากกิเลสหนึ่ง คือไม่มีกิเลสเครื่องเสว้หมองใจ คือได้ภโกจรหดแถมมาอย่าใดเป็นต้น มิได้มีในพระสันดานของพระองค์ เพราะพระองค์ระตึกกับทั้งวาทนาเดียวได้แล้วด้วยมรรคญาณนั้น ๆ วาทนานั้นคือปกตติอาการกายวาจาอันกิเลสอบรมมาแต่ชาติก่อน ๆ วาทนานั้นพระสัพพัญญุ พุทธเจ้าจำพวกเดียวกันจะได้เข้าค้ำพร้อมกันกับกิเลส ด้วยพระอรหัตตมรรคญาณ แต่ปัจเจกพุทธเจ้าแต่พระอรหันตซึ่งนาค์อื่น ๆ มละวาทนาไม่ได้มีละได้แต่กิเลสอย่างเดียว พระผู้มีพระภาคเพราะไกลจากกิเลสดังนี้ พระองค์จึงมีพระหฤทัยบริสุทธิ์ใสสะอาด ไม่หวาดไหวในโลกธรรม ๘ คือตาภเต ใสตาภยศ ใสยศิน ทาสรรเสริญ สุขทุกขมาถึงณะเพราะพระองค์ ฯ ไม่ยินดี ยินร้าย ย่อมเพิกเฉยประกอบด้วยนพังคูปเภชา แม้รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะธรรมารมณที่ติดชัวใด ๆ มากกระทบจักขุได้ตชานะชิวหากายใจ พระองค์ไม่ได้มนัส โทมนัส ย่อมเพ่งโดยอุปบัติด้วยญาณเภชณะนั้น ก็เพราะพระองค์ไกลจากกิเลสแล้ว ซึ่งว่าเป็นผู้ควรนั้น คือพระองค์ควรในตาภยศ ความสรรเสริญความสุข เพราะพระองค์ไม่มียินดี อนึ่งพระองค์ควร

รับซึ่งปัจจัย ๔ มีจิวรเป็นต้นแต่บุชาพิเศษ อันประสมชนในโดกถวายนุชาด้วยความเต็มใจ เพราะพระองค์เป็นยอดของทักษิณียบุทศดย่อมกระทำผลของท่านการบุชานให้ไพเราะวิเศษยิ่ง ๆ ได้ พระผู้มีพระภาคมีคุณความดีตั้งพรณนามาฉะนี้ จึงทรงพระนามว่า อรหิ เป็นผู้ไกลเป็นผู้ควร ดงนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงพระนามว่า สมมาสมพุทโธ เพราะพระองค์ตรัสรู้ซึ่งธรรมทั้งต้นแต่คำฟังพระองค์ชอบแท้ไม่ฉิบริดแปรผันถึงผู้ใดได้รู้ซึ่งธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว แต่ทรงจำไว้ด้วยปัญญาแล้วแต่ปฏิบัติตามซึ่งธรรมนั้น ไม่ฉิบริด เป็นความชอบ เพราะมตะทุกจริตแตกเด็ดคือ โสภโกรทลงได้จริง ก็พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นรู้อย่างนี้แต่จึงชื่อว่าชอบ ไม่มีใครชอบพระองค์ ๆ ตรัสรู้เอง เพราะเหตุนี้จึงทรงพระนามว่า สมมาสมพุทโธ ผู้ตรัสรู้แล้วชอบเองซึ่งธรรมทั้งต้น บทว่า อรหิ นั้นดำเร็จด้วยความเป็นผู้บริสุทธิ์ไกลจากกิเลสด้วยอันมตะเป็นสมุจเฉทปหาน บทว่า สมมาสมพุทโธ นั้นดำเร็จด้วยภาวนาความทำอนุตตรสันมาตัมโพธิญาณให้เกิดเจริญชนด้วยดี ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงพระนามว่า วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน เพราะพระองค์ถึงพร้อมบริบูรณ์แล้วด้วยวิชาแฉจรณะเครื่องประพฤดิเพื่อวิชา วิชาอันนี้ท่านแจกเป็น ๓ อย่างบ้าง ๘ อย่างบ้าง วิชา ๓ นั้นคือบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปัญญาที่ตามระตักซึ่งชั้นรทคนอยู่

แต่ไว้ในภพก่อน ๆ คือระดับชาติก่อน ๆ ได้ ๑ จุดปภาคญาณ
 ปัญญาอันกำหนดรู้ซึ่งจุติปฏิสนธิอุปบัติของสัตว์ทั้งสิ้น ๑ อาตวักขย-
 ญาณ ปัญญาอันรู้ในกรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาตวระกิเลส ๑ รวม
 เป็น ๓ ฉะนั้น วิชชา ๘ นั้น คือวิปัสสนาญาณ ปัญญาอันเห็นกายนี้
 ดังว่าเป็นธาตุ ๔ คือดินน้ำไฟลม มีวิญญาณอาศัยอยู่ ใสสัตว์ใช้
 บุคคลเป็นต้น ๑ มโนมยิทธิ ฤทธิ์ที่ดำเร้วจดด้วยใจคืออินทริยซึ่งรูป
 อื่นออกจากกายนี้ดังชักได้ให้ญำปล้องออก ๑ อิทธิวิธิ ฤทธิ์ดำเร้ว
 อธิบายตามประสงค์ คือคนเดียวอธิษฐานให้เป็นคนมาก ๆ อธิษฐาน
 ให้เป็นคนเดียวได้เป็นต้น ๑ ทิพโสดธธาตุ โสดธเป็นดังทิพยจิตจะพึง
 เฝ้ายมนุษย์หรือเฝ้ายทิพย ในที่ไกลหรือใกล้ย่อมได้ยิน ๑ เจโตปริย-
 ญาณ รู้กำหนดจิตของผู้อื่นว่าดีแฉะชั่วมีกิเลสแต่ไม่มีกิเลส ๑ กับ
 วิชชา ๓ ที่กล่าวแต่ก่อนนั้นจึงรวมเป็น ๘ ฉะนั้น ๗ ธรรมมีประเภท ๓
 ประเภท ๘ เหล่านี้เรียกว่าวิชชา เพราะว่าเป็นความรู้พิเศษยิ่งกว่า
 ความรู้อื่น ๆ ๗ จรณะเครื่องประพฤติกเพื่อวิชา ๑๕ นั้น คือตั้ง
 ตั้งวรดำรวมกายวาจาให้เป็นปกติตั้งามอยู่เสมอ มิให้ทุกจริตความ
 ประพฤติชั่วช้อนได้ ๑ อินทริยสังวร ระวางตาหูจมูกกลิ่นกายใจไว้
 มิให้อภิชฌาโทมนัสบาปกรรมเกิดขึ้นครอบงำจิตได้ ๑ โภชนเน-
 มคตญญตา ความเป็นผู้ประมาณในอันกินอาหารแดของบริโภค
 ต่าง ๆ ๑ ชาติยานุโยค ประกอบตามความเพียรเป็นของคนที่
 อยู่ด้วยสติ ๑ ศรัทธา ความเชื่อกรรมเชื่อผลแห่งกรรม ๑ หิริ ความ

เกิดยถะอายแต่ทุกจริตบาปกรรม ๑ โศคตปเปะ ความต้งกัถัว
 แต่ทุกจริตบาปกรรม ๑ พาหุดีจจะ ความเป็นพหุสุดต้งบั้งจำทรง
 ธรรมไว้ได้มาก ๑ วิริยะ ความเพียรระบาบบำเพ็ญบุญ ๑ สติ ความ
 ระลึกซึ่งเปนเหตุให้บาปอกุศลน้อยเบาบางหมดสิ้นไป ให้บุญกุศลเกิด
 เจริญทวีมากขึ้น ๑ ปัญญา ความรู้ทั่วไปในบาปบุญแดงทุกขแดง
 เหตุเกิดบาปบุญแดงทุกข ๑ ปฐมณาน ๑ ทุกยณาน ๑ คติย-
 ณาน ๑ จกุกถณาน ๑ รวมเปนจรณะเครื่องดำเนินไปยังวิชา ๓๕
 วิชา ๓ วิชา ๘ แดจรณะ ๓๕ เหล่านี้ย่อมมีพร้อมบริบูรณ์ในพระ
 ผู้มีพระภาคเจ้านั้น เพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงพระนามว่า วิชา-
 จรณสมปนโน ผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยวิชาแดจรณะ ๗

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงพระนามว่า สุกโต เพราะพระองค์
 ไปแล้วที่อื่นคืออินพิพานเป็นอมฤตสถาน อนึ่งเพราะพระองค์ไปแล้ว
 ชอบ คือก็เลิศเหล่าใดที่พระองค์มตะได้แล้ว พระองค์มิได้กลับคืน
 มายังก็เลิศเหล่านั้นอีกเลย อนึ่งเพราะพระองค์ดำเนินดี คือพระองค์
 มตะฆราวาสสมบัติออกทรงผนวชแล้ว ก็พากเพียรพยายามไปจนได้
 ดำเร็จพระอนุตรตรัสมาตัมโพธิญาณ อนึ่งเพราะพระองค์ดำเนินตาม
 ทางพระอัสชงคิกมรรค มิได้เข้าใกล้กัมมราคมิถาปฏิบัติทางผิด
 คือกามสุขัตถิกานุโยค แดอถคกถมถานุโยค อนึ่งเพราะพระองค์
 มีวาจาดี คือกล่าวแต่คำที่จริงที่แท้แต่ประกอบด้วยประโยชน์ แด
 กถ่าวในกาลที่ควรกถ่าว แดกถ่าวแก่บุคคลที่ควรกถ่าว คุณความดี

ของพระผู้มีพระภาคเจ้า^๕นั้นมียุ^๕จริงดังพรรณนามาฉะนี้ เพราะเหตุ^๕
ดังนั้นพระองค์จึงทรงพระนามว่า สุกโต เป็นผู้ไปได้แล้ว ดัง^๕นี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า^๕นั้นทรงพระนามว่า โลกวิทู เพราะรู้แจ้ง^๕
ซึ่งโลกด้วยประการทั้ง^๕ด้าน โลก^๕นั้นว่าโดยประเภทมี ๓ คือสังขาร
โลก ได้แก่นาม^๕แต่รูปเป็นต้น ๑ สัตวโลก ได้แก่เทพตามมนุษย์
เป็นต้น ๑ โอภาสโลก ได้แก่แผ่นดิน^๕แต่อากาศเป็นต้น ๑ พระ
ผู้มีพระภาคเจ้า^๕นั้นยอมรู้^๕ซึ่งโลกทั้ง ๓ ^๕นี้ว่า เป็นปดฺชชนะ^๕ธรรม มี
ความทรุดโทรมหลุดทะลายหักพังไม่ยั่งยืนเป็น^๕ธรรมดา พระองค์เมื่อ
รู้แจ้งโลกได้^๕ฉะนี้ จึงข้ามโลกเสียได้ ไม่ติดอยู่ในโลกด้วย^๕อย่างคือ
คณินหา เพราะเหตุ^๕นั้นพระองค์จึงทรงพระนามว่า โลกวิทู ผู้รู้แจ้ง^๕
ซึ่งโลก ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า^๕นั้นทรงพระนามว่า อนุตฺตโร เพราะไม่มี^๕
ใครในโลกจะเสมอ^๕แต่ยิ่งกว่าพระองค์ ด้วยคุณคือศีล^๕ศีลสมาธิปัญญา
วิมุติวิมุติญาณทัตถัน^๕ เหตุ^๕ดังนั้นพระองค์จึงทรงพระนามว่า อนุตฺตโร
มี^๕ผู้น้อยยิ่ง^๕แต่ดีกว่าพระองค์ไม่มี ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า^๕นั้นทรงพระนามว่า ปุริสทมฺมสารถิ ผู้
ทรมาณคน^๕ที่ควรทรมาณ แท้จริงพระผู้มีพระภาคเจ้า^๕นั้น ย่อมทรง
ทรมาณสัตวโลก^๕ที่ควรทรมาณ ด้วยอุบายอัน^๕วิจิตรต่าง ๆ คือสัตว
เหล่าใดชอบ^๕คำตะเยียด^๕ไฟเพราะ พระองค์^๕ก็ทรงทรมาณด้วย^๕คำตะเยียด
คือ^๕แสดง^๕สุจริต ๓ มี^๕กายสุจริตเป็น^๕ต้น แดทรง^๕แสดง^๕ผลแห่ง^๕สุจริต

ให้สัตถนนิยน์ดีประพฤติกตาม สัตถพวกโตชอบคำหยาบ พระองค์
 ก็ทรงทรมานด้วยคำหยาบ คือประกาศทุกจริต ๓ แดมถแห่งทุกจริต
 นั้น ให้สัตถเกิดยึดคถถัดจะเสย สัตถพวกโตชอบทั้งคำตะเอี้ยตแดคำ
 หยาบ พระองค์ก็ทรงทรมานด้วยคำตะเอี้ยตแดคำหยาบ คือทรง
 ๕ ข้างซึ่งสัตถจริตแดทุกจริตแดมถของสัตถจริตแดทุกจริต ให้สัตถวมตะเสย
 ซึ่งทุกจริต ดำรงอยู่ในสัตถจริต พระผู้มีพระภาคณดาตในการทรมาน
 สัตถโตโลกให้มตะพยัคอันร้ายเสยได้ ดังนี้ พระองค์จึงทรงพระนามว่า
 ปุริสทมมสารถิ ผู้ทรมานซึ่งคนคถทรมาน ดังนี้ ฯ

อนึ่ง อนุตโตโร ปุริสทมมสารถิ ส่องพระนามนั้น ท่านรวมเป็น
 พระนามเดียวกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าั้นทรงพระนามว่า อนุตโตโร
 ปุริสทมมสารถิ ผู้ทรมานซึ่งคนที่คถทรมานไม่มีใครเสมอแต่ยิ่งกว่า
 พระองค์ได้ ดังนี้ แท้จริงเหมือนอย่างคชสารยัสต์สตรที่นายคถาณ
 ทรมานคถต้องแควดด้วยดีแล้ว นายคถาณประสงค์จะให้แค้นไปใน
 ทิศใด ๆ ก็แค้นไปไดยังทิศนั้น ๆ อย่างเดียวในวาระอันหนึ่ง ส่วน
 คนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทรมานแล้วนั้น แม้ยังอยู่ด้วยบถตั้งกอัน
 เดียว ย่อมให้แค้นไปไดยังทิศทั้ง ๘ คือสุมบทิศ ๘ แดทิศทั้ง ๘ คือ
 มรรค ๔ ผล ๔ เพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงพระนามว่า อนุตโตโร
 ปุริสทมมสารถิ ผู้ยังคนที่คถทรมานให้แค้นไป ไม่มีใครเสมอแต่
 ยิ่งกว่าพระองค์ได้ ดังนี้ อนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทรมานสัตถโตโลก
 ที่คถทรมานนั้น เปนกระบวนทรมานไม่กตขี้ข่มเหงด้วยอาชญาทำให้

สัตว์ได้ทุกข์ได้ลำบาก ดังความขำข่างความม้าแคงคนที่เปนนิสราธิบดี
 ทรมาณคชสารอัสติศรแคงคนที่อยู่ในอำนาจของตน ด้วยคำหยาบแเด
 อาชญา คือจำจงเขียนค้ต่าง ๆ เช่นนั้นหามิได้ พระองค์ยอมทรง
 ทรมาณสัตว์บางพวก ด้วยอิทธิปาฏิหาริย์แต่อาเทศนาปาฏิหาริย์ บาง
 เหล่าก็เป็นกระบวนทรมาณข่มขี้ให้สิ้นพยศอันร้าย แต่มาเนติปฏิฐิอัน
 กระต่างเดียงก่อนแล้ว ก็ทรงทรมาณด้วยอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ เทศนา
 ดั่งสอนให้สัตว์ปฏิบัติตาม จนมตะพยศอันร้ายคือทุจจริตตั้งกิเลส
 ธรรมเสียได้ด้วยมรรคภาวนานั้น ๆ เพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรง
 พระนามว่า อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ ผู้ทรมาณซึ่งคนควรทรมาณ
 ไม่มีใครเสมอแต่ยิ่งกว่าพระองค์ได้ ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า^๕ทรงพระนามว่า สตุถา เทวมนุสฺसानิ
 ผู้ค้ำดาตั้งสอนของเทวดาแคงมนุษย์ทั้ง^๕ดิน พระผู้มีพระภาคยอม
 ตั้งสอนสัตว์ให้ไว้บัญญัติประโยชน์ทั้ง ๓ คือประโยชน์ในชาติ^๕นี้ แด
 ประโยชน์ในภพหน้า แดประโยชน์อย่างยิ่งคือนิพพาน ตามควร
 แก่อริยาศัยของเวไนยสัตว์^๕นั้น ๆ เพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงพระ
 นามว่า สตุถา เทวมนุสฺसानิ ผู้ค้ำดาตั้งสอนของเทวดาแคงมนุษย์
 ทั้ง^๕ดิน ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้า^๕ทรงพระนามว่า พุทฺโธ ผู้บ้านแต่เดิม
 ที่ ด้วยครุสัตว์^๕จิตใจของจริงทั้ง ๔ ด้วยพระองค์เองแล้ว แดตั้งสอน
 ให้สัตว์อื่นครุสัตว์^๕ตามได้ด้วย ดังนี้ ฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า ภควา ผู้มีภาค ภาคนั้น คืออกุศลธรรมมีทานคิดเป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมถึงซึ่งดับอันอุดมอย่างยิ่งออกฤกษ์รู้ แต่เป็นธรรมยังโลกียสุข โลกุตตรสุขให้เกิดขึ้น ภาคนี้ย่อมมีแก่พระผู้มีพระภาค เพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงพระนามว่า ภควา ดังนี้ ฯ

อนึ่งพระองค์ทรงพระนามว่า ภควา เพราะพระองค์ทรงแจกประเภทธรรมเป็นแผนกต่าง ๆ จนถึงโลกุตตรธรรมมรรคผลนิพพานเป็นที่สุด แก่เทพดาแด่มนุษย์ทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า ภควา ผู้จำแนก ดังนี้ พระนามคือ ภควา นี้เป็นพระนามของพระผู้มีพระภาค สำหรับกล่าวด้วยความเคารพในพระผู้มีพระภาคของผู้เป็นสาวกพิเศษอุดมกว่าสัตว์ทั้งสิ้น ฯ

อนึ่งพระนามตั้งแต่ อรหิ จนถึง ภควา เหล่านี้ พระพุทธมารดาหรือพระพุทธบิดาหรือพระญาติ หรือผู้ที่วิเศษในโลกผู้ใดผู้หนึ่งก็ดี หรือเทพดาแดพรหมก็ดี จะได้อภัยแก่พระองค์หาไม่ได้ พระนามเหล่านี้เป็นเนमितถกนาม มาแต่เนमितคืออรหัตตคุณแด่อนุตตรสัมมาสัมโพธิคุณเกิดขึ้นพร้อมกัน กับด้วยความเกิดด้วยนามภายในอริยชาติแต่ทรงแสดงธรรมจักกัปปัจจุตคนผู้ตรของพระองค์ ฯ

อนึ่งพระนามตั้งแต่ อรหิ จนถึง โลกวิทู เหล่านี้ แสดงพระบัญญัติคุณ พระนามคือ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตุถา เทวมนุสฺसानิ นี้แสดงพระกรุณาคุณ พระนามคือ พุทฺโธ ภควา นี้

แสดงพระบัญชาแด่พระภรรมาคุณทั้งสอง หนึ่งพระนามตั้งแต่ อรหิ
 จนถึง โลกวิทู เหล่านี้ แสดงพระคุณคือครัสต์ผู้สำเร็จประโยชน์ของ
 พระองค์ผู้เดียว พระนามคือ อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ สตุถา เทว
 มนุสสานิ นี้ แสดงพระคุณคือครัสต์ผู้สำเร็จประโยชน์ของผู้อื่น พระ
 นามคือ พุทฺโธ ภควา นี้ แสดงพระคุณคือครัสต์ผู้สำเร็จประโยชน์
 ของคนแต่างของผู้หนึ่งทั้งสอง หนึ่งพระนามว่า อรหิ แสดงซึ่งความ
 บริสุทธิที่เกิดจากกิเลสด้วยอันมตะเบเนตมฺจเฉตพหวน พระนามว่า
 สมมาสมพุทฺโธ แสดงซึ่งภวณาคความทำอรหัตตคุณ แดด้มมา
 ด้มโพธิคุณให้เกิดมฺชน เพราะเหตุนี้พระนามทั้งสองนี้จึงเป็นพระ
 นามใหญ่ พระผู้มีพระภาคเจ้านได้ตรัสออกชื่อพระนามนี้ในที่สุดคัมภี
 ประเทศนี้ ๆ โดยมาก โยคาพจรกุดบุตรผู้เจริญพุทธธานุสดีติระดิก
 ถึงคุณพระพุทฺธเจ้า ฟังถ้อเขาเนอความซันว่าฟัง ให้เห็นคุณของ
 พระพุทฺธเจ้าตามเนอความทักถ้าวมาถ้วน อย่าถ้อเขาแต่พยัญชนะ
 ซันปริกรรมบ่นด้วยปาก ทำอย่างนี้จะไม่เห็นคุณพระพุทฺธเจ้า หนึ่ง
 ระดิกถึงคุณพระพุทฺธเจ้านั้น จะระดิกทุกบท ๆ ก็ได้ หรือบทใด
 บทหนึ่งก็ได้ ตามถนัดเทอญ เมื่อโยคาพจรกุดบุตรระดิกถึงคุณ
 ของพระพุทฺธเจ้า โดยนิยมตั้งถ้าวมาถ้วนนี้ ภาคะโทสะโมหะ
 นิรวณธรรมก็จะมีได้ครอบงำซึ่งจิตต์ของโยคาพจรกุดบุตร ๆ นี้ก็จะ
 มีจิตต์ตั้งบร้งบั้งมันเป็นอุปจารสมาธิ ๆ วิณิจนัยในพุทธธานุสดีติ
 ยุติแต่เท่านั้น ฯ

จะวินิจฉัยในขัณฑ์มานุสสติคือไปว่า โยคาพจรกุดบุตรผู้มีศรัทธา
 ปรารถนาจะเจริญขัณฑ์มานุสติกัมมัญฐานนั้น พึงอาศัยอยู่ในเดิณาดนะ
 ชั้นสมควรโดยนัยที่กล่าวมาเดิวนั้น พึงระดัดตรึกคิดไปในคุณของ
 พระธรรม ก็แต่พระธรรมนั้นมีประเภทเป็น ๓ คือปริยัติธรรม ๑
 ปฏิบัติธรรม ๑ ปฏิเวธธรรม ๑ พุทธวจนะคำสั่งสอนของพระผู้มี
 พระภาคเจ้านั้นซึ่งได้เทศนาสั่งสอนเวไนยสัตว์ หรือเปล่งออกเป็น
 อุทานวาจา แดบัญญัติแต่งตั้งไว้เป็นลักษณะทพุทธอาณาหินมรียาท
 แก่ต่างกักดี พุทธวจนะทั้งนั้นชื่อว่า ปริยัติธรรม เพราะเป็นธรรม
 ต้องเล่าเรียนศึกษาให้รู้รอบคอบด้วยดี ก็ปริยัติธรรมนี้มีคำสั่งมาธิ
 บัญญัติเป็นประโยชน์เป็นอันดีสั่ง คัดสั่งมาธิบัญญัตินั้นมีมรรคผล
 นิพพานเป็นประโยชน์เป็นอันดีสั่ง อนึ่งปริยัติธรรมนั้นแต่งข้อ
 ปฏิบัติคือคำสั่งมาธิบัญญัติโดยนัยไปสู่นิพพานโดยลำดับ คัดสั่งมาธิ
 บัญญัตินั้นชื่อว่า ปฏิบัติธรรม เพราะเป็นธรรมอันกุดบุตรได้ปฏิบัติ
 ทำให้บริบูรณ์ เมื่อกุดบุตรมาปฏิบัติทำให้บริบูรณ์ในคำสั่งมาธิบัญญัติ
 นั้นแล้ว ได้บรรลุธรรมวิเศษคือมรรคผลนิพพาน ก็มรรคผลนิพพาน
 นั้นชื่อว่า ปฏิเวธธรรม เพราะเป็นธรรมอันกุดบุตรต้องทำให้แจ้งแทง
 ตลอดด้วยมรรคภาวนานัน ๆ ๆ

ก็ปริยัติธรรมนั้นย่อมมีคุณแก่ผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนลำดับพึงจำทรง
 ไว้ ให้เกิดความฉลาดรอบรู้ในข้อปฏิบัติคือคำสั่งมาธิบัญญัติ คัดสั่งมาธิ
 บัญญัตินั้นย่อมมีคุณแก่ผู้ที่ปฏิบัติคือ ๑ ผู้ปฏิบัติดำรงอยู่ในศีลรักษาศีล

ไว้ได้แล้ว ความเดือดร้อนใจแต่ทุกข์ภัยต่าง ๆ ที่จะพึงเกิดขึ้นเพราะ
 ความเป็นผู้มั่งคั่งชั่วไม่รักษาศีลไว้ให้ดีก็จะไม่มี ๒ ผู้ปฏิบัติในธรรมทำ
 ธรรมจิตดีให้เกิดขึ้นอยู่เนื่อง ๆ แล้ว นีรวรรณธรรม ๕ ก็จะไม่อาจครอบ
 งำจิตได้ ความเดือดร้อนใจแต่ทุกข์ภัยต่าง ๆ ที่จะพึงเกิดขึ้นเพราะ
 จิตดีพึงสร้างเพราะเกิดศรัทธาใจจะไม่มี ๓ ผู้ที่ปฏิบัติในปัญญา คือ
 ทำปัญญาความรู้ทั่วไปให้เกิดขึ้นในจิตแล้ว ความเดือดร้อนใจแต่
 ทุกข์โทมนัสหวาดเสียวสดุ้งกตัญญ์ต่าง ๆ ที่จะพึงเกิดขึ้นเพราะความ
 ใจไม่รอบคอบก็จะไม่มี ศีลธรรมปัญญาย่อมมีคุณแก่ผู้ปฏิบัติด้วย
 ประการดังนี้ ๑ ฝ่ายปฏิเวธธรรมคือมรรคผลนิพพานนั้น ย่อมมีคุณ
 แก่ผู้ที่ได้รู้แจ้งแทงตลอด ได้สำเร็จอริยมรรคอริยผล มละกิเลส
 เหล่าใด ๆ ได้ตามมรรคภาวนานั้น ๆ แล้ว ความเดือดร้อนใจแต่
 ทุกข์ภัยต่าง ๆ ที่จะพึงเกิดขึ้นเพราะเกิดเหล่านั้น ๆ ก็จะมี ผู้ที่ได้รู้
 แทงตลอดพระนิพพานแล้วก็พ้นจากทุกข์ ไม่ต้องเกิดแก่ตายต่อไปอีก
 ในเบื้องหน้า ปฏิเวธธรรม ย่อมมีคุณแก่ผู้ที่ได้รู้แจ้งแทงตลอดมรรคผล
 นิพพานด้วยประการดังนี้ ๑ อริยปริยัติธรรมนั้นย่อมมีคุณ คือทำ
 ให้บริบูรณ์ในศีลสมาธิปัญญา ศีลสมาธิปัญญานั้นย่อมมีคุณ คือทำ
 ให้กายวาจาใจบริสุทธิ์จนบรรลุมรรคผลนิพพาน มรรคผลนั้นย่อมมี
 คุณ คือละกิเลสแปดมุขเสนหา นิพพานนั้นย่อมมีคุณ คือดับ
 เพลิงกิเลสแตกของทุกข์หมด ความเกิดแก่เจ็บตายไม่มี เป็นความสุข
 อย่างยิ่ง ๑

โยคาพจรกฤตบุตรผู้เจริญรรมานุสดีติกัมมฐานัน^๕ จะพึงระดัก
 ตรีกคิดไปในคุณของพระธรรมโดยนัยดังกล่าวมาแล้ว^๕ก็ได้ หรือจะ
 ระดักถึงคุณของพระธรรมตามพระบาต^๕ว่า สุวากุขาโต ภควตา
 ธมโม^๕ ดังนี้ เป็นคั่นก็ได้ ตามถนัดใจ เมื่อจะระดักตามบทพระบาต^๕
 นั้น พึงระดักดังนี้ว่า ธรรมที่พระผู้มีพระภาคกล่าวแล้วดี คือเพราะ
 ในคั่นคือดีดี เพราะในท่ามกลางคือดีมาธิ เพราะในที่สุดคือบัญญัติ
 พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ บริบูรณ์สิ้นเชิงเต็มที่ บริสุทธิไม่มีพริช
 อันใดอันหนึ่ง แต่เบนไปเพื่อมละราคะโทสะโมหะเสียได้ เหตุนี้จึง
 ชื่อว่า สุวากุขาโต ท่านกล่าวแล้วดี อนึ่งธรรมที่พระผู้มีพระภาค
 กล่าวแล้วดี เพราะที่ทางข้อปฏิบัติซึ่ง^๕เป็นเหตุจะให้ถึงซึ่งความ
 สุขพ้นจากทุกข์ เหตุนี้จึงชื่อว่า สุวากุขาโต ฯ อนึ่งพระธรรม
 นั้นท่านให้ผู้ปฏิบัติได้เห็นผลรู้แจ้งด้วยตนเอง ไม่ต้องไต่ถามใคร
 เหตุนี้จึงชื่อว่า สนทิกฺขิกโก ผู้ปฏิบัติเห็นเอง ฯ อนึ่งพระธรรมนั้น
 ท่านให้ผลไม่มีกาลไม่มีสมัย ปฏิบัติท่านตั้งจริง ๆ เมื่อใด ท่านก็ให้
 ผลได้ความชอบเย็นใจหายความร้อนเมื่อนั้น ไม่มีกาลไม่มีเวลา
 พุทธชชาติมีไม่ม่ม่วงเป็นคั่นยอมให้ผิดตามฤดูกาล พระธรรมหา
 เป็นเช่นนั้นไม่ ใครปฏิบัติท่านตั้งจริงเมื่อใด ท่านก็ให้ผลเมื่อนั้น จะ
 ได้ให้ผิดตามกาลเวลา เหมือนอย่างพุทธชชาติอันให้ผิดตามฤดูกาล
 นั้นไม่มีเลย เหตุนี้จึงชื่อว่า อกาลิกโก ให้ผลไม่มีกาล ฯ อนึ่ง
 พระธรรมนั้นท่านอาจร้องเรียกทำทนายผู้ปฏิบัติว่า ท่านจงมาตุเกิด ฯ

ตั้งนี้ เพราะพระธรรมนั้น เมื่อผู้ใดได้ดูท่านเห็นท่านเข้าแล้วด้วยคา
 ปัญญา ก็เกิดเครื่องเดรัจฉานของซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความร้อนเหล่านี้ที่
 มีอยู่ในสันดานของผู้นั้น ก็เกิดเหล่านี้ย่อมดับสว่างมีดับหายไปจาก
 สันดาน ในขณะที่เมื่อได้ดูได้เห็นพระธรรมนั้น แท้จริงท่านที่มตะก็เกิด
 บาปกรรมได้ตามมรรคาอภิวานามิคุณปรากฏเรียกว่า โสถาบัน สติกา-
 คามิ อานาคามิ อริยบุคคลพระอรหันต์ชั้นแรก ดังนี้ ก็เพราะ
 ท่านมาได้ดูได้เห็นธรรมนั้น ความที่มตะก็เกิดได้โดยคตังคิกขัมภณ
 สัมมุจเฉตปทาน ของผู้ที่ได้ดูได้เห็นพระธรรมนั้น ย่อมมีจริงมีแท้
 ไม่เบียด่าเลย เพราะเหตุนี้พระธรรมนั้นจึงชื่อว่า เอหิปัสสิโก ควร
 จะร้องเรียกผู้ปฏิบัติว่า ท่านจงมาดูเถิด ท่านจงมาเห็นเถิด ดังนี้ ฯ
 อนึ่งพระธรรมนั้นอันบุคคลผู้ปฏิบัติจะพึงน้อมเข้าไปใจก็จะต้องครึก
 ครองมของดูด้วยใจจะแต่ดูด้วยคามิได้ แต่ดูด้วยใจแล้วก็เห็นพระ
 ธรรม ทำใจให้บริสุทธิ์หลุดไปจากกิเลสได้ เพราะเหตุนี้จึงจะตั้ง
 น้อมพระธรรมเข้าไปใจครึกครองพิจารณาไปด้วยใจ ฯ นัยหนึ่งว่า
 พระธรรมนี้เป็นของอันบุคคลจะพึงน้อมเข้าไปใจได้ อธิบายว่า ผู้
 ที่บำเพ็ญเพียรวิปัสสนาถึงระดับผ้าแดงหรือเพลิงไหม้อยู่ขณะนี้
 แล้ว ทำมรรคผลให้เกิดมีขึ้นในใจ เพราะเหตุนี้พระธรรมจึงชื่อ
 ว่า โอปนยิโก อันบุคคลจะพึงน้อมเข้าไปใจได้ ฯ พระธรรมนั้นอัน
 ฉณฺณชนผู้วิเศษทั้งหลายจะพึงรู้แจ้งเฉพาะตัว อธิบายว่า พระธรรม
 นั้นท่านที่เป็นนักปราชญ์ทั้งหลายจะพึงเห็นแจ้งในตน ฯ ผู้อื่นที่ไม่ได้รู้

จะพดอยมารู้ด้วยท่านนั้นไม่ได้ เหมือนอย่างวิชาคีตปศาสตร์ต่าง ๆ ผู้ใดได้ศึกษารู้เข้าใจแล้ว ก็รู้เข้าใจเพราะตัวของผู้นั้นเอง ผู้อื่นที่ไม่ได้ศึกษาจะพดอยมารู้ในคีตปศาสตร์วิชานั้นด้วยไม่ได้ฉะนั้น เมื่อโยคาพจรกุตบุตรมาระลึกครึกคิดไปในคุณของพระธรรมอยู่ ก็จะมีมตะเสียได้ซึ่งนิเวศธรรม จิตต์ก็จะตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิเตุยปจรรตสมาธิโดยลำดับ ๆ ๆ วิวินิจฉัยในธรรมานุสสติ จบแต่เท่านี้ ฯ

จะวินิจฉัยในสังฆานุสสติต่อไปว่า โยคาพจรกุตบุตรผู้จะเจริญสังฆานุสสติก็มีฐานันท์ พึงอาศัยอยู่ในเสนาสนะอันสมควรโดยนัยที่กล่าวมาแล้วก่อนนั้นแล้วจึงระลึกถึงคุณของพระสงฆ์ พระสงฆ์นั้น มีต้องจำพวก คืออริยสงฆ์จำพวกหนึ่ง สัมมตีสงฆ์จำพวกหนึ่ง ท่านที่ดำรงอยู่ในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่าอริยสงฆ์ หมู่ของพระอริยเจ้า หมู่เป็นพระอริยเจ้า ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปนั่งอยู่ในภายในสีมา ไม่มตะหัดถาคัดกันแต่กัน มีอำนาจให้สำเร็จสังฆกรรมนั้น ๆ ได้ ชื่อว่า สัมมตีสงฆ์ ๆ โดยสัมมตติ ฯ ก็พระสงฆ์ย่อมมีคุณแก่สัตว์ เพราะท่านรักษาปริยัติธรรมของพระพุทธเจ้าไว้ ได้ตั้งศีลร้อยกรองไว้เป็นหมู่เป็นหมวด มิให้กระจัดพรัดพราย จนถึงได้จําจรัสไว้ไว้ในใบตวนเป็นลำดับ ๆ มา หมู่ชนที่เกิดณภายหลังได้ศึกษาเล่าเรียน สดับฟังทรงจำไว้ จึงพากันฉลาดรู้จักพุทธวจนะแถบญบาปเหตุเกิด สุขแต่ทุกข์ ถ้าพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระสงฆ์มิได้รักษาปริยัติธรรมไว้ มิได้ร้อยกรองปริยัติธรรมไว้ไว้ไว้ หมู่ชน

ที่เกิดขึ้นภายหลังก็จะพากันโง่เขลาหาวิญญูจักพุทธวจนะแต่บุญบาปเหตุ
เกิดสุขแต่ทุกข์ไม่ ซึ่งประชุมชนที่เกิดภายหลังมาวิญญูจักพุทธวจนะแต่
บุญบาปเหตุเกิดสุขแต่ทุกข์ ตามภูมิปัญญาของตน ๆ ได้^๕ เพราะ
พระสงฆ์เป็นคนเหตุ^๕ ข้อนี้^๕ได้ชื่อว่าพระสงฆ์มีคุณแก่สัตว์อย่างหนึ่ง ๆ
หนึ่งพระสงฆ์นั้นท่านเป็นบุญเขตคเณนาบุญของสัตว์โลก หาเขตค
บุญอื่นยิ่งกว่าแต่เสมอไม่มี บุคคลเหล่าใดมีความต้องการสมบัติ
เป็นของมนุษย์หรือเป็นของทิพย์ หรือต้องการสมบัติอันนิพพานแล้ว
แสดงวาทนบูชาแต่ปฏิบัติตาม ด้วยความเชื่อแต่เต็มได้ในพระ
สงฆ์ ๆ ก็สามารถจะให้บุคคลเหล่านั้นได้สมบัตินั้น ๆ สมดังจิตต์
ประสงค์ของตน ๆ ได้ ข้อนี้^๕พระสงฆ์ได้ชื่อว่ามีคุณแก่สัตว์อย่างหนึ่ง
เพราะเป็นบุญเขตคเณน^๕ ๖

โยคาพจรกุตบุตรผู้จะเจริญสั่งวานุสสติ จะพึงระตักถึงคุณของ
พระสงฆ์โดยนัยที่กล่าวมาแต่จนก็ได้ หรือจะระตักถึงคุณพระสงฆ์
ตามพระบาลีว่า สุปฏิปันโน เป็นต้นไปทั้งหมดหรือบทใดบทหนึ่ง
ก็ได้ ความในพระบาลีนั้นว่า พระสงฆ์ผู้สาวกของพระผู้มีพระภาค
ท่านปฏิบัติดี มีดีประคอบบายได้แล้ว จึงชื่อว่า สุปฏิปันโน ปฏิบัติ
ดีแล้ว คือพระโสดาบัน^(๑) หนึ่งท่านปฏิบัติตรงอยู่อีกชาติเดียวเท่าที่
สุดแห่งทุกข์ได้ จึงชื่อว่า อสุปฏิปันโน ปฏิบัติตรงแล้ว คือพระ

(๑) แก้วว่า สุปฏิปันโน คือพระโสดาบัน ๖๓ ๖ สามวิปฏิปันโน คือ
พระอรหันต์ยังไม่เคยพบที่มา บางทีจะเป็นความเห่นของท่านเอง ๖

สติทาคามี หนึ่งท่านปฏิบัติออกจากกามธาตุแล้ว ดับทุกข์ได้แล้วใน
พรหมโลก จึงชื่อว่า ฌายปฏิปันโน ปฏิบัติออกตัวได้แล้ว คือ
พระอนาคามี หนึ่งท่านปฏิบัติชอบยิ่ง ดับทุกข์ได้ในชาตินี้แล้ว จึง
ชื่อว่า สามังปฏิปันโน ปฏิบัติชอบยิ่งแล้ว คือพระอรหันต ฯ

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เพราะ
เป็นผู้ปฏิบัติแล้วชอบ ในธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ควรดี
แล้ว มิได้ตำหนิโดยข้อปฏิบัติอันผิดจากพุทธคำสั่งนา จึงชื่อว่า สุปฏิ
ปันโน ปฏิบัติดีแล้วดี ฯ หนึ่งเป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เพราะท่านดำเนิน
ตามทางกลาง คือมัชฌิมาคิมมรรค มิได้เข้าไปใกล้ซึ่งส่วนตามก
๒ อย่าง คือกามสุขัตถิگانุโยค แลอัตตกถิถมگانุโยค ซึ่งเป็นข้อ
ปฏิบัติอันผิดจากพระนิพพาน จึงชื่อว่า อุษุปปฏิปันโน ปฏิบัติตรง
แล้ว ฯ หนึ่งเป็นผู้ปฏิบัติออกตัว คือท่านไม่ปฏิบัติเพื่อตลาภยศความ
สรรเสริญสุขในปรตัยุบัน แลสรรคส์คฤคิภสุขันนี้ ๆ ในเบื้องหน้า
ท่านเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อจะออกจากภพทั้งสิ้นจากทุกข์ทั้งสิ้นอย่างเดียว จึง
ชื่อว่า ฌายปฏิปันโน ปฏิบัติออกตัวได้แล้ว ฯ หนึ่งท่านเป็นผู้ปฏิบัติ
ชอบยิ่งแล้ว เพราะท่านปฏิบัติทำกายวาจาใจให้บริสุทธิ์ ด้วยไตร
สิกขาศีลสมาธิปัญญา ซึ่งเป็นความปฏิบัติชอบยิ่งควรแก่โลกุตตร
ธรรม ฯ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว
ปฏิบัติตรงแล้ว ปฏิบัติออกตัวได้แล้ว ปฏิบัติชอบยิ่งแล้ว นั้นจัด
เป็นคู่ ๆ ได้ ๔ คู่ คือท่านที่ดำรงอยู่ในไสตบัตติมรรคไสตบัตติผล

คู่ ๑ ท่านที่ดำรงอยู่ในสถิตากามิมรรค สถิตากามิผลคู่ ๑ ท่านที่
ดำรงอยู่ในอนาคามิมรรค อนาคามิผลคู่ ๑ ท่านที่ดำรงอยู่ใน
อรหัตตมรรค อรหัตตผลคู่ ๑ นับเรียงตัวบุคคลออกไปโดยลำดับ
มรรคแต่ละต้น ๆ เป็นพระอริยบุคคล ๘ จำพวก พระสงฆ์สาวกของ
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จัดเป็นคู่ ๆ ได้ ๔ คู่ นับเรียงตัวบุคคลออกไป
ไปได้ ๘ จำพวกเหล่านี้ ฯ

อนึ่ง พระสงฆ์ท่านเป็นผู้ควรเครื่องสักการบูชาอันเทวดาแด
มนุษย์พึงนำมาบูชา เพราะท่านอาจทำเทวดาแด่มนุษย์ผู้ชาน้ำใหม่
ผลอันใหญ่ยิ่งตามประสงค์ได้ ด้วยคุณของคนที่มีสันดานบริสุทธิตัว
เป็นเขตบุญอันยิ่ง เหตุนี้จึงชื่อว่า อาहुเนโย ผู้ควรซึ่งเครื่อง
สักการบูชาอันหมู่ชนพึงนำมาบูชา ฯ อนึ่งพระสงฆ์เป็นผู้ควรซึ่ง
เครื่องสักการของคนรับก่อนกว่าญาติแลมิตรสหายแลอาคันตุกแขก
แต่บัณฑิตมาทางสัน เพราะชนมีญาติเป็นต้นเหล่านี้ มีคุณซึ่งจะเสมอ
ด้วยพระสงฆ์ไม่มี พระสงฆ์มีสันดานอันบริสุทธิ เป็นเนอบุญ
อันดี ย่อมปรากฏมีแต่ในพุทธกาลอย่างเดียว ไม่มีในกาลอื่น ๆ
เพราะเหตุนี้พระสงฆ์จึงชื่อว่า ปาहुเนโย ผู้ควรซึ่งเครื่องสักการ
บูชาอันประชุมชนพึงนำมาบูชาก่อน ฯ อนึ่งพระสงฆ์เป็นผู้ควรซึ่ง
ทักษิณาทนเครื่องเจริญผลคือสุขสมบัติ อันประชุมชนเชื่อถือโลก
หน้าหวังผลแล้วจึงให้ด้วยความเต็มใจ เพราะพระสงฆ์ท่านอาจทำ
ทักษิณาทนของประชุมชนผู้ให้ ให้มีผลใหญ่ยิ่งได้ ด้วยคุณ

ของคนที่มีสันดานบริสุทธิตนเป็นเนืองนามบุญอันยิ่ง ๆ หนึ่งพระสงฆ์ท่าน
 เป็นผู้ควรทำซึ่งอัญชลิตของประชุมชนผู้เต็มใจได้ เพราะพระสงฆ์ท่าน
 สันดานบริสุทธิตนเป็นเขตต์บุญอันยิ่ง อาจทำอัญชลิตกรรมของประชุมชน
 นั้นให้เกิดผลวิเศษได้ เพราะเหตุนี้พระสงฆ์จึงชื่อว่า อัญชลิกถนีโย
 ผู้ควรทำซึ่งอัญชลิตของประชุมชน ๆ หนึ่งพระสงฆ์เป็นไร่นาทิ้งอกที่
 หว่านพืชคือบุญกุศลของประชุมชนในโตก ไม่มีไร่นาอื่นจะยิ่งกว่า
 หรือเสมอเหมือนได้ เพราะพระสงฆ์ท่านมีสันดานบริสุทธิตนปราศจาก
 โทษ คือกิเลสซึ่งเป็นเครื่องประทุษร้ายทำสันดานคนให้เศร้าหมอง
 เพราะเหตุนี้พระสงฆ์ท่านจึงเป็นเขตต์บุญอันยิ่ง ของเทวดาเดนมุขย
 ๗ หลาย ๆ ก็แต่คุณของพระสงฆ์ซึ่งได้พรรณนามาตามบทพระบาลี
 ๗ นี้ เมื่อย่นเข้าแล้ว ส่องอย่างเท่านั้น คือคุณเกือกกุดแก่คนหนึ่ง
 เกือกกุดแก่ผู้อื่นหนึ่ง บทว่า สุปฏิปันโน ๔ บทนี้ เป็นคุณเกือกกุดแก่
 คน บทตั้งแต่ อาหุเนยโย ไปจนถึง อนุตฺตริ ปล่อยทุกเขตต์
 โลกสุตฺถิ นี้ เป็นคุณเกือกกุดแก่ผู้อื่น เมื่อโยคภาพจรกุดบุตรมาระดัก
 ตรีกไปในคุณของพระสงฆ์ นีวรณธรรมก็จะส่งบริวารไปจาก
 สันดาน จิตต์ก็จะตั้งมั่นเป็นขนิภังมาริเตยุปจารสมาธิโดยลำดับ ๆ ๆ
 วินิจฉัยในสังฆานุสสังคยฺติแต่เท่านั้น ๗

จะวินิจฉัยในสังฆานุสสังคยฺติต่อไปว่า โยคภาพจรกุดบุตรผู้จะเจริญ
 ศักตานุสสังคยฺติ ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็พึงชำระศีลของคฤหัสถ์ให้บริสุทธิตน ถ้า
 เป็นบรรพชิตก็พึงชำระศีลของบรรพชิตให้บริสุทธิตน ให้เป็นศีลอันพระ

อริยชอบใจ อย่าให้เป็นท่อน คือขาดต้นขาดปลาย อย่าให้ทะลุ
 คือขาดกลาง อย่าให้ต่าง คือขาดข้างต้นหรือข้างปลายเข้าไปสอง
 หรือสามโดยลำดับ อย่าให้พร้อยคือขาดในระหว่าง ๆ กัน ๆ กัน พึงทำ
 คีตของตน ๆ นั้นให้บริสุทธิบริบูรณ์พร้อมมูลด้วยดีแล้ว พงเข้าไปยัง
 เส้นาสนะที่ตั้งดีดุจกล่าวแล้วแต่หลังแล้ว พึงพิจารณาซึ่งคีตของตน
 ด้วยสามารถแห่งคุณความบริสุทธิ อันพระอริยเจ้าชอบใจ มีอันไม่
 ขาดเป็นต้นว่า คีตของเรามีได้ขาดในเบื้องต้นแถบองปลาย มิได้
 ทำลายในท่ามกลาง มิได้ต่างมิได้พร้อย เป็นไทยมิได้เป็นทาสของ
 ตัณหา คีตของเราเป็นที่สรรเสริญของนักปราชญ์ อันตัณหาเด
 ทิฏฐิไม่เขาถือเอาจับต้องได้ ย่อมเบนไปเพื่อจะให้สำเร็จอุปจารดำริ
 เมื่อโยคภาพจรกุดบุตรระดึกเนื่อง ๆ อยู่ถึงคีตของคนโดยนัยดังกล่าวมา
 นี้ จิตตักจะส่งบ่วงบักนิรณธรรมตงมันเป็นชนิดกัมมาริเดอุปจาร
 ดำริโดยลำดับ ๆ ดำริเป็นกามาพจรกุด ๆ วินิจฉัยในคีตานุสสติ
 ยุติตแต่เท่านั้น ฯ

จะวินิจฉัยในจาคานุสสติคือไปว่า โยคภาพจรกุดบุตรผู้จะเจริญ
 จาคานุสติกัมมฐานัน พึงทำใจให้ยินดีรักใคร่ในอันบริจาคทาน
 ก่อน ๆ หนึ่งพึงตั้งจิตคิดว่า ตังแต่ไปเมื่อปฏิคาหกผู้จะรับทานมี
 อยู่ เราไม่ได้ให้ทานโดยที่สุดแต่ช้าก่อนหนึ่งแล้ว เราจะไม่บริโภค
 เถยเป็นอันขาดทีเดียว ในเมื่อจะเจริญจาคานุสติกัมมฐานัน พึง
 ให้ทานแก่ปฏิคาหกอันทรงคุณเป็นอันดีแล้วพึงถือเอาซึ่งนิมิตร คือ

อาการในทานที่คนได้ด้วยปริจาคเจตนานั้นแล้ว พึงเข้าไปในเสนาสนะอันดังดี มีนัยดังกล่าวมาแล้วแต่หลัง พึงระลึกซึ่งอันปริจาคทานของคน ที่ประกอบด้วยคุณเมื่ความปราศจากตระหนี่เป็นต้นว่า เป็นตาภของเราแล้วหนอ เราได้ชาติเกิดเป็นมนุษย์นี้ ได้ชื่อว่าได้ด้วยดีแล้วหนอ เพราะอยู่บังคับด้วยจิตปราศจากตระหนี่ เรามีปริจาคสละปล่อยออกแล้ว มีมือต่างเปี่ยมอยู่เป็นนิตย เพื่อจะหิบบไทยทานให้โดยเคารพ เราเป็นผู้ยินดีแล้วในอันปริจาคทาน เราเป็นผู้ควรเพื่ออันขอของผู้อื่น ๆ มาขอสิ่งใด เราก็จะให้สิ่งนั้นตามประสงค์ เราเป็นผู้ยินดีแล้วในอันให้แก่อันแจกเจตย์ของให้แก่คนอื่น เมื่อโยคาพจรกุดบุตรมาระตักถึงอันปริจาคทานของคนโดยนियมดังนี้ จิตต์ก็ระปราศจากนิวรณธรรม ตังมั่นเป็นชนิดสมาธิเตออุปจารสมาธิโดยลำดับ ๆ ๆ วิวินิจฉัยในจาคานุสสังคิยติแต่เท่านี้ ข

จะวินิจฉัยในเทวดานุสสังคิยติต่อไปว่า โยคาพจรกุดบุตรผู้จะเจริญเทวดานุสสังคิยมีภูฐานั้น พึงทำจิตต์ให้ประกอบด้วยคุณคือดีทราศีตสุตะจากระบัญญาก่อนแล้ว ไปยังที่ตั้งดีเจียม พึงตั้งไว้ซึ่งท่านผู้มั่งคุณทั้งหลายที่เกิดในคคิอินต์ บริบูรณ์ด้วยสฤษัสมบัตติอิสสรียยศปริวารยศ ซึ่งชาวโลกเรียกว่าเทวดาที่ประกอบด้วยคุณมีศรีวิธาเป็นต้นไว้ในที่เปนพยานแล้วจึงระตักว่า เหล่าท่านเทวดาซึ่งเกิดในคคิอินต์ บริบูรณ์ด้วยสฤษัสมบัตติยศศักดิ์คคิณการบริวาร เปนใหญ่เปนอนริบตีมีเดชานุภาพมากนั้น ๆ เพราะเมื่อชาติก่อน ๆ ท่านเทวดาเหล่านั้นยอม

ปฏิบัติประกอบด้วยคุณคือสัตว์หาคัดสุตะจากระเบัญญา ก็คุณคือสัตว์หาคัดสุตะจากระเบัญญาของเรานักเหมือนกัน เมื่อตั้งท่านเทวดาที่เกิดในคติอันดีบริบูรณ์สุดสมบัติตาภยค์ไว้ ในที่เป้นพยานฉะนี้แล้ว ก็พึงระลึกถึงคุณ คือสัตว์หาคัดสุตะจากระเบัญญาของตนนั้นเนื่อง ๆ ทั่วไปเมื่อปฏิบัติอยู่โดยนัยนี้ จิตต์ก็จะสงบว่างปราศจากนิวรณ์ธรรม ตั้งมั่นเป้นชนิดสมาธิแต่อุปจารสมาธิโดยลำดับ ๆ สำเร็จเป้นกามาพจรกุกุตบญวราที วิฉินฉัยในเทวดานุสัสติยติแต่เท่านี้ ฯ

จะวิฉินฉัยในอุปสมานุสัสติคือไปว่า โยคาพจรกุกุตบญวราทีจะเจริญอุปสมานุสัสติก็มีฐานนั้น พึงเข้าไปยังที่ตั้งจิตแล้วจึงระลึกถึงคุณพระนิพพานธรรมว่า พระนิพพานนี้ย้ายเดียวซึ่งความเมาต่าง ๆ มีความเมาในวัยเป้นต้น หรือว่า พระนิพพานนี้หน้าความหวังความอยากดังระหายน้ำเดียวให้วิภาศ หรือว่า พระนิพพานนี้ถอนขันธ์ชาติรักใคร่พัวพันอยู่ในกามคุณห้าเสียด้วยดี หรือว่า พระนิพพานนี้เข้าตัดเสียได้ซึ่งกิเลสแตกธรรมแต่วิบาก อันเป้นเหตุให้สัตว์หมุนฉวนเวียนเกิดตายอยู่ในภพทั้งสาม หรือว่า พระนิพพานนี้เป้นที่สิ้นคิดเห็นหาต้นความตั้งความกตัญญูความอยากด้วยดี หรือว่า พระนิพพานนี้เป้นที่ปราศจากกิเลสเครื่องข้อมใจ หรือว่า พระนิพพานนี้เป้นที่ดับราคะโทสะโมหะโดยไม่เหลือ หรือว่า พระนิพพานนี้เป้นที่ดับเพลิงกิเลสแตกองทุกขเป้นสุขอย่างยิ่ง ว่าจะโทสะโมหะสามนี้ชื่อว่าเพลิงคือกิเลสเพราะเกิดขึ้นกับจิตต์ทำจิตต์ให้เสื่อร้างมองขุ่นมัวด้วย ทำจิตต์ให้ร้อน

กระสับกระส่ายด้วย ชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ มรณะ ความ
 ตาย โสกะ ความแค้นใจ ปรีทเวระ ความร่ำไรพร่ำบ่นด้วยวาจา
 ทุกข ความเจ็บกาย โทมนัส ความเสียใจ อุบายาส ความคับแค้น
 ใจ ๘ นี้อีกของทุกข เพราะเป็นเหตุแห่งความทุกขต่าง ๆ ด้วย
 เป็นตัวทุกขเหลือทนด้วย เพลิงคือกิเลสมีรากเป็นต้น ของทุกขมีชาติ
 เป็นต้น เหล่านี้มาถึงพระนิพพานแล้ว ย่อมดับสิ้นไปหมดไม่เหลือ
 อยู่ได้ เหตุนี้พระนิพพานนั้นจึงเป็นสุขอย่างยิ่ง ให้โยคาวจรกุดบุตร
 ผู้เจริญอุปสมานุสสติ พึงระลึกถึงคุณของพระนิพพานบทใดบทหนึ่ง
 เป็นอารมณ์ โดยนัยดังกล่าวมานี้ เมื่อระลึกถึงคุณของพระนิพพาน
 นั้นเนื่อง ๆ รั่วไป จิตต์ก็จะสงบว่างจากราคะโทสะโมหะ ตั้งมั่น
 เป็นฌณีสมาธิแต่อุปจารสมาธิโดยลำดับ ๆ ตำเริงเป็นกามาพจร
 กุศลบุญราศี วิวินิจฉัยในอุปสมานุสสติยุติแต่เท่านี้ ข

จะวินิจฉัยในมรณัสสติต่อไปว่า โยคาวจรกุดบุตรผู้จะเจริญ
 มรณัสตตินั้น พึงไปยังที่สังคิแล้วกระทำปริกรรมนี้ไปว่า ความตาย
 จักมีแก่เรา ๆ จักต้องตาย ดังนี้ หรือนึกว่า ชีวิตของเราจักขาดไป
 ดังนี้ หรือจะนึกว่า เรามีความตายเป็นธรรมดาต้องความตายไปไม่ได้
 ดังนี้ได้ เมื่อทำปริกรรมนี้ พึงทำในใจนึกด้วยอุบาย อย่าได้ทำใน
 ใจนึกด้วยหาอุบายมิได้ ซึ่งว่าทำในใจนึกด้วยอุบายนั้น คือให้เป็นผู้มี
 สติแต่บัญญัติกำหนดพิจารณาให้เกิดความตั้งเวรว่าความตายนั้นจักมี
 เป็นแน่ ชีวิตที่เพียงร่างกายจิตต์ใจให้ตัดได้เป็นอยู่นั้นจักขาดไปเป็นแท้

พึงเป็นผู้มีสติแต่บัญญัติกำหนดพิจารณาให้เกิดความตั้งเวรณะนี้ อย่า
ได้ปรักกรมมันเพื่อพิมพ์ไปแต่ปาก ถ้าแต่บ่นเพื่อพิมพ์ไปไม่ได้ตั้งสติ
พิจารณาด้วยปัญญา ธรรมตั้งเวรในความตายนั้นก็เกิดขึ้นได้ อย่าง
นี้ชื่อว่าทำในใจนึกด้วยหาอุบายมิได้ แท้จริงเมื่อโยคาพจรกุดบุครมา
ทำในใจนึกด้วยหาอุบายมิได้ดังนี้ ขณะเมื่อระตักถึงความตายของ
คนที่รักใคร่ มีมารดาบิดาเป็นต้น ก็มักจะโศกเศร้าเสียใจ ขณะ
เมื่อระตักถึงความตายของคนที่ไม่รักไม่ชัง ก็มักจะเพิกเฉยเสียมิได้
มีความตั้งเวร ตั้งดีประเหี่ยวอันเห็นทรากศพไม่มีความตั้งเวรณะนี้
ขณะเมื่อระตักถึงความตายของคนที่มีเวรอันเป็นข้าศึกกัน ก็จะชื่นชม
โล่งนั้ด ขณะเมื่อระตักถึงความตายของตน ก็มักจะเกิดความตั้ง
หวาดเสียวตกใจกลัว ดังคนชดาดเห็นนายเพ็ชฌฆาตถือดาพเงียดเงอ
อยู่แต่มีความตั้งตกใจกลัวณะนี้ ความทำในใจโดยไม่แยบคายด้วย
หาอุบายมิได้ ย่อมประกอบไปด้วยโทษต่าง ๆ ดังพรรณนามานะนี้
เพราะเหตุนี้ เมื่อโยคาพจรกุดบุครผู้จะเจริญมรณัตถ์สติก็มีฐาน
พึงระตักถึงความตายโดยแยบคายด้วยอุบายที่ชอบ ทำให้ประกอบ
พร้อมด้วยองค์ ๓ คือสติระตักถึงความตายอยู่ ๑ ญาณรู้ว่าความตาย
จักมีเป็นแน่แท้จะต้องตายเป็นแท้ ๑ เกิดตั้งเวรสถตใจ ๑ เมื่อระตัก
ถึงความตายประกอบพร้อมด้วยองค์ทั้ง ๓ นี้แล้ว ก็จะข่มนิวรณ์ธรรม
ทั้งสี่เสียได้ จิตที่ใจจะตั้งมั่นเป็นขณิกสมาธิเฉตอุปจารสมาธิโดย
ลำดับ ๆ ถ้าเร็จเป็นกามาพจรกุดบุคราตรี ฯ โยคาพจรกุดบุครผู้ระตัก

จะวินิจฉัยในกายคตาคติต่อไปว่า โยคาพจรกตบุครผู้จะเจริญ
 กายคตาคติก็มีฐานนั้น พึงตั้งตักกำหนดพิจารณาซึ่งกายเป็นที
 ประชุมแห่งส่วนนำเกิดยึด ข้างบนตั้งแค่นเทาขึ้นมา ข้างล่างตั้งแค
 ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ ให้เห็นว่าเต็มไปด้วยของไม่
 สอาดมีประการต่างๆ ถ้าจะนับเป็นส่วนๆ ๓๓ ส่วนคือ เกสา ผม
 ทิ้งหตายส่วน ๑ โลมา ขนทิ้งหตายส่วน ๑ นขา เด็บทิ้งหตายส่วน ๑
 ทนฺตา ฟันทิ้งหตายส่วน ๑ ตโจ หน้ส่วน ๑ มลิ เนื้อส่วน ๑
 นหารู เส้นเอ็นทิ้งหตายส่วน ๑ อฏฺฐิ กระดูกทิ้งหตายส่วน ๑
 อฏฺฐิมิณฺขิ เยื่อในกระดูกในสมองส่วน ๑ วกฺกิ ปอดส่วน ๑ หทยิ
 หัวใจส่วน ๑ ยกนิ ตับส่วน ๑ กิโลมกิ พังผืดส่วน ๑ ปิหฺกิ ไตส่วน ๑
 ปปฺพลสฺสิ ม้ามส่วน ๑ อนฺตฺติ ใสใหญ่ส่วน ๑ อนฺตฺตฺถุณฺนิ ใสย่อยที่รัด
 เหนียวใสใหญ่ไว้ส่วน ๑ อฺุทรียิ อาหารใหม่ส่วน ๑ กวีสิ อาหาร
 เก่าส่วน ๑ ปิตฺตํ น้ำดีส่วน ๑ เสฺมหิ น้ำเค็ดขมส่วน ๑ ปุพฺโพ
 น้ำเหลืองส่วน ๑ โลหิตํ น้ำเลือดส่วน ๑ เสโท น้ำเหลืองส่วน ๑
 เมโท น้ำมันชั้นส่วน ๑ อสฺสุ น้ำตาส่วน ๑ วสา น้ำมันเหตวส่วน ๑
 เขโฬ น้ำตายส่วน ๑ สิงฺฆาณิกา น้ำมูกส่วน ๑ ลสฺสิกา น้ำไขข้อ
 ส่วน ๑ มุตฺตํ น้ำเยี่ยวส่วน ๑ รวมเป็น ๓๓ ส่วนด้วยกัน ฯ

ณนํนงอกฺขนตามหน้ตั้งตั้งดิน ฯ ขนหน้อกขนตามขุมขน
 เว้นไว้แต่ฝ่ามือฝ่าเท้า ฯ เด็บนงอกขนตามปลายมือปลายเท้า ตั้ง
 ขาวคล้ายเกิดตปลา ฯ ฟันนงอกขนตามกระดูกข้างบนข้างล่าง

สำหรับบดเคี้ยวอาหาร ๗ หนึ่งนั้นหมอบอยู่ทั่วกาย ๗ เนื้อนั้นย่อยถด
 หนึ่งเข้าไปเป็นชิ้น ๆ พอกกระตุกไว้ตั้งคืนทาฝ้า มีดีดแดง ๆ ๗ เต็มเอ็น
 หนึ่งสีขาวใหญ่บ้างเล็กบ้าง เกี่ยวประสานผูกพันกระตุกไว้ ดังเถาวัล
 ผูกพันรัดพันไว้ มิให้กระจัดกระจายฉะฉาน ๗ กระตุกนั้นเป็นร่างโครง
 ค่าแข็งอยู่ในกาย ประมาณ ๓๐๐ ท่อนมีสีขาว ๗ เชื้อในกระตุกนั้นม
 ีสีขาวเหมือนยอศอดหวายที่บุทศตเผาอ่อนแล้วใส่ไว้ในกระบอกไม้ฉะฉาน
 เชื้อในสีมองสีฉะฉานเป็นยวงขาวเหมือนนั้นนคตุกกะทิ ๗ ม้ามนั้นเป็น
 ก้อนเนื้อสองก้อนมีชวอนเดียวกัน ดังผลมะม่วงสองผลมีชวอนเดียว
 กั้นฉะฉาน มีดีดแดงคด ๆ ๗ หัวใจนั้นมีดีดแดงตั้งฐานเหมือนดอกบัว
 ๗ ตั้งอยู่ท่ามกลางอกข้างซ้าย ๗ ตับนั้นเป็นแผ่นเนื้อสองแผ่น
 มีดีดแดงคด ตั้งอยู่ระวางอกข้างขวาเคียงเนื้อหัวใจ ถ้าคนมีปัญญา
 มาก ปรดาตบนั้นเป็นแฉก ๆ สองแฉกบ้างสามแฉกบ้าง ๗ พังผด
 ๗ หนึ่งมีสีขาว เห็นยวงหนึ่งกับเนื้อคตกันไว้บ้าง เห็นยวงเนื้อกับเอ็นคตกัน
 ไว้บ้าง เห็นยวงกระตุกกับเนื้อคตกันไว้บ้าง ๗ ไตนั้นเป็นชิ้นเนื้อดีด
 คดเหมือนดินโคดำ อยู่ข้างชายโครงข้างซ้าย ๗ ปอดนั้นเป็นแผ่น
 เนื้อใหญ่สีแดงคด ตั้งอยู่ท่ามกลางอกปกคลุมม้ามแดงหัวใจแต่ตับ
 อยู่คุดฝาดมี ให้พึงเข้าใจว่าหัวใจอยู่ท่ามกลางอก ม้ามอยู่ข้างซ้าย
 หัวใจ ตับอยู่ข้างขวาหัวใจ ปอดปกคลุมบีคม้ามหัวใจแต่ตับอยู่ทั้ง
 หมด ๗ ไล่ใหญ่อยู่ใต้ม้าม ไล่นี้้อยอยู่ใต้หัวใจ ตับโตอยู่บนไล่ ๗
 ก็ไล่ใหญ่หนึ่งปรดาตบข้างหนึ่งอยู่คอดอย ปรดาตบข้างหนึ่งอยู่ทวาร ขด

อยู่ ๒๓ ขดทบไปทบมา แซ่ม้อยด้วยโลหิตในท้อง ดังปลาไหลเผือก
 ขนลุกตดตดี่ดะแด้วแต่แซ่ไว้ในรางเดือคดณะนึ ๗ ใต้น้อยนรีด้าได้
 ใหญ่ที่ทบไปทบมาอยู่ดีชาว ๆ ๗ อาหารใหม่นั้นคือดังของที่บริโภคน
 กถนดงไปถึงท้องแล้วแต่เอาเจียนออกมาเฉยเช่นนึ ๗ อาหารเก่า
 คือของที่บริโภคนค้างอยู่ในท้อง กลายเป็นคูก เช่นอุจจาระที่ถ่ายออก
 มาณะนึ ๗ น้ำคั้นต้เขยวคด้า ๆ ที่เปนนึกคิตค้อยู่ใต้คับ ที่ไมهن
 ฝักชิมทราบอยู่ท่วงกาย เว้นไว้แต่ผสมขนเด็บพันแตรกระดูกเดหนึ่งท
 เปนแผ่นแข็งอยู่กระด้างเฉย ๗ น้ำเค็ดษมนนต้คด้า ๆ เปนมวก ๆ ซึ่งอยู่
 ในไส้ใหญ่ปกคุดมอยู่ข้างบนก้างกถนปฏิภูมให้พุ่งขึ้นมาได้ ขณะ
 เมื่อบุคคดกินอาหารกถนดงไป น้ำเค็ดษมนนต้คด้าแกวออกเปนช่อง
 ครนอาหารจมดงไปแต่วกถัดบปิดเข้าดงเก่า ๗ น้ำเห็ดดงนึ่งดงอยู่ใน
 ตั้วระที่มบาดแผดเดซอกซ้าเปนนัน ๗ น้ำเค็ดดนต้ดงอย่าง เค็ดด
 ขนต้ดักดงน้ำควังทชน ๆ คังอยู่ในท้องท้วงม้ามหัวใจคับปอด ใหล
 ชิมทราบไปที่ตระน้อย ๆ ชุ่มไปนม้ามเดเนือหัวใจคดคับปอดอย่าง
 ห่ง เค็ดเดหวได้มีดีแดงคังน้ำควังจาง ๆ ชิมทราบอยู่ท่วงกาย
 เว้นไว้แต่หนึ่งอันแห่งกระด้างแตรผสมขนเด็บพันกระดูกเฉย ๗ น้ำเห็ด
 นต้ดงน้ำมน้ำอันได้ ใหลออกจากซุมผสมแตรชน ในกาตเมื่อกาย
 ร้อนด้วยพิษเพดิงแตรเค็ด หรือกินของเผ็ดแตรร้อนหรือธาคุอันใดอัน
 หนึ่งวการ ๗ น้ามขนนต้ดงชิมนคิตค้อยูกบหนึ่งคือนือ ๗ น้ำคาน
 ต้ดงน้ำมน้ำอันได้ คังอยู่ในซุมคทาทงต้ดงย้อมใหลออกมา ในกาต

เมื่อร้องไห้ หรือหัวเราะหนักเป็นต้น ๆ นามันเหตุฉนั้นตั้งนามัน
 มะพร้าว ที่เป็นไขอยู่ตามฝ่ามือฝ่าเท้า หลังมือหลังเท้า แดภายใน
 ช่องหูแต่หน้ามากแต่จะงอยป่าโดยมาก เมื่อต้องร้อนด้วยพิษเพลิง
 หรือแดดเป็นต้นจึงไหลออกมา ๆ นาดายนั้นอยู่ในปากดีชาวสันฐาน
 ดั่งพองน้ำ ไหลซึมอยู่ในกระพุ้งแก้มทั้งสอง ช่องที่เกิดนาดายนั้นอยู่
 ใต้ลิ้น ๆ นามันนั้นอยู่ในส้มองดีสะ เป็นวงไหลออกทางนาสิกเหตุ
 บ้างชั้นบ้าง ๆ น้าไขอันนี้คืออยู่ตามข้อกระดูกที่คอทั้งต้น ๆ นามันคร
 ั้นเกรอะออกจากอาหารใหม่แต่อาหารเก่า ซึ่งอยู่ในกระเพาะที่อยู่
 ของบัตส์ดวะ ๆ กายซึ่งแยกออกเป็นอาการ ๓๑ ส่วนนั้น ตามพระบาต์
 พระพุทธเจ้าตรัสเทศนา แต่ในคัมภีร์อรรถกถาท่านแยกเยื่อในส้มอง
 ดีสะออกเป็นส่วนต่างหาก เรียกว่า มตุลเก มตุลลุกคิ จึงเป็น
 อาการ ๓๒ อาการ ๓๒ นั้นย่อมปรากฏแก่ชาวโลกโดยมาก ชาว
 โลกย่อมร้องเรียกว่าอาการ ๓๒ ดังนี้ อาการ ๓๑ ตามในพระบาต์
 อาการ ๓๒ ตามในพระอรรถกถา ให้โยคาพจรกุดบุตรผู้เจริญกาย-
 าศาตติพึงพิจารณาให้เห็นเป็นปฏิภูม โดยดีแต่ตั้งฐานแต่ดินแต่ที่
 เกิดแต่ที่อยู่ทุกส่วน ๆ หรือส่วนใดส่วนหนึ่งก็ได้ พึงพิจารณาโดย
 อนุโลมปฏิโลมถอยหน้าถอยหลังกดับไปกดับมา ให้เห็นเป็นของ
 ปฏิภูมตงจึงได้ ถ้าไม่เห็นเป็นของปฏิภูมตงได้ ยังกำหนดรักใคร่ยินดี
 อยู่ในกายไซ้ ก็พึงถามไต่ไปในใจว่า สิ่งไหนเป็นของดีของงามใน
 กายนี้ จึงมากำหนดรักใคร่ยินดีเอาเป็นหนักหนา กายนี้เป็นของปฏิภูม

ฟังเกตุยตทงสันไมไซหรือ แดวกัให้ฟังกำหนดได้ไปในใจอีกว่า นั่นก็
 ผม นั่นก็ชน นั่นก็เด็บ นั่นก็พัน นั่นก็หนิง จนถึงมุตรเป็นที่สุด
 แดวกัจึงกตบัทามไปในใจอีกว่า ส่วนไหนเด่าที่เป็นของดีของงาม ถ้า
 ได้ไปในใจคังพรรณนามาณะนี้ ก็กะเห็นตงว่า เป็นของปฏิญุตฟัง
 เกตุยตได้ ถ้าไม่เหนเป็นของปฏิญุตทุกส่วนไซรั ส่วนไหนที่ปรากฏ
 เป็นของปฏิญุตซัด คือมุตรคฤหรือบุพโพโดหิตเด่มหะเห็งอโคต ก็
 ฟังนั้กแต่ส่วนนั้นร่าไปจนปฏิญุตผุชชน ครันเหนส่วนใดส่วนหนึ่งเป็น
 ปฏิญุตเด่ว ส่วนอื่น ๆ ก็กะเหนเป็นปฏิญุตไปเหมือกัน คังคันผัก
 คันหญ่า ทังออกชนบนนุกู คนทังหตายย้อมเกตุยคณินไต ผม ชน
 เด็บ พัน ก็อาศัยมุตรคฤบุพโพโดหิตชุ่มอยู่ เป็นของปฏิญุตฟังเกตุยค
 ณินนิน ๗

อนึ่งเขาของผานุงผ่าห่มเป็นคัน ซึ่งเป็นของบริสุททธิธธอาดดี ถ้า
 เบอณมุตรคฤหน้าเดือคหน้าหนองเด่ว คนผู้ที่ธอาดทงหตายก็เกตุยตแด
 กถ่าวคิเตย่นว่ ผ่านปฏิญุตนั้กเบอณมุตรคฤหน้าเดือคหน้าหนอง ไม่อยาก
 จะจับต้องนุงห่มคณินไต ผมชนเด็บพันหนิงนี้ ถึงบุทกคดจะสำคัญว่คั
 ว่างาม ก็คิตเบอณอยู่ด้วยมุตรคฤหน้าเดือคหน้าหนองเครื่องปฏิญุต ก็ช้อ
 ว่าเป็นของปฏิญุตไม่ควรกำหนดยินคัคณินนิน ๗

อนึ่งหม้อข้างในได้มุตรคฤหน้าเดือคหน้าหนองเดอของเน่าค่าง ๆ
 ข้างนอกแม้จะวาดเขียนคกค่างให้ดังงามลั้กเท่าใด ๆ ก็ไม่พันปฏิญุต
 เพราะมุตรคฤเด่นาเดือคหน้าหนองเดอของเน่าเหต่านิน ชุ่มอออกมาพา

ให้เห็นเป็นปฏิภุคณินโต ภายนี้เดาถึงจะขัดตักแต่งประดับประดาให้
วิจิตรงามอย่างไร ก็เหมือนกับหม้อที่วิจิตรงามข้างนอก ข้างในเต็ม
ไปด้วยของไม้สอาดมีมูตรคูกเป็นคันฉนวนนี้ ฯ

เมื่อพิจารณากายของตนเห็นเป็นปฏิภุคณินแล้ว ก็พึงพิจารณากาย
ของผู้อื่นให้เห็นเป็นปฏิภุคณินเหมือนกันแล้ว รวมกายตนกายผู้อื่นเป็นอัน
เดียวกัน พง์พิจารณาไปโดยนัยดังกล่าวมานี้ เมื่อโยคภาพจรกุดบุตร
ปฏิบัติอยู่ตั้งจิตใจก็จะสงบว่างจากนิเวศธรรม ตั้งมั่นเป็นชณิก-
สังฆาติแต่อุปจารสังฆาติแต่อัปนาสังฆาติเพียงปฐมฌานโดยลำดับ ๆ
สำเร็จเป็นกามาพจรกุดบุตรปาพจรกุดบุตร อนึ่งถ้าโยคภาพจรกุดบุตร
อาศัยซึ่งอารมณ์ประเภทคือดีต่าง ๆ มีดีเขี้ยวเป็นต้น ซึ่งปรากฏใน
อาการ ๓๓ อาการ ๓๒ นั้น พิจารณาเอาเป็นกถินปริกรรมไป ก็จะได้
ได้สำเร็จอัปนาสังฆาติตลอดขึ้นไปถึงจตุตถฌานบัญญัติฌาน แต่จะ
เป็นอุปนิสัยให้ตรัสรู้ตลอดถึงฉัพพัญญาสมบัติแต่มรรคผล เหตุ
นี้ควรที่กุดบุตรผู้มีศรัทธาอย่าได้ประมาท พึงอุทิศหาเจริณิกายคตา
สติกัมมฐานนี้ อันประกอบด้วยอานิสังสเป็นอันมากดูจพรรณนามา
ณะนี้เทอญ ฯ วิวินิจฉัยในกายคตาสติยุดิแต่เท่านี้ ฯ

จะวินิจฉัยในอานาปานีสติกัมมฐานต่อไปว่า โยคภาพจรกุด-
บุตรผู้จะเจริณิกานาปานีสติกัมมฐานนี้ พึงเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า
หรืออยู่ในรุกขมุตตร่วมพฤกษา หรืออยู่ในเรือนโรงศาลากฎที่ว่างเปล่า
เป็นที่เงียบสงัดแห่งใดแห่งหนึ่ง สัมควรแก่ภาวนานุโยคแล้ว พึงนั่งดู

บัดตั้งกษัตริย์มาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้
 ตรงดำรงสติไว้ให้มั่น คอยกำหนดรู้ดมหายใจออกหายใจเข้าอย่าให้
 ต้มหลง เมื่อหายใจออกก็พึงกำหนดรู้ว่าหายใจออก เมื่อหายใจเข้า
 ก็พึงกำหนดรู้ว่าหายใจเข้า เมื่อหายใจออกแต่เข้ายาวหรือสั้น ก็ให้
 พึงกำหนดรู้โดยประจักษ์ชัดทุกครั้ง ๆ ไปอย่าต้มหลง อนึ่งท่านสอน
 ให้กำหนดนับ คือเมื่อดมหายใจออกแต่ดมหายใจเข้าอันใดปรากฏ
 แจ่ม ก็ให้นับนับว่าหนึ่ง ๆ เป็นต้นไปจนถึงสิบ ตั้งคนนับดวงซึ่งช้า
 เบื้องอก ท่านให้นับดมหายใจเข้าก่อน ให้นับดมหายใจออกที่สอง
 ให้นับเป็นคู่ ๆ กันไปจนถึงสิบ ๆ

คือเมื่อดมหายใจเข้าหายใจออกนับว่า ๑. ๑. แล้ว ดมเข้าดม
 ออก นับว่า ๒. ๒. ดมเข้าดมออก นับว่า ๓. ๓. นับว่า ๔. ๔. นับ
 ว่า ๕. ๕. เป็นปัญจกะ ๆ

ดมเข้าดมออก นับว่า ๑. ๑. นับว่า ๒. ๒. นับว่า ๓. ๓. นับ
 ว่า ๔. ๔. นับ ๕. ๕. นับว่า ๖. ๖. เป็นฉกักระ ๆ

ดมเข้าดมออก นับว่า ๑. ๑. นับว่า ๒. ๒. นับว่า ๓. ๓. นับ
 ว่า ๔. ๔. นับว่า ๕. ๕. นับว่า ๖. ๖. นับว่า ๗. ๗. เป็นสัตตคักระ ๆ

ดมเข้าดมออก นับว่า ๑. ๑. นับว่า ๒. ๒. นับว่า ๓. ๓. นับ
 ว่า ๔. ๔. นับว่า ๕. ๕. นับว่า ๖. ๖. นับว่า ๗. ๗. นับว่า ๘. ๘.
 เป็นอัฐจักระ ๆ

ดมเข้าดมออก นับว่า ๑. ๑. นับว่า ๒. ๒. นับว่า ๓. ๓. นับ

ว่า ๔. ๔. นับว่า ๕. ๕. นับว่า ๖. ๖. นับว่า ๗. ๗. นับว่า ๘. ๘. นับ
ว่า ๙. ๙. เป็นทศกะ ฯ

ตมเข้าดมออก นับว่า ๑. ๑. นับว่า ๒. ๒. นับว่า ๓. ๓. นับ
ว่า ๔. ๔. นับว่า ๕. ๕. นับว่า ๖. ๖. นับว่า ๗. ๗. นับว่า ๘. ๘. นับ
ว่า ๙. ๙. นับว่า ๑๐. ๑๐. เป็นทศกะ ฯ

ให้นับแต่บัญชีกะหมวด ๕ ขึ้นไปจนถึงทศกะหมวด ๑๐ อีกเท่า ให้
ฟังนับดังนี้ไป เมื่อโยคภาพจรกฤตบุตรกำหนดนับตมอันเดริโดยคตอง
นาสิกด้วยประการดังนี้ ตมหายใจเข้าออกนั้นก็ปรากฏแก่โยคภาพจร
กฤตบุตรนั้น เมื่อตมหายใจเข้าออกปรากฏแล้ว ก็เดริโดยคตอง
นาสิกเร็ว ๆ เข้า ถ้าตมนี้โยคภาพจรกฤตบุตรนั้นอย่าเอาสติระดัดก็ตาม
ตมเข้าแต่ตมออกเลย คอยกำหนดเอาซึ่งตมที่มากกระทบซึ่งปดาย
นาสิกเดริมีปากเบืองบนแล้วนับให้เร็วเข้าตามตมว่า ๑. ๒. ๓. ๔. ๕.
ที่หนึ่ง ว่า ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ที่สอง ว่า ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ที่สาม
ว่า ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ที่สี่ ว่า ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ที่ห้า
ว่า ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ที่หก ฟังนับตามตมเข้าออกโดย
นัยนราไป ฯ

อานาปานัสติกัมมัฐานนี้ เหนืออยู่ด้วยสติอันนับ เมื่อนับไป
โดยนัยมตงนี้แล้ว จิตต์ของโยคภาพจรกฤตบุตรนั้นก็จะเป็นเอกกัคคา
ถึงซึ่งความเป็นธรรมชาติมีอารมณ์อันเดียวด้วยกำลังอันนับตม ฯ
โยคภาพจรบางพวกจำเต็มแต่มนสิการซึ่งกัมมัฐานนี้ด้วยสำมารถอัน

หนักนึ่งซึ่งตมนั้น ตมอัสตัสะบัสตัสะก็ดับไปโดยดำดับ ๆ กระทบ
 กระทบก็ตั้งบร่างบับตง เมื่อกระทบกระทบตั้งบร่างบับตงแล้ว จิตต์
 ก็เบาชนแล้วกายก็เบาชนด้วย ดุจดังซึ่งอาการอันตอยไปในอากาศ
 เมื่อตมอัสตัสะบัสตัสะหายดับตงแล้ว จิตต์ของโยคาพจรรู้หนักมี
 แค้นนิตรคือตมอัสตัสะบัสตัสะอันตุมเป็นอารมณ์ เมื่อพยายามดับ
 ค่อยไปตมอันตุมหนักดับตงเกิดตมที่ตุมตะเยียดหนักเข้า ๆ โยคา
 พจรผู้เจริญซึ่งก็มีภูฐานอื่น ๆ นั้น ครั้นมนต์การตรึงตรองไป ๆ ก็
 ยิ่งปรากฏแจ้งชัดเข้า ๆ ก็อานาปานัสติติกก็มีภูฐานหนักได้เป็นเช่นนั้น
 ยิ่งเจริญไป ๆ ตมก็ยิ่งตะเยียดเข้า ๆ ถึงซึ่งมิได้ปรากฏแก่โยคาพจร
 ผู้เจริญนั้น ตมนั้นตั้งประหนึ่งว่าหายไปหมดโดยดำดับ ๆ ครั้นเมื่อ
 ตมหายไปหมดไปมิได้ปรากฏดังนั้นแล้ว โยคาพจรอย่าพึงตุดจาก
 อาสนะไปเสียด้วยคิดว่า พระกัมมภูฐานของเราดับหายเสื่อมเสียแล้ว
 ดังนั้นเป็นต้น ถ้าตุดจากอาสนะไปเสียอิริยาบถนั้นกำเริบแล้ว พระ
 กัมมภูฐานนั้นก็เสื่อมไปเสียไป คือตมที่ตุมตะเยียดหนักนั้นก็
 เสื่อมหายไป จะเกิดตมหายบขึ้น เหตุดังนั้นให้โยคาพจรกุดบุตร
 อย่าตุดไป นั่งอยู่ในที่นั้นพึงทำกัมมภูฐานที่เสื่อมไปนั้นให้คืนมาแต่
 ประเทศอันตมเคยถูกต้องเป็นปกติกัน ๆ

อุปายที่จะทำตมที่เสื่อมไปนั้นให้คืนมาดังนี้ เมื่อโยคาพจรรู้ว่า
 ตมเสื่อมหายไปมิได้ปรากฏแล้ว พึงพิจารณาค้นคว้าดูว่า ตมอัสตัสะ
 บัสตัสะหนักไหนที่ไรไม่มีไหนที่ไร มีแก่คนพวกไร ไม่มีแก่คนพวกไร

เมื่อพิจารณาตงนก็จะรู้ว่า ตมหายใจเข้าออกนมิได้มีแก่คนตายเป็น
 คน เมื่อตงนนั้นแล้วพดกตเองคนเองว่า ตกรบัตตคตคตทำนก็มิใช่
 คนตายเป็นค่น ตมจะตมหายไปข้างไหน คงจะมีอยู่เป็นแท้ แต่ถ่า
 ว่าบัญญัติทำนน้อยจึงกำหนดมิได้ เมื่อตคตเองคนตงนแล้ว พดกต
 ตคตกำหนดที่ตมมากระทบ ครั้นจับตมอันมากระทบเป็นปกติได้แล้ว
 พดกตการซึ่งตมนั้น แท้จริงตมอัสสาสะบัสสาสะนั้น ถ่าคนมีหน้าตัก
 ยาว ตมกระทบกระพุงจุมก ถ่าคนมีหน้าตักสั้น ตมกระทบบริมปลาย
 ปากเบองบน เหตุตงนนี้ให้โยคพาจรกุดบุตรเอาตคตคอยกำหนดซึ่งตม
 ว่าจะมากกระทบซึ่งที่อ้นนี้ บุรุษผู้ใดนาด้วยโค แต่บุรุษผู้ใดนานั้น
 ครนไถไปพอเต็มกำตังโคแล้ว ก็ปลดโคออกจากแอกปล่อยไป ส่วน
 คนหนักเข้านั่งอยู่ไถร่วมไม้เพื่อวางบักระวงนกระวาย ฝ่ายโคหนักเข้ายัง
 บำชฐด้วยกำตังเร็ว บุรุษผู้ใดนานั้นปรารถนาจะจับโคมาเทียมแอก
 ไถนาต่อไปอีก จะได้ตำมรอยเท้าโคไปในบ้ำชฐนั้นหามิได้ ถ้อเอา
 เชือกแดงประกกแต่ก็ตรงไปยังประเทศที่โคเคยตง นั่งคอยนอนคอย
 อยู่ในที่นั้น ฝ่ายโคเที่ยวไปหาอาหารกินอ้มแล้ว ก็ตงไปยังท่อน้ำ
 กินน้ำแล้วก็กลับมา เจ้าของโคนั้นเห็นก็จับเอาโคนั้นมาผูกด้วยเชือก
 แทงด้วยประกกแล้ว ก็พามาเทียมแอกเข้าไถนาไปอีกเล่า ชอน
 แดณโค โยคพาจรผู้จะเจริญอานาปานัสตคตก็มีมฐฐานนี้ เมื่อตม
 อัสสาสะบัสสาสะตมหายไปแล้ว อย่าพดงไปแสวงหาในที่อื่น พดงถ้อ
 เข้าซึ่งเชือกคือตคตประกกคือบัญญัติ ตงไว้ซึ่งจิตคคคอยประจำอยู่ใน

จิตต์อันหนึ่ง ดมออกก็เป็นอารมณ์ของจิตต์อันหนึ่ง ต่างกันดังนี้ ถ้า
 แดโยคาพจรองคโคมิได้^๒ซึ่งกรรมทั้ง ๓ คือดมเข้าแดดมออกแดนิมิตร
 ณะ^๓แล้ว ก็มี^๔มัญฐานของพระโยคาพจรองคโคมิได้^๕ดำเร้วซึ่งอุปจาร
 แดอุปปนา ต่อเมื่อโคจรกรรมทั้ง ๓ ^๕ปรากฏแจ้ง ก็มี^๖มัญฐานของพระ
 โยคาพจรเจ้า^๗นั้นจึงจะถึงซึ่งอุปจารณานแดอุปปนาณานในกาตเมื่อนัน
 อานาปานัสตติกก็มี^๘มัญฐาน^๙นยอมเป็นไปเพื่ออันตัดเสียซึ่งวิตกต่าง ๆ ๆ
 วินิจนยในอานาปานัสตติยัคิแต่เท่า^{๑๐}นี้ ฯ

จะวินิจฉัยในเมตตภาพรหมวิหารต่อไปว่า โยคาพจรกุดบุตรผู้
 จะเจริญเมตตภาพรหมวิหาร^๑นี้ พึงอยู่ในเสนาสนะอันสังคิให้สบาย
 แด้ว พึงพิจารณาให้เห็นโทษของโทสะ แดอานิสงส์ของขันตีความ
 อดทน^๒แล้ว จึงประกอบจิตต์ไว้ในขันตีข่มเสียซึ่งโทสะ^๓แล้ว จึงเจริญ
 เมตตาคจิตต์ไปในสัตว์ทั้งสันไม่มีประมาณ เมื่อเริ่มจะเจริญเมตตาค^๔
 พึงตั้งเมตตาคจิตต์ในคนก่อนว่า เราจงเปนสุข ๆ เทอญ หรือว่าเรา
 อย่ามีทุกข์เลย หรือว่าเราอย่ามีเวรแก่ใครแดใครเลย หรือว่าเรา
 อย่าบวชไฉนเลย หรือว่าเราอย่ามีทุกข์กายทุกข์ใจเลย หรือว่าเราจง
 เปนสุข ๆ รักษาตนพ้นจากทุกข์ภัยทั้งสัน^๕เทอญ ให้โยคาพจรเจริญ
 เมตตาคในคนดังกล่าวมานั้น^๖เือง ๆ ก่อน ฯ

ข้อซึ่งให้เจริญเมตตาคในคนก่อน^๗นี้ ด้วยสามารถจะให้กระทำ
 ซึ่งคนเปนพยาน จะให้เห็นว่า คน^๘นอยากได้แต่ความสุขเกลียดชังทุกข์
 แดภัยต่าง ๆ ฉนใด สัตว์ทั้งหลายอื่น ๆ ก็อยากได้สุขเกลียดชังทุกข์

แล้วย่าง ๆ ฌนน เมื่อเห็นดังนั้นแล้ว จิตต์ของโยคาวจรนั้นก็
 ปรารถนาจะให้สัตว์ทั้งสิ้นอื่น ๆ มีความสุขความเจริญ ด้วยเหตุดัง
 นั้นจึงให้โยคาวจรตั้งเมตตาจิตต์ในตนก่อน เมื่อตั้งเมตตาจิตต์ใน
 ตนแล้ว ถ้าตนนั้นพึงตั้งเมตตาจิตต์ไปในสัตว์ทั้งหลายอื่นทั่วไปไม่มี
 ประมาณว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นจงอย่ามีเวรแก่กันแค้นกันเลย หรือ
 ว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นจงอย่ามีพยาบาทแก่กันแค้นกันเลย หรือว่าสัตว์
 ทั่วทั้งสิ้นจงอย่ามีความบวชใช้ลำบากกายใจเลย หรือว่าสัตว์
 ทั่วทั้งสิ้นจงอย่ามีอุปัทวทุกข์เกิดขึ้นในกายในใจเลย หรือว่า
 สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นจงเป็นสุข ๆ รักษาตนพ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้น ทุก
 อิริยาบถเทอญ ฯ

เมตตาภาวนานี้ เป็นข้าศึกแก่โทสะแฉะเฉพยาบาทโดยตรง เมื่อ
 โยคาวจรเจริญเมตตาจิตต์ จะมละโทสะแฉะเฉพยาบาทเสียได้ด้วยดี จิตต์
 ก็จะต้องเป็นขณิกสมาธิแต่อุปจารสมาธิแต่อัปปนาสมาธิโดยลำดับ ๆ
 อนึ่งผู้ที่เจริญเมตตาภาวนานี้ จะหัดบ้อยูก่เป็นสุข จะคืนบ้อยูก่เป็นสุข
 จะฝันเห็นก็เป็นมงคลไม่ตามก ย่อมเป็นที่รักใคร่ยินดีของมนุษย์เด
 อมนุษย์ทั้งสิ้น ไฟก็ไม่ไหม้ไม่เผาทำให้ร้อนได้ พิษทั้งหลายคือพิษ
 ของสัตว์ที่มีพิษต่าง ๆ แฉะพิษอานพิชยา ศัสตราวุธต่าง ๆ ก็ไม่อาจ
 ประทุษร้ายทำอันตรายแก่กายแต่ชีวิตได้ ดีน้าย่อมผ่องใสงาม จิตต์
 ย่อมตั้งมั่นได้เร็วพลัน เมื่อจะตายย่อมได้สติไม่หลงตาย ตายแล้ว
 แม้จะเกิดอีกก็ย่อมเกิดในที่ดีเป็นที่เสวยสุข ถ้าไม่เสื่อมจากฉานก็ไป

นึกว่า ดีคว้ทั้งหดายทงด้นจ้งยั้งยั้งอยู่ในสุขส่มบคิของตณ ๆ เทอญ
 เมื่อทำปริกรรมนั้กอยู่คังนร่าไปไม่หยุด ก็จจะละเด็ยได้ซึ่งควมไม่
 ยินคิในส่มบคิของดีคว้อน ก็จจะไดด้ำเร้วเจจณิกถสมาริแเดอุปจาวรด์มาริ
 แเดอุปปนาถมาริโดยถำดับ ๆ ๆ มุทิตาพรหมวิหารยุคิแต่เทำนี้ ฯ

จะอธิบายในอุเบกขาพรหมวิหารค่อไปว่า โยคาพจรกุดบุครผู้
 จะเจริญอุเบกขาพรหมวิหารนั้ พั้งแ่อุเบกขาไปในหมุ่ดีคว ทำจิตคิ
 ให้เป็นกตาง ๆ อย่าด้ใจเด็ยใจเหตุดุขทุกขของดีคว้ทั้งด้น ปริกรรม
 นั้กไปว่า ดีคว้ทั้งหดายทงด้นมีกรรมเพนของ ๆ ตณเพนอยู่เช่นใด ก็
 จงเพนอยู่เช่นนั้เทอญ ๆ พั้งปริกรรมนั้กคังนร่าไปอย่าหยุด ก็จจะ
 มละเด็ยได้ซึ่งวาระแเดปฏิษะในสุขแเดทุกขของดีคว ๆ อุเบกขาพรหม
 วิหารนั้มีอานุภาพให้ผู้ที่เจริญได้ถั้งจตุคตถณานในจตุกณนั้ถั้งบัญญัติ
 ถณานในบัญญัติ ฯ อุเบกขาพรหมวิหารยุคิแต่เทำนี้ ฯ

จะอธิบายในอาหारेปฏิภูตด้ญญากัมมัฏฐานค่อไปว่า โยคาพจร
 กุดบุครผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญกัมมัฏฐานชื่อว่อาหारेปฏิภูต
 ด้ญญา ลำคัถญว่เพนของปฏิภูตในอาหารนั้ พั้งคักษาในพิธิพิจารณา
 อาหารให้เหนเพนปฏิภูตนั้ให้ชำนานญแ่แล้ว พั้งเข้าไปในที่ถั้งคักษา
 อาหารด้วยอาการปฏิภูต ๘ ประการ คื่อปฏิภูตโดยบริโถคประการ ๑
 ปฏิภูตโดยประเทศที่อยู่ของอาหารนั้ประการ ๑ ปฏิภูตด้วยระส่มอยู่
 นานประการ ๑ ปฏิภูตในกาดเมือยังมีไค้อยอยประการ ๑ ปฏิภูตใน
 กาดเมือ้อยอยออกแ่แล้วประการ ๑ ปฏิภูตโดยผลประการ ๑ ปฏิภูต

โดยอันหนึ่งให้ต้อออกมาประการ ๑ ปฏิบัติด้วยอันทำให้แปดแปด
ประการ ๑ รวมแปดแปด ประการด้วยกัน ๗

ข้อ ๑ ซึ่งจะให้พิจารณาอาหารให้เห็นแปดแปดปฏิบัติโดยบริโภคนั้น
คือพิจารณาว่า อาหารนั้นเมื่อหยิบเอาวางลงในปาก แต่พอตกถึงปดาย
นั้นก็ชุ่มด้วยน้ำลายเหลว เข้าไปถึงกลางด้นก็ชุ่มด้วยน้ำลายข้น มดทิน
อันติดอยู่ในทันตประเทศ ก็คิดแปดแปดปฏิบัติพึงเกตุยั้งนัก ดัง
รากสุนัขอันอยู่ในราง การซึ่งกลืนกินได้นั้นก็เพราะไม่เห็นด้วยจักษุ
ถ้าเห็นด้วยจักษุแล้ว ก็ไม่อาจกลืนกินได้ ให้โยคพาจรกุดบุตรพึง
พิจารณาอาหารให้เห็นแปดแปดปฏิบัติโดยบริโภคดังพรรณนามาฉะนี้ ๗

ข้อ ๒ ซึ่งจะให้พิจารณาอาหารให้เห็นแปดแปดปฏิบัติโดยประเทศ
ที่อยู่ฉะนี้ คือให้ปดงปัญญาพิจารณาว่า อาหารที่เรบริโภคประกอบ
ด้วยอาการปฏิบัติเห็นปานดังฉะนี้ เมื่อเข้าไปตั้งอยู่ในกะเพาะอาหาร
ภายในท้องฉะนี้ ยิ่งปฏิบัติหน้าเกตุยั้งขึ้นไปกว่าฉะนี้ เพราะระคนปนคตะ
ไปด้วยดีแต่เต็มหะแถบพุโพโดหิต ถ้าน้ำดีมาก ฉะอาหารนั้นก็ปฏิบัติ
หน้าเกตุยั้งคตุระคนด้วยยางมะทรางอันฉะนี้ ถ้าเต็มหะมาก อาหารนั้นก็
ปฏิบัติหน้าเกตุยั้งคตุระคนด้วยน้ำใบกาทะทิง ถ้าพุโพโพมาก อาหารนั้นก็
ปฏิบัติหน้าเกตุยั้งคตุระคนด้วยเบรียงบุดิเบรียงเนา ถ้าโดหิตมากอาหาร
นั้นก็ปฏิบัติหน้าเกตุยั้งคตุระคนด้วยน้ำย้อม ให้โยคพาจรพึงพิจารณา
อาหารให้เห็นแปดแปดปฏิบัติโดยประเทศที่อยู่ด้วยประการฉะนี้ ๗

ข้อ ๓ ซึ่งให้พิจารณาอาหารให้เห็นแปดแปดปฏิบัติด้วยอันระดมอยู่

เป็นต้นว่า ผสม ธเนป พัน หนิง เนอ เด็น เอ็น ไห่ซ่ม ซันเจริญซันเป็นอันดี อาหารนั้นถ้าย่อยออกมิได้ ก็ยังโรคต่าง ๆ เป็นต้นว่า หิดด้าน แดหิดฝูเอ๋ยให้เกิดขึ้น ได้ทุกขเวทนาต่าง ๆ เพราะเหตุอาหารย่อยออกมิได้ ให้โยคาศรพั้งพิจารณาอาหารให้เห็นเป็นของปฏิภุตโดยผลตุจพรรณนามาณะนี้ ๗

ข้อ ๗ ซึ่งว่าให้พิจารณาอาหารให้เห็นเป็นปฏิภุตโดยที่หลังไหลออกมา นั้น คือให้พิจารณาว่า อาหารอันแรกดินกินนั้น เมื่อเข้าไป ย่อมเข้าไปโดยทวารอันเดียว เมื่อจะไหลออก ย่อมไหลออกตามทวารทั้ง ๘ ที่เปนมุดหูก็ไหลออกจากช่องหู ที่เปนมุดตา ก็ไหลออกจากช่องตา ที่เปนมูกน้ำตาย ก็ไหลออกจากช่องจุมุกช่องปาก ที่เปนมุตรเปนคู ก็ไหลออกโดยทวารเบาทวารหนัก กาดเมือกดินกินนอเร็ตอ้วยยินต์ในรด์อาหาร กาดเมื่อไหลออกมาเปนมุตรคูย่อยเกิดยดซังทงคนแต่ผู้อื่น ให้โยคาศรพั้งพิจารณาอาหารให้เห็นเป็นปฏิภุตโดยที่หลังไหลออก โดยนัยดังพรรณนามาณะนี้ ๗

ข้อ ๘ ซึ่งว่าให้พิจารณาอาหารให้เห็นเป็นปฏิภุตโดยอันแปดเบอนนั้น คือให้พิจารณาว่าอาหารนั้นจำเต็มแต่บริโภคก็เบอนมือเบอนปากเบอนตนเบอนเพดาน ทำมือแตกปากแตกดินแตกเพดานนั้นให้ปฏิภุต ต้องชำระล้างมือแตกปาก เมื่อเข้าไปอยู่ในท้องนั้น พิษเพลิงชาคอนต์ร้นอยู่ในลัดกกายเผาให้ร้อน บุคซันเปนมุ่มเบอกเปนฟองฟุดซันมา จับช่องตาช่องหูช่องจุมุก ก็ให้ดำเร่จิกเปนมุดตามุดหูมุด

จุมุก ที่เป็นมุตรบุคคลก็เขื่อนทวารหนักทวารเบาตะอย่าง ๆ ถ้วน
เป็นของปฏิภุตพึงเกิดยดทั้งดิน ให้โยคภาพจรพึงพิจารณาอาหารให้
เห็นเป็นปฏิภุตโดยอันแปดเบอนด้วยประการฉะนี้ ฯ

เมื่อโยคภาพจรพิจารณาอาหารให้เห็นเป็นปฏิภุตทั้ง ๘ ประการ
เหล่านี้ หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ที่ดี นิเวศธรรมก็จะตั้งบริวารับ
จิตต์ก็จะตั้งมั่นเป็นอุปจารต์มาธิ ให้สำเร็จกิจเป็นกามาพจรกุกต์ ซึ่งจะ
นำคนให้เกิดในสุคติภพ แต่เป็นอุปนิสสัยปัจจัยแห่งมรรคผลนิพพาน
ด้วยเหตุคั้งนั้นกุกตบุตรผู้มัคริทธาแต่บัญญัติควรจะเจริญอาหารปฏิภุต-
ตัณญาณ์มีภูฐานนี้ ฯ อาหารปฏิภุตตัณญาณ์มีภูฐานยุติแต่เท่านี้ ฯ

จะอธิบายในจตุทธาคุววัตถานกัมีภูฐานต่อไปว่า ความกำหนด
หมายซึ่งธาตุโดยสภาวะความเป็นเองของธาตุชื่อธาคุววัตถาน กำหนด
หมายทั้ง ๔ ธาตุชื่อจตุทธาคุววัตถาน จตุทธาคุววัตถานกัมีภูฐาน
นี้ บางที่ท่านเรียกว่าธาคุกัมีภูฐาน โยคภาพจรกุกตบุตรผู้มัคริทธา
ปรารภนาจะเจริญธาคุกัมีภูฐานนี้ พึงมตระกัจจกัหว่งโยเสียดให้สิ้น
แล้วเข้าไปยังเสนาสนะที่สังคิต คังสติพิจารณาณักซึ่งกายแยกออกไปให้
เห็นเป็นแต่ธาคุ ๔ คือดินน้ำไฟลม ดั้งที่แข็งที่กระด้างมีอยู่ในกายคัง
แต่ผสมชนเป็นต้น จนถึงกริธเป็นที่สุดจัดเป็นธาคุดิน ดั้งที่เหลวเอิบ
อาบทราบซึ่มไป มีอยู่ในกายคังแต่น้ำคังเป็นต้น จนถึงมุตรเป็นที่สุด
จัดเป็นธาคุน้ำ ฯ ดั้งที่ทำกายให้อบอุ่นอยู่เรียกว่าดินคับบักคี่ ๑ ดั้งที่ทำ
กายให้ห้อยซุดโทรมเหี่ยวแห้งคร่ำคร่าจิดถวิปริตไปปราศจากงามเรียก

ว่าชีวิตนี้ ๑ สิ่งที่ทำกายให้ร้อนกระวนกระวายจนทนไม่ได้ ต้อง
 ประพรมชะโลมพ่นทาเรียกว่าปรัทียหคค ๑ สิ่งที่ทำอาหารในกายให้
 แปรปรวนย่อยไปเป็นอันดีเรียกว่าปรัณามคค ๑ เพติง ๔ อย่างนี้จัด
 เป็นธาตุไฟ สิ่งที่อยู่ปกัณภค้ำชุกาย ให้ดำเรื่งกิจจมีต้นไหวดุกเดิริยหนึ่ง
 นอนได้เป็นคั้นจัดเป็นธาตุลม ๆ นม้ฮาการเป็น ๒ อย่าง คือลมพัด
 ชนเบองบน ทำให้เป็นโทษมีประการต่าง ๆ เป็นคั้นว่าให้วงเวียน
 ให้รากให้รือ ๑ คือลมพัดตงเบองค้ำ ให้ดำเรื่งกิจเป็นคั้นว่าผายลม
 ถ้ายอจจระบ้ดสำวะ ๑ คือลมพัดอยู่ในทองนอกได้ให้คั้นให้แนบให้
 ปวดทอง ๑ คือลมพัดอยู่ในกายในได้ใหญ่ทำให้แวงให้ตัง ๑ คือลม
 พัดสร้าทัวไปในอังกาพพใหญ่่น้อย ให้ดำเรื่งกิจเป็นคั้นว่าค้ำกาย
 เขี้ยดกายดุกเดิริยหนึ่งนอนได้โดยอันคอรแก่ฮิชาคัย ๑ คือลมหาย
 ใจเข้าหายใจออก ๑ รวมเป็นลม ๒ ฉะนี้ ๆ ก็พิชท์กำหนดพิจจรณา
 ธาคุน โยคาพจกรุกตบุดรผู้เจริญธาคุนมีฐฐานนี้ จะกำหนดพิจจรณา
 โดยพิศดารหรือโดยย่อก็ตามแต่ถนัด ท่านที่มีบัญญัติถ้ำเียบแหลม
 จะพิจจรณาแต่โดยย่อ คือกำหนดสิ่งทีแวงกระตังว่าเป็นดิน กำหนด
 สิ่งทีเหตวว่าเป็นน้ำ กำหนดสิ่งทีฮุ่นที่รือ่นว่าเป็นไฟ กำหนดฮาการที
 กายไหววจาไหวพุดออกไปว่าเป็นลมเท่านั้นก็ได้ จะพิจจรณาทง ๔
 ธาคุนหรือธาคุนโตปรากฏแจ้ง จะพิจจรณาแต่ธาคุนน้อย่างเต็ยวก็ได้
 เมื่อกำหนดกายคนเห็นเป็นแค่ตั้งถ้ำธาคุนแล้ว ฟังกำหนดกายผู้ฮุ่นให้
 เห็นเป็นแค่ตั้งถ้ำธาคุนด้วย แต่ฟังกำหนดให้รู้จักธาคุนภายในภายนอก

ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่มีชีวิตจิตที่ใจครองตั้งอยู่ ที่ชาวโลกสมมติเรียกกันว่าสัตว์บุคคลเป็นต้นจัดเป็นธาตุภายใน ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ไม่มีรูปชีวิตอินทรีย์จิตที่ใจครองตั้งอยู่จัดเป็นธาตุภายนอกแล้ว ฟังกำหนดให้เห็นเป็นแต่สักว่าธาตุไปหมดทั้งโลก จะถอนสักคุปต์ทริศัดคตัญญาเสียได้ เมื่อมนสิการกำหนดนึกอยู่เนื่อง ๆ ตั้งขึ้นแล้ว จิตสักจะตั้งมั่นเป็นฉนิกัสมาชิเตอูปจารสมาชิโดยลำดับ ๆ เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นอุปปจารสมาชิแล้ว นิพพานธรรมก็จะส่งบารังไปหาอาจรอบจิตที่อยู่ได้ไม่ ๆ ก็มีปฏิฐาน^๕ขึ้นชื่อว่าธาตุวัตถุสถานนั้น เพราะเหตุเกิดด้วยอาณภาพัญญาที่กำหนดซึ่งธาตุทั้ง ๔ ๆ โยคภาพจรกุดบุตรผู้ประกอบซึ่งธาตุวัตถุสถานนั้น ย่อมมีจิตที่ยังตั้งยังสัญญาอารมณ์ เห็นว่าร่างกายนี้มีสภาวะสัญญาเปล่าจากสัตว์จากบุคคล เมื่อไม่เห็นว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคลแล้ว จิตสักจะเพิกเฉยเป็นกลาง ๆ ไม่นินตียินร้ายในอิฏฐารมณอนิฏฐารมณ จะประกอบด้วยปัญญาวิมุติเป็นอันมาก แต่อาจได้สำเร็จพระนิพพานในอวด่านภาตที่สุด ถ้ายังไม่สำเร็จพระนิพพานก็จะมีสติเป็นเบื้องหน้า เหตุตั้งนั้นกุดบุตรผู้มีศรัทธาควรจะเจริญธาตุวัตถุสถานก็มีปฏิฐาน อันมีคุณานิสงส์ผลเป็นอันมากดังพรรณนามาฉะนี้ ๆ จบธาตุวัตถุสถานโดยสังเขป ฯ

จะวิลีขานาในรูปก็มีปฏิฐานทั้ง ๔ ต่อไปว่า โยคภาพจรกุดบุตรผู้เจริญรูปก็มีปฏิฐานที่หนึ่งฟังเพ่งกสิณนิมิตทั้ง ๘ มีปฏิวัติกสิณเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ จนได้สำเร็จรูปาจรมาฉะนี้

เป็นที่สุดแล้ว ฟังเตาะฟังเพิกสถินนั้นเดียว คืออย่ากำหนดนี้กำหนด
 เอกสถินนิมิตตนั้นเป็นอารมณ์ ให้ตั้งจิตต์เพ่งนึกพิจารณาเอาอากาศ
 ที่มืดดวงสถินเตาะเพิกชนแล้วเหลืออยู่แต่อากาศเปล่านั้นเป็นอารมณ์
 เมื่อพิจารณาเอาอากาศเปล่านั้นเป็นอารมณ์ พิจารณาไป ๆ จน
 อากาศเปล่านั้นดวงสถินนั้นปรากฏใหม่ในทวารภาคใด ในภาคนั้นก็
 ให้นโยคพิจารณาพิจารณาอากาศนั้นเป็นอารมณ์ ปฏิกรรมว่า อนนโต
 อากาโส อากาศไม่มีที่สุด ๆ ดังนี้ เมื่อปฏิกรรมนึกอยู่ตงนนิ่ง ๆ
 จิตต์ก็จะสว่างบังคังมันเป็นอุปจารต์มาธิ คตอดชนไปจนอุปปนา
 ตมาธิโดยดำตบ ๆ ดำเร็จเป็นฉานที่แรก ชื่อ อากาธานัญญาตนะ
 ฉาน ๗

ถ้าเจริญอุปภัมมัญฐานที่ ๒ ต่อไปอีก ฟังตะอากาศนิมิตตที่
 เป็นอารมณ์ของอุปภานที่แรกนั้นเดียว มากำหนดจิตต์ที่ยัดหนึ่งวงเอา
 อุปภานที่แรก คือจิตต์ที่ทนกอากาศอาศัยตั้งอยู่ในอากาศนิมิตตนั้น
 เป็นอารมณ์ ทำปฏิกรรมว่า อนนโต วิญญาณิ วิญญาณไม่มีที่สุด
 ตงนนิ่ง ๆ ก็จะได้ดำเร็จอุปภานที่ ๒ ชื่อ วิญญาณัญญาตนะฉาน ๗

ถ้าจะเจริญอุปภัมมัญฐานที่ ๓ ต่อไปอีก ฟังตะอุปวิญญาณ
 ที่แรกที่ เป็นอารมณ์ของอุปภานที่ ๒ นั้นเดียว มายัดหนึ่งวงเอาความที่
 ไม่มีของรูปภานที่แรก คือกำหนดว่า อุปวิญญาณที่แรกนี้ไม่มีใน
 ทัศน ตงนเป็นอารมณ์แล้ว ทำปฏิกรรมว่า นตฺถิ กิณฺจิ อุปวิญญาณ
 ที่แรกนั้นตงนนิ่งไม่มี มิได้เหลือคตอยู่ในอากาศ ตงนนิ่ง ๆ ก็จะได้

สำเร็จรูปฌานที่ ๓ ชื่อว่าอภิกขัญญาตณณาน ๗

ถ้าจะเจริญรูปกัมมัฏฐานที่ ๔ ต่อไปอีก พึงปัดอย่างวามารมณ
ของอรุณฌานที่ ๓ คืออารมณ์ที่ดำค้ำมุ่นว่าอรุณวิญญาณที่แรกไม่มี
ตั้งนั้นนเดียว พึงกำหนดเอาแต่ความที่ละเอียดประณีตของอรุณฌาน
ที่ ๓ เป็นอารมณ์ ทำปริกรรมว่า สนุดเมตติ ปณิตเมตติ อรุณฌาน
ที่ ๓ ละเอียดคณักประณีตคณัก จะว่ามีสติญาณก็ไม่ใช่ไม่มีสติญาณก็ไม่ใช่
ตั้งนี้เนื่อง ๆ ก็จะได้สำเร็จอรุณฌานที่ ๔ ชื่อว่าเนวตัญญาตณณานตัญญา
ตณณาน ๗

อรุณฌานที่หนึ่งนั้นยึดห่วงเอาอากาศนิมิตร อันหาที่สุดฝ่ายข้าง
เกิดแต่ข้างดับมิได้เป็นอารมณ์เป็นบ่อเกิด จึงชื่อว่าอากาศตัญญา
ตณะ ๗ อรุณฌานที่ ๒ นั้นยึดห่วงเอาจิตต์ที่นึกเอาอากาศตั้งอยู่ใน
อากาศ อันหาที่สุดฝ่ายข้างเกิดแต่ข้างดับมิได้เป็นอารมณ์เป็นบ่อเกิด
จึงชื่อว่าวิญญาณตัญญาตณะ ๗ อรุณฌานที่ ๓ นั้นยึดห่วงเอาความ
ที่ไม่มีของจิตต์ที่ตั้งอยู่ในอากาศเป็นอารมณ์เป็นบ่อเกิด จึงชื่อว่า
อภิกขัญญาตณะ ๗ อรุณฌานที่ ๔ นั้นยึดห่วงเอาอรุณฌานที่ ๓
อันมีสติญาตณณานแต่ตัมปยุตตธรรมทั้งต้นละเอียดประณีตคณักมีอยู่
เหมือนอย่างไม่มีเป็นอารมณ์เป็นบ่อเกิด จึงชื่อว่าเนวตัญญาตณ
ตัญญาตณะ ๗

จบ อรูปกัมมัฏฐานโดยสังเขป ๗

สมเด็จพระมัญฐานที่แสดงมานี้ แสดงโดยนัยสังเขปคัดเอาแต่ใจ
 ความเพื่อให้กุกุบุตรรูเข้าใจง่าย ๆ กุกุบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะ
 เจริญ ก็พึงเด็อกเจริญเอาตามชอบใจของคน ๆ เทอญ ฯ

เรียบเรียงเรื่องสมถภาวนายุติแต่ท่าน ฯ

ฉานสมาบัติ

จักวินิจฉัยในฉานแต่ละสมาบัติต่อไป ฉานนั้นว่าโดยประเภท
 เป็น ๒ อย่าง คือรูปฉานและอรูปฉาน รูปฉานนั้น ๔ อย่าง อรูป-
 ฉานนั้น ๔ อย่าง ได้แสดงมาแล้วไว้ในรูปกัมมัฏฐานและอรูปกัมมัฏฐาน
 ก็ฉานทั้ง ๘ นั้นเป็นเหตุให้เกิดสมาบัติ ๘ สมาบัติเป็นผล บางแห่ง
 ท่านก็กล่าวว่ามีสมาบัติต่อได้ฉานมีวิธชำนาญคล่องแคล่วด้วยดีแล้ว
 จึงทำให้สมาบัติบริบูรณ์ขึ้นด้วยดี เพราะเหตุนี้สมาบัติจึงเป็นผลของ
 ฉาน ก็สมาบัติ ๘ ประการนี้ ในภายนอกพระพุทธศาสนาก็มี แต่ไม่
 เป็นไปเพื่อดับกิเลสทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ เป็นแต่ทิวฐิธรรมสุข
 วิหาร ย่อมเป็นไปเพื่อให้เกิดในพรหมโลกอย่างเดี๋ยว เหมือนอย่าง
 สมาบัติของอวารดาบส์และอุทกดาบส์รามบุตรนั้น ก็สมาบัติใน
 พระพุทธศาสนานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อวางดับกิเลสทำให้แจ้งซึ่งพระ
 นิพพานได้ ว่าโดยประเภทเป็น ๒ อย่าง คือผลสมาบัติแตนิโรธ-
 สมาบัติ ผลสมาบัตินั้นย่อมสำเร็จทั่วไปแก่พระอริยเจ้าที่ได้สมาบัติ
 ทั้งสิ้น นิโรธสมาบัตินั้นเฉพาะมีแต่พระอริยบุคคล ๒ จำพวก คือ

พระอนาคามีบุคคลแด่พระขัณาศัพทไต่สัมมาบัติ ๘ เท่านั้น อนึ่งฉนแดน
 สัมมาบัติ ถ้าจะว่าโดยอรรถ ก็เป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะ
 เท่านั้น ก็ฉนแดนสัมมาบัติ เพราะฉนแดนนั้นเป็นที่ถึงด้วยดีของฉนแดนถ้า
 บุคคล จริงอยู่ ในอรรถกถาท่านจึงกล่าวไว้ว่า ฉนแดนถ้าบุคคลถึง
 ด้วยดีซึ่งสัมมาบัติ คือฉนแดนเป็นที่ถึงด้วยดีมีปฐมฉนแดนเป็นต้น ดังนี้
 หนึ่งในพระบาติแสดงบุพพวิหารสัมมาบัติ ๘ ไว้ คือ ปฐมฉนแดน ทุคิย
 ฉนแดน ตติยฉนแดน จตุตถฉนแดน อากาธานัญญาตนฉนแดน วิญญาณัญญา
 ยตนฉนแดน อากิญญาัญญาตนฉนแดน เหวตัญญาเนาตัญญาตนฉนแดน
 ตัญญาเวทยิตนิโรธคัมหมตแห่งตัญญาแฉเวทนา ธรรม ๘ อย่างนี้
 ชื่อว่าอนบุพพวิหารสัมมาบัติ ว่าสัมมาบัติเป็นที่อยู่ตามลำดับของฉนแดน
 ถ้าบุคคลฉนแดน อนึ่งแสดงอนบุพพนิโรธสัมมาบัติ ๘ ไว้ว่า ฉนแดนถ้า
 บุคคลเมื่อถึงด้วยดีซึ่งปฐมฉนแดน กามตัญญาดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่ง
 ทุคิยฉนแดน วิตกวจารดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งตติยฉนแดน ปิตดับไป
 เมื่อถึงด้วยดีซึ่งจตุตถฉนแดน ตมอัสสาสะแฉสัสสาสะดับไป เมื่อถึง
 ด้วยดีซึ่งอากาธานัญญาตนฉนแดน รูปตัญญาดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่ง
 วิญญาณัญญาตนฉนแดน ตัญญาในอากาธานัญญาตนฉนแดนดับไป เมื่อถึง
 ด้วยดีซึ่งอากิญญาัญญาตนฉนแดน ตัญญาในวิญญาณัญญาตนฉนแดนดับไป
 เมื่อถึงด้วยดีซึ่งเหวตัญญาเนาตัญญาตนฉนแดน ตัญญาในอากิญญาัญญา
 ยตนฉนแดนดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งตัญญาเวทยิตนิโรธ ตัญญาแฉเวทนา
 ดับไป ธรรม ๘ อย่างนี้ชื่ออนบุพพนิโรธสัมมาบัติ แผลว่าสัมมาบัติเป็นที่

ดับหมดแห่งธรรมที่เป็นปัจจุันกเกิดขึ้นตามลำดับนั้น ด้วยคำในอรรถ-
กถาแต่บัดตั้ง ๒ นี้ต้องการให้ชัดว่า ฌานแต่สมาบัติเป็นอันเดียว
กันโดยอรรถ ฌานเป็นเหตุของสมาบัติ วิเศษแตกต่างกันแต่เท่านั้น ฯ

องค์ฌานแต่สมาบัติยুক্তีแต่เท่านั้น ฯ

อาตมภาพสัมเด็จพระวันรัตได้เรียบเรียงเรื่องวินัยแต่พระปรมัตถ
โดยย่อ สันองพระเดชพระคุณตามสติกำลังปัญญา ยুক্তีแต่เท่านั้น
ขอถวาย พระพร ฯ

จบ สมถภาวนาโดยสังเขป ฯ

คำนำ

หนังสือพระพุทธคุณ^๕ เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหา
สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเรียบเรียงเป็นธรรมภาษิต
ประทานเทศน์ในวันวิสาขบูชาที่มี ทรงไว้ได้ ๘ พระนาม ยังเหลือ
แต่พระนามที่สุดคือ ภาคว่า แต่ได้ทรงแต่งไว้ในหนังสือธรรมวิภาค
ปริเฉทที่ ๒ บ้าง ในหนังสือหัวใจสมถกัมมัฏฐานบ้าง เมื่อเวลา
จนจะสิ้นพระชนม์รับสั่งให้ข้าพเจ้าจัดเรียบเรียงตามลำดับพระนาม
ทั้ง ๘ ให้ถ้อยคำที่เกี่ยวกับพิธีวิสาขบูชาออกเสีย แต่ให้รวบรวม
พระนามว่า ภาคว่า ต่อเข้าในที่สุดด้วย เพื่อเป็นหนังสือเรื่องหนึ่ง
เรียกว่าพระพุทธคุณ สำหรับพุทธมามกบริษัทศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติ
เจริญพระพุทธคุณสติกัมมัฏฐาน หรือนำเพ็ญโยนิโสมนสิการในเวลา
ไหว้พระสวดมนต์เป็นต้น จะได้พิจารณาเป็นอารมณ์ ดำเนินญาณ
โคจรตามพระนิพนธ์ที่ได้ทรงไว้ดังต่อไปนี้ ฯ

วันที่ ๓ ตุลาคม พ. ศ. ๒๔๖๕ พระตำหนักไถ่ถอน (ญาณวร)

วัดเทพศิรินทราวาส

พระพุทธคุณ

อรหิ สมมาสมพุทโธ

สมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายนั้น ตั้งแต่ครั้งยังได้ตั้งอยู่ในฆราวาส ได้ทรงรับความศึกษาเล่าเรียนมา โดยสมควรแก่พระชาติแต่พระวงศ์ ดังปรากฏในพุทธประวัติว่าทรงศึกษาอักษรแตกศิลปขนู แด่ปรากฏตามพระพุทธจรยาครั้งตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วว่า ทรงทราบความเป็นไปของบ้านเมือง การปกครองแต่ชั้น ๆ พระองค์จึงอาจนำมาตรัสเป็นอุปมาเปรียบกับความประพฤติธรรมเป็นอเนกประการ แต่พระองค์หาได้คิดเน้นในศึกษาต่างประการนั้นเกินไป จนถอนพระองค์ไม่ออก ๆ อันการศึกษานั้น ก็คือดำเนินยกตามความพบปะ ความคิดเห็น ความเข้าใจ ความประพฤติแต่อื่น ๆ ของคนปางหลังหรือแม้ยังมีตัวอยู่ เนื่องด้วยธรรมดาคือความเป็นเองบ้าง เนื่องด้วยสังขารมีความปรองดองความแต่บ้าง การศึกษาก็เพิ่มความรู้แก่ผู้เรียนมากกว่าได้เพราะพบเห็นตามดำพังกตน แต่คนผู้ศึกษาโดยมากเรียนรู้อย่างใดแล้วเทียมทนหรือชนหน้าคนทั้งหลายแล้ว ย่อมถือว่าความรู้อย่างนั้นเป็นดี คิดอยู่ในความรู้อย่างนั้น ถือเอาความรู้อย่างนั้นเป็นทิฐฐฐานคติ (คือสิ่งที่เอา

เป็นอย่าง) พอใจอยู่ในความรู้อื่นเพียงเท่านั้น ไม่อาศัยความศึกษานาน ใช้ความคิดของคนเพื่อได้ความรู้ชั้นสูงหรือกว้างขวางกว่าคนอื่น คนจำพวกใดที่คิดแน่ในความศึกษาอย่างนั้น คนจำพวกนั้นย่อมไม่ทันคนจำพวกอื่นผู้อาศัยความศึกษานาน ใช้ความคิดของคนแล้ว แต่ได้ความรู้ที่เยี่ยมกว่าหรือแปลกกว่า มีอุทาหรณ์จะพึงเห็นในตำนานตงเป็นอดีตที่มีตงเป็นปัจจุบันก็มี ๗ สมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย แม่เกิดชนในครั้ง ๒๕๐๐ ปีล่วงมาแล้ว พระองค์มีอริยาคัยไม่คิดแน่ในศึกษาชั้น จึงกล้าพากันออกทรงผนวชแสวงหาความรู้ในทางศาสนาอีก พระองค์อยู่ศึกษาในสำนักอาฬารดาบสกาลามโคตรแลอุทกดาบสรามบุตร ในปกครองกล่าววาทรงเรียนดีมาบทิ พระองค์ได้ความรู้อย่างนั้นแล้วก็ไม่คิดแน่ในความรู้นั้น เหมือนอาจารย์ตงสอง จึงได้แสวงหาพระโพธิญาณคือความตรัสรู้ต่อไป จึงได้ความรู้ธรรมที่ทรงนำมาสอนมหาชนซึ่งเรียกว่าพระพุทธศาสนา ได้รับความยกย่องของผู้นับถือว่า “สมมาสมพุทโธ” ซึ่งแปลว่า “ผู้รู้ชอบเอง” ๗

พวกพุทธศาสนิกโดยมากถือเอาบรรดแห่งบทหนึ่งว่าเป็นผู้พิเศษ มีความรู้อย่างสูงสุด ไม่ได้เรียนมาจากผู้อื่น แต่ความจริงเป็นอย่างนั้นไม่ได้เลย ๗ ในฉัมมจักกัปปวัตตนสูตรประถมเทศนาระบุไว้ชัดทีเดียวว่า “ปุพฺเพ อนนุสฺสเทสุ ฌมฺเมสุ” ซึ่งแปลว่า “ในธรรมที่ไม่เคยได้ยินมาแต่” ๗ พระคัมภีร์จนาจารย์ในปฐมหลัง เข้าใจความนี้

ค้ำที่เดียว แม็กดาวยกย่องว่า “เป็นเองหาอาจารย์มิได้” แต่รวม
 ความดงข้างท้ายว่า “รู้ความจริงชอบเองในธรรมที่ไม่เคยได้ยินมา
 แล้ว” ฯ โดยนัยนี้ บทว่า “สมฺมาสมฺพุทฺโธ” หมายความว่า
 “รู้ธรรมที่ยังไม่เคยได้เรียนจากผู้อื่นตามคำฟังโดยถูกต้อง” ฯ มีค
 อย่าง คนได้ความรู้ประติษฐ์ของบางอย่างขึ้น อันคนอื่นยังไม่เคย
 ประติษฐ์มาก่อน เช่นโทรเลขไม่มีสาย เขาก็เรียกคนนั้นว่าเป็นต้น
 คิดแห่งของอย่างนั้น มิใช่คนนั้นไม่เคยเรียนกฎของธรรมตามาบ้าง
 เลย เขาย่อมได้เคยเรียนมาเช่นรู้จักลักษณะแตกคิแห่งไฟฟ้า รู้ว่า
 อากาศเป็นทางเดินของไฟฟ้า เขาก็สามารถประติษฐ์ตั้งนั้นขึ้นได้ ฯ

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงตั้งสอนพระพุทธศาสดา ประทาน
 ธรรมอันดำดึกเป็นคุณใช้ได้ไม่จำกัดกาลไว้แก่เราทั้งหลายเช่นนี้ ก็
 เพราะพระองค์มีพระอิศยาศัยไม่คิดแน่นอนในทางที่ได้เรียนแต่มัวเอาอย่าง
 เจ้าของเดิม แต่เดชะหาความรู้อันยิ่งกว่าจนได้พบเห็น ไม่เช่นนั้น
 พระองค์ก็จะเป็นพระราชากรองเมือง หรือเป็นดาบส์เท่านั้นเอง ไม่
 อาจยังประโยชน์อันยิ่งใหญ่ให้สำเร็จแก่โลก ฯ

ตั้งแต่ทรงบำเพ็ญพระพุทธกิจประกาศพระศาสดาแล้ว พระองค์
 ใช้ความรู้ของพระองค์ได้ทั้งทางศึกษา ทั้งทางพระดำริคิด ทั้งทาง
 ที่อบรมของเดิม อย่างใดก็ทรงนำมาใช้ อย่างใดไม่ดีก็ทรงขึ้นใหม่
 สุดแต่อย่างใดจะนำบริษัทให้ได้ความรู้สูงขึ้นไปแตกกว้างขวางออกไป
 ฟังเห็นในเรื่องอิธิฐฐานพระชนมายุ คือตั้งพระปณิธานใคร่จะดำรง

พระชนม์มียูกว่าจะประกาศพระคำสั่งนาแพร่หลาย แด่พุทธบริษัทรู้
 ธรรมทั่วถึง ฯ พระพุทธอัชฌาศัยเป็นอย่างไรวังต้นนิษฐานตามพระ
 พุทธภาษิตว่า “ภิกษุทั้งหลาย แต่เพียงหยุดในกุศลธรรม เรายัง
 ไม่สรรเสริญแล้ว เราย่อมคิดความเลื่อมจากกุศลธรรมก่อนแท้” ฯ

ความรู้นิ่งที่พระองค์ได้พบเห็นตามดำฟังพระองค์นี้ ย่อมทำ
 พระองค์ให้เป็นผู้บริสุทธิแต่เป็นผู้สมควร กล่าวอีกใจหวนหนึ่ง ย่อม
 ค้มพระองค์แต่ยอมนั่งพระองค์ขึ้นเป็นผู้สูงสุด ฯ คนทั้งหลาย ผู้
 รู้จักควรหรือไม่ควร รู้จักผิดหรือชอบแล้ว แต่ยังไม่ทำกรรมไม่ควร
 ผิด ฝนความรู้ดีของคนมากบ้างน้อยบ้าง ด้วยอำนาจความโงก
 ความชั่วร้ายแต่ความหลงเป็นเค้ามืด ฯ คนผู้โงกแล้ว ย่อมแสวงหา
 โภคทรัพย์ในทางไม่เป็นธรรม ทำโจรกรรมบ้าง อดหนุนโจรกรรม
 คือรับซื้อของโจรบ้าง รับดินบนบ้าง หาเลี้ยงชีพในทางหลอกลวง
 เขาบ้าง ผู้มีกำหนดค้าขายแสวงหากามคุณในทางผิด ถึงทำกาเม-
 สุมิฉฉาจารก็ได้ ที่เป็นผู้ตระหนี่ ย่อมไม่เอายากให้ผู้อื่นมีเทียมตน หวง
 แหนทรัพย์อย่างเห็นยวแน่นอน แม้เห็นสมควรหรือจำเป็นก็ไม่กล้าใส่
 ที่เป็นคนมักอึดซ่า เห็นคนอื่นเกินหน้าตน อดทนอยู่ไม่ได้ ย่อมทรน
 ทรายจนถึงคิดตัดรอนเขา ฯ คนผู้ชั่วร้าย ย่อมโกรธง่าย เมื่อโกรธ
 มาแล้วดีรังไม่อยู่ ย่อมพูดคำหยาบก่อความวิวาท ย่อมทำร้ายเขา
 จนถึงผลาญชีวิตเขาก็มี ที่เป็นคนใจบึกบึน มักโกรธไม่รู้หาย ถึง
 พยายามปกป้องร้ายเขาก็เป็นได้ แดงใจทำการผิดเช่นนั้น อาจดับहु

ท่านผู้มีพระคุณด้วยไม่คิดตระจิตตระจง ๆ คนผู้หลังแล้ว ที่เป็นเจ้า
 วิทยุ ทำผิดไปแล้ว แม้รู้ตัวเข้าภายหลัง ก็ยังขึ้นทำ ใช้วิทยุโดยตาม
 เดย ที่เป็นเจ้ามานะคือถือตัว ย่อมแสดงอาการของหองคุณหมั่นคนอื่น
 ที่เป็นเจ้าดัดทึบยอมคิดในดัดทึบ ถอนไม่ออก แม้เห็นว่าความสมควร
 เป็นอย่างอื่น ก็ยังขึ้นถึบอยู่นู่ ๆ ความรู้ของคนเหล่านั้น ย่อม
 คู้เขาไม่ได้ ไม่อาจสั่งเดิมให้เป็นผู้สมควร ๆ บางพวกยังปกคิ
 อยู่นู่ ย่อมเป็นไปตามอำนาจแห่งความรู้ ครั้นพบปะความไม่สอดวกเข้า
 ย่อมประพฤติไกลไปหาความสอดวก ไม่ใช่ความอดทนความเพียรแต่
 บัญญาคิดแก้อุปสัคคือความคิดซัด เช่นนี้ความรู้นั้นยอมคู้เขาชั่ว
 คราวเท่านั้น ๆ สมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายทรงใช้ความ
 รู้เป็นเครื่องคู้พระองค์ให้คงอยู่ในความบริสุทธิ์ ทั้งทางพระกายทาง
 พระวาจาทางพระมนัส ยังยืนไม่ถดถอย เป็นผู้มีพระอริยาศัยเบิก
 บานด้วยพระคุณสมบัติ ๆ พันเดิมของพระองค์ทรงมีพระอริยาศัย
 เผื่อแผ่ มีพระมรรยาทอันงาม มีพระมนัสไม่คิดในกามคุณถึงเป็น
 เหตุห่วงใยไม่อาจจาก มีพระบัญญัติพอจะไม่หลงหมกมุ่นอยู่ในกาม-
 สุข มีพระวิริยะพอจะกล้าหาญบากบั่น เพื่อดำเร็จแห่งผลซึ่งมุ่งหมาย
 มีพระขันติพอจะประคองพระวิริยะมิให้ถอยหลัง ทรงรักษาดัตถ์มั่นคง
 สามารถจะผูกไมตรี มีพระอริยาศัยมั่นคงในกิจที่ปดงพระมนัสจะทำ
 ไม่จัดจางเร็ว มีพระเมตตาพอจะพราดสุขประโยชน์ของพระองค์เพื่อ
 ผู้อื่น ทรงรู้จักวางพระมนัสเป็นกลาง ไม่ให้ตกไปในฝ่ายความยินดี

หรือความยินร้าย ความรู้ของพระองค์บรมพระคุณเหล่านี้ให้ไปโดย
 พระองค์จึงทรงน้อมพระชนม์ของพระองค์เพื่อทรงบำเพ็ญประโยชน์
 ให้สำเร็จแก่สัตว์โลกด้วยอำนาจพระเมตตาพระกรุณา มีพระมโน
 ปรารถนาไม่ติดอยู่ในตาบดักการ ในถิ่นฐาน หรือในบุพพค อาจ
 เสด็จไปไหนไปได้ มีพระอริยาศย์มั่นคงในอันจะโปรดสัตว์ ทรงพระ
 อุดมสำหระอดทนในอันเสด็จเที่ยวจาริกแสวงสัตว์ กตัญญูไม่พรั่นพรั้ง
 ค้ออันตรายอันจะพึงมีแต่เวไนยผู้มีอริยาศย์คู่ร้าย อดทนได้ซึ่งคำหยาบ
 ข้ำของภนเช่นหน้ ทรงฉลาดรู้อริยาศย์ของเวไนยนิกร แลผ่อนปรน
 เทศนาให้ถูกเหมาะ อนุโลมตามกาลเทศะและอุปบัติเหตุ มั่นในศีล
 ในธรรมอันจะนำให้เห่นเป็นตัวอย่าง รักษาพระมโนตั้งเปนนถางไม่ให้
 อ่อนแอด้วยอำนาจความยินดียินร้าย อันใคร ๆ ไม่สามารถจะถ้อ
 หรือจะชู้ให้ล้มประสงค์ ทรงประพฤติกิจจริง เปนที่เชื่อถือได้ จึงได้
 คุณณะคติ ๑ ความรู้บรมพระคุณเหล่านี้ ย่อมส่งพระองค์ให้เป็น
 ผู้สมควรอย่างสูงสุด ๑. คนผู้สมควรเป็นที่เคารพนับถือของเขา อัน
 เขาจะพึงไหว้แต่อ่อนน้อม ย่อมเป็นผู้พนมา ค้อมก่าเน็ดสูงมีอายุ
 มาก หรือมีคุณธรรม โดยที่ผู้ตั้งดีอย่างหนึ่ง ส้มแดงพระบรม
 คำสวดของเราทางหลายมีก่าเน็ดเป็นเจ้า มีคุณธรรมเปนนถัก แด
 ภายหลังเจริญพระชนมายุครบ ๓ สถาน ๑ คนผู้สมควรจะเป็นหัวหน้า
 ชักนำเขา ควรทำให้เขาเห่นเป็นตัวอย่างก่อน ส้มแดงพระบรมคำสวด
 ตรีสัตถอนเขาอย่างไต่ พระองค์ยอมทรงทำอย่างนั้นด้วยเหมือนกัน ๑

คนผู้สมควรจะปกครองเขา ควรเป็นผู้ดีที่มีดีรับชอบ แต่ตั้งใจทำ
 ชุระอันเป็นหน้าที่ของตนจริง ๆ เป็นผู้เที่ยงธรรมไม่ด่าเอียง ดมเดจ
 พระบรมศาสดา ทรงพระกรุณาแสวงหาประโยชน์แก่ดวง ใต้ทรง
 บำเพ็ญพุทธกิจในทางอันสมควรตามหน้าที่ จึงอาจเปด่งพระสุรสิงหา
 นาทว่า “ กิจใดอันศาสดาผู้กรุณา แสวงหาประโยชน์แก่ดวงจะ
 พึ่งทำ กิจนั้นอันเราทำแล้วแก่ท่านทั้งหลายทุกประการ ” ฯ ดมเดจ
 พระบรมศาสดาทรงอาศัยความรู้ของพระองค์ คงอยู่ในความบริสุทธิ
 ดม้แต่เมื่อเบิกบานด้วยพระคุณอันไพศาล เป็นผู้สมควรสูงสุด พุทธ
 ศาสนิกบัณเฑิตประมวญอรธเหล่านี้เข้ากล่าวยกย่องว่า “ อรหัน ” ซึ่ง
 แปลทับศัพท์ว่า “ พระอรหันต์ ” ฯ

พระสาวกผู้ได้รับยกย่องว่าเป็นพระอรหันต์ก็มี ท่านจึงใช้คำ
 หมายต่างต่อข้างหลัง กล่าวหมายเอาสมเด็จพระบรมศาสดาว่า “ อรหัน
 สมมาสมพุทฺโธ ” ซึ่งแปลว่า “ พระอรหันต์ ผู้ชอบเอง ” กล่าว
 หมายเอาพระสาวกว่า “ อรหัน จีณาสโว ” ซึ่งแปลว่า “ พระอรหันต์
 มีอาสวะสิ้นแล้ว ” ฯ

พระองค์ทรงประกาศพระพุทธศาสนา สั่งสอนให้ปฏิบัติธรรม
 เป็นปานกลาง อย่าให้ตกไปข้างย่อนหย่อนเลวทราม อย่าให้ตั้งเครียด
 ที่ต้องลำบากเบด่าหาประโยชน์ไม่ได้ ทรงชี้ทางที่พอดีไว้ ให้คุ้มความ
 เหนให้เป็นที่ไปในทางที่ถูก ให้ใช้ความศรัทธาในทางที่ชอบ ให้พูดแต่
 วาจาอันสมควร ให้ทำแต่การอันปราศจากโทษ ให้เลี้ยงชีวิตโดย

กรรม ให้อุจจกใช้ความเพียรในทางไม่ผิด ให้อุจจกตั้งสติให้ถูกทาง ให้อุจจกตั้งใจในทางอันดี ๆ องค ๘ นี้เป็นหลักแห่งความปฏิบัติในพระพุทธศาสนา บัณฑิตพิจารณาเห็นเป็นธรรมที่พระองค์ทรงไว้ชอบแล้ว ๆ

พระสงฆ์สาวกผู้เป็นหลักในพระศาสนา ด้วนแต่ดำเนินโดยทางนี้ มาแต่ทั้งนี้ ได้รับสรรเสริญของผู้นับถือว่า เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ๆ

ขอสาธุชนผู้อ่านผู้ฟังธรรมภาษิตันแล้ว จงคำนึงถึงพระพุทธคุณแด่พระพุทธจรยาให้ถูกทาง จะได้ส่องแสงสว่างนำให้ดำเนินถึงความเกษมโดยมรรคากตางนี้ แล้วจงนึกน้อมใจนมัสการว่า “อรหิสมมาสมพุทโธ ภควา พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันต ผู้รชชอบเอง สุวักขาโต ภควตา ชมโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงไว้ชอบแล้ว สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงโฆ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปฏิบัติดีแล้ว” บำรุงศรัทธาเต็มใจขึ้นตามควร เช่นนี้จักได้รับประโยชน์แห่งการระดังถึงพระพุทธคุณของสมเด็จพระบรมศาสดา ฯ

วิชาจรณสมปโน

บทนี้ จักพรรณนาพระคุณบทหนึ่งว่า “วิชาจรณสมปโน” แปลว่า “ถึงพร้อมด้วยวิชาแฉฉระ” อันท่านสังเคราะห์ไว้ในอนุตตติปาฐะ คือบารมีสำหรับระลึก ๆ

วิชาเป็นสมบัติอันคนทั้งหลายนิยมกัน เพราะเป็นความรู้เปิดอง จากความเขลาไม่หยิ่งรู้จักของธรรมดา พาให้หลุดจากอุปนิสัยคือทาง คិតซ์ติ แต่ให้เข้าถึงสวัสดิ์คือทางปลอดโปร่ง มีประเภทมากมาย หลหลายประการ ทั้งทางโลกทางธรรม ๆ ในพระพุทธศาสนาที่นิยม วิชาเหมือนกัน ๆ

วิชาในพระพุทธศาสนานี้ กล่าวไว้ในพระคัมภีร์บรรยายหนึ่ง รู้จักทุกข์ รู้จักเหตุแห่งทุกข์ รู้จักดับทุกข์ รู้จักทางดับทุกข์ ๆ

ทุกข์โด้ง ๆ เป็นผลแต่แห่งง่าย เช่นความแก่ ความเจ็บ ความ ตายอันเป็นอยู่โดยธรรมดา ความประจวบกับคนหรือสิ่งอันไม่เป็นที่ รักใคร่ ความพดัดพรากจากคนหรือสิ่งอันเป็นที่รักใคร่ ความ ปรารถนาไม่ได้ดื่มหวังอันเกิดขึ้นเป็นคราว ๆ ความยากจน ความ เลื่อมตลภยค์ ความถูกนินทาแต่อื่น ๆ ยังมีฐานแห่งทุกข์อันแฝงอยู่ แดเห็นยาก ต่อใช้ความพิจารณาจึงจะเห็น เช่นการคิดสุรา การคิด ผีฝัน แดการคิดของเมฆอย่างอื่นอีกประเภท ๓ ทุกข์ใจเกิดเพราะกำดั่ง กิเลสประเภท ๓ ทุกข์อันมีประจำตัวทุกตนนั้น ๆ ประเภท ๓ ๆ

คนคิดของเมา มีปกติเป็นคนไม่สบาย ไม่ได้ได้พยอมเงี่ยน
 ทูรนทูราย ได้ใส่พักพอสบไปคราวหนึ่ง ผู้คิดจึงเห็นเปนของให้สู้
 เทียบกับคนผู้ไม่คิดยอมผิดกันมาก คนผู้คิดยอมไม่เป็นไต่ดแก่ตน
 เหมือนคนผู้ไม่คิด ไม่อาจพรากจากของเหล่านี้ ไม่อาจทนความ
 อดความอยาก อันความอยากยอมบังคับให้อยู่ในอำนาจ อาจใช้ให้
 ทำการนั้น ๆ แม้อันไม่ควรทำเพื่อส่มปรารภนา นอกจากนั้นผู้คิดยังมี
 โรคประจำตัวอีก มีกำลังกายกำลังใจไม่แข็งแรงไม่มั่นคง ฯ

คนมักเดส์กล้า ย่อมไม่ค่อยได้ความสุขใจ คนโถยยอมทูรน
 ทูรายอยู่ ด้วยอำนาจความอยากได้ ได้อะไรไม่รู้จักพอ เห็นคนขาด
 แคนอยู่เป็นนิตย จัดว่าเป็นคนเจ้าทุกข์ได้ผู้หนึ่ง ฯ คนผู้กำหนด
 ด้วยอำนาจระคะ ย่อมมีใจงุ่นง่านอยู่ไม่เป็นสุข ฯ คนมักอิดส์สำ เห็น
 คนอื่นได้ดี ย่อมมีใจทูรนทูรายทนอยู่ไม่ค่อยได้ ฯ คนเจ้าโทษะ ย่อม
 มีใจพด่งพถ่านไม่สงบ ฯ คนพยาบาทคิดร้ายแก่ผู้อื่น มักเห็นตนเป็น
 คนมีภยมีเวร ย่อมอยู่ด้วยความหวาดเด็ยว ต้องคอยระวังตัวอยู่ ฯ

บุทคนนั้น ๆ ต้องอยู่ในภาวะอย่างไรก็ตาม แม้ปรากฏว่าเป็น
 ผู้ได้สุข ย่อมมีทุกข์ประจำอยู่ทุกคน ฯ คนยากคนจนยอมเห็นตนเป็น
 ผู้ได้ทุกข์ แ่นจะอดคักคัก แ่นจะอดอยาก แ่นจะลำบาก เห็นคน
 มั่งมีเป็นผู้ได้สุข มั่งเงินเป็นแก้วสารพัดนึกปรารภนาสิ่งใดก็ได้ส่มหวัง
 ฝ่ายคนมั่งมักยอมเห็นตนเป็นผู้ได้ทุกข์เหมือนกัน เป็นคนใช้เงินมาก
 จำต้องหาได้มาก ๆ ทางหาติดขัดอย่างนั้นอย่างนี้ต้องประชันขันแข่ง

กับคนนั้นพวกนั้น หาได้ยังไม่เทียมคนนั้นพวกนั้น ทั้งถูกคนอื่นขอ
 ครอบครองอยู่ ฯ ราชธูรย่อมเห็นตนเป็นผู้ได้ทุกข์ มีการงานอันจะต้อง
 ทำหนักหนา ต้องหาเงินได้เสียภาษีอากรแด่ข้าราชการให้พอ ต้อง
 อยู่ในบังคับของข้าราชการที่ท่านแต่งตั้งมา แม้เป็นคราวตุกครวด
 หลาน ยังไม่เป็นผู้สุภาพด้วยแล้วยิ่งใหญ่ ตั้งเป็นข้าราชการไม่ได้ ฯ
 ฝ่ายข้าราชการก็ย่อมเห็นตนเป็นคนได้ทุกข์ มีราชการคิดขัดอย่างนั้น ๆ
 ต้องใช้เงินมาก ได้เงินเดือนไม่ค่อยพอใช้ ต้องจำใจไปอยู่รับราชการ
 ในถิ่นฐานที่ไม่สมควร ต้องคอยระวังตัว กลัวคนอื่นเขาแย่งตำแหน่ง
 หรือแย่งขั้นหน้า ฯ โดยสูงสุด พระราชามหากษัตริย์ก็ย่อมทรง
 พิจารณาเห็นพระองค์ว่าทรงได้ทุกข์เหมือนกัน ทำไฉนราษฎรจะอยู่
 เย็นเป็นสุข ทำไฉนการหากินของประชาชนจะเป็นไปสะดวก ทำไฉน
 มหาษุจะบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สิน ไม่ต้องเบียดเบียนเอาของเขา ทำ
 ไฉนโจรผู้ร้ายจะสงบ ทำไฉนโรคภัยอันเกิดแก่มนุษย์แดงสุดังจะ
 สงบ ทำไฉนข้าราชการจะรู้จักหน้าที่ แต่ทำราชการโดยสัตย์สุจริต
 จงรักภักดีในพระองค์แต่เมตตากรุณาในราษฎร ทำไฉนมหาษนจะ
 จงรักแต่นิยมในพระองค์ ทำไฉนความปรองดองในพวกข้าราชการ
 ด้วยกันก็ดี ในระวางผู้ปกครองกับราษฎรก็ดี จักเป็นไปกลมเกลียว
 กัน ทำไฉนจะรักษาความเป็นเอกราชแด่พระองค์ให้ถาวร ทำไฉนจะ
 มีกำลังแต่อำนาจพอจะระงับจลาจลภายในแต่ศักรภายนอก ทำไฉน
 จะทำความรุ่งเรืองแห่งแผ่นดินให้เทียมทันประเทศอื่น ทำไฉนจะรักษา

ไม่ตรีกับประเทศอื่นให้สิ้นธุระไม่รู้จักแตกร้าง ฯ

ฐานะแห่งทุกข์สามประเภทนี้^๕ เป็นตัวอย่างแห่งทุกข์อันแฝง
อยู่แต่เหนียว ต่อใช้ความพิจารณาจึงจะเห็น ฯ ส่วนในนิทเทสแห่ง
ทุกข์ตั้งท่านยกทุกข์ใด ๆ อันเป็นอยู่โดยธรรมดาบ้าง เกิดเป็นคราว
บ้าง^๕จนแต่คง ดูเหมือนเพื่อคิดความคิดคำนึง ฯ รู้จักต้องสงสัย
เห็นทุกข์อันสุขุมให้ละเอียดลงไปได้เท่าใดยิ่งดี ฯ ในพระพุทธศาสนา
นิยมการเห็นทุกข์ด้วยอาการอย่าง^๕ เพื่อจะได้มีสติเห็นอริยสัจธรรม
ทะยานหาสุขให้เป็นแต่พอดี เพราะไม่เดือดร้อนว่าฐานะใด ๆ บรรดาเป็น
ไต่ก็ย่อมมีทุกข์เจืออยู่ด้วยทั้งนั้นไป ไม่ใช่ให้พิจารณาเห็นตนเองด้วย
ทุกข์จนเหตอทน ที่คนพาเหียรกต่างกล่าวกันว่า เช่นนั้นใดไม่ทำลาย
ชีวิตเสียนอกจากชดาด ฯ

ทุกข์นั้นจะเกิดมีขึ้น ก็เพราะมีเหตุให้เกิด ฯ แต่เหตุนั้นก็
พึงมีตามประเภทของทุกข์ ฯ ในนิทเทสแห่งสมุทัยตั้ง ท่านรวบรวม
ว่า คณหา คือ ความทะยานอยาก เป็นเหตุยังทุกข์ให้เกิด ฯ โดยนัยนี้
ดูเหมือนท่านพึงเพียงเจตสิกทุกข์ คือทุกข์ใจ เกิดเพราะกำลังกิเลส
ถ้าถือความกว้าง^๕ ก็จะต้องหาทางเข้าใจอ้อมค้อม ฯ

ทุกข์จักดับจักหาย ก็เพราะดับแห่งเหตุ ที่ในนิทเทสแห่ง
นิโรธตั้งท่านแสดงว่า เพราะดับแห่งคณหาได้สิ้นเชิง คือละคณหา
ได้ ก็ละทุกข์ได้ ฯ

จะตัดเหตุเพื่อระงับทุกข์ ก็จะต้องทำทางใดทางหนึ่ง ที่ใน

นิทเทสแห่งมรรคสี่แสดงว่า ทางมืองค ๘ คือเห็นถูก ดำริถูก พุดถูก ทำถูก เที่ยงชีวิตถูก เพียรถูก ระวังถูก ตั้งใจถูก ฯ

รู้จักหยิ่งเห็นทุกข รู้จักกำหนดว่าอะไรเป็นเหตุแห่งทุกข รู้จักกำหนดว่าอย่างไรทุกขจักดับ รู้จักทำถูกทาง เรียกโดยย่อว่า รู้จักทุกข รู้จักเหตุแห่งทุกข รู้จักดับทุกข รู้จักทางดับทุกข นับว่าเป็นวิชาในพระพุทธศาสนาประเภทหนึ่ง ฯ

อีกบรรยายหนึ่ง รู้จักอดีต รู้จักอนาคต รู้จักทงอดีตทงอนาคต รู้จักปฏิจจสัมมุขบาท ฯ

รู้จักอดีตคน คือรู้จักสาวหลัง เมื่อพบเห็นผลในปัจจุบัน รู้จักสาวหาต้นเค้าว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดมชน ฯ รู้จักอนาคตคน คือรู้จักคาดหน้าปวารภการที่ทำหรือเหตุอันเกิดขึ้นในปัจจุบัน อาจคาดหน้าว่าจักมีผลเป็นอย่างนั้น ๆ ฯ รู้จักทงอดีตทงอนาคตคน คือรู้จักโยงเหตุในอดีตแต่ผลในอนาคตให้เนื่องถึงกัน ฯ รู้จักปฏิจจสัมมุขบาทนั้น คือรู้จักกำหนดสภาวะนั้น ๆ โดยความเป็นเหตุเป็นผลแห่งกันแต่กันเนื่องกันไป ดูถูกใช้เกี่ยวกันเป็นสายตะนั้น ฯ รู้จักดีอย่างนี้ นับว่าเป็นวิชาในพระพุทธศาสนาประเภทหนึ่ง ฯ

รวมสองประเภทนี้เป็นวิชา ๘ รู้ได้โดยปฏิบัติกษณัยแห่งอวิชา ๘ ฯ

อีกบรรยายหนึ่ง รู้จักกำเนิดในหนหลังของตนว่า ดับเนื่องกันมาอย่างไร รู้จักคนอื่นผู้เกิดแล้วตายไปว่า เป็นต่าง ๆ กันโดยกรรม

รู้จักทำอาตมะให้สิ้น คือรู้จักทำใจให้บริสุทธิ์จากกิเลส แต่ดะอย่าง ๗
นับว่าเป็นวิชาในพระพุทธศาสนาประเภทหนึ่ง เรียกว่าวิชา ๓ มาใน
บัดนี้โดยชุกชุม ๗

ความรู้ที่ ๑ ในนิกเทตแห่งบุพเพนิวาสานุสสติญาณว่า ระลึก
ชาติหนหลังได้ ในทางคตโลก มีความรู้ฟังคำวดารแห่งตนเทียบ
ในทางคตธรรม ได้แก่ความรู้หยั่งเห็นขันธสันดาน คือประชุมแห่ง
ธภาวธรรม อันได้ชื่อว่าสังขารเกิดแล้วดับไป ๗ คงเป็นอยู่ได้ด้วย
สันตติ คือความดับเนื่องกันมา ๗ ความรู้ที่ ๒ ในนิกเทตแห่ง
จุตูปปาตญาณแสดงชัดตามนั้น ในทางคตโลก มีความรู้ตำนาน
แห่งคนอื่นเทียบ ในทางคตธรรม ได้แก่ความรู้หยั่งเห็นขันธสันดาน
อื่นก็เป็นเหมือนกัน แม้อย่างนั้น ยังตกอยู่ในคติแห่งกรรมดา คือ
กรรมแต่งให้เป็นต่าง ๆ กัน ๗ ความรู้ที่ ๓ ในนิกเทตแห่งอาตมวิชย-
ญาณว่า ความรู้ริยัสสัจที่รู้จักทำให้สิ้นอาตมะ มีความชัดอยู่แล้ว ๗

อีกบรรยายหนึ่ง วิปัสสนาญาณ คือตั้งเห็นสังขารทั้งปวงโดย
ไตรลักษณ์ คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตน มีฤทธิทางใจ แสดง
ฤทธิได้ต่าง ๆ มีหุทธิพยอาจไดยินไกล รู้จักกำหนดใจผู้อื่น นับว่าเป็น
วิชาในพระพุทธศาสนาประเภทหนึ่ง กล่าวถึงในบัดนี้บ้าง ๗ แต่เป็น
วิชาอันไม่กระจ่าง ๗

แต่ก็น่าประหลาดว่า มีวิชาในปัจจุบันเทียบโดยบรรยาย ๗
มีฤทธิทางใจ มีความรู้บังคับใจผู้อื่นเทียบ ๗ แสดงฤทธิได้ต่าง ๆ

การหาะได้มีการไปโดยอากาศยานเทียบ ๆ การเติมน้ำได้ มีการเติมน้ำแข็งได้เทียบ ๆ หักพยอาจไต่ยีนไกล มีการฟังโดยโทรศัพทเทียบ ๆ รู้จักกำหนดใจผู้อื่น มีการทลายใจเทียบ อนึ่งมีความรู้ในทางคดีโดกเทียบ มีฤทธิทางใจนั้น เทียบด้วยรู้จักทำใจให้อยู่ในอำนาจคือธมมาธิ แสดงฤทธิได้ต่าง ๆ นั้น เทียบด้วยรู้จักทำการต่าง ๆ ให้สำเร็จได้อย่างน่าพิศวง หักพยนั้น เทียบด้วยรู้ชาวคราวต่าง ๆ แม้ในที่ไกล รู้จักกำหนดใจผู้อื่นนั้น เทียบด้วยรู้จักตั้งเหตุการณ์อาศัยแล้วรู้ใจได้ ๆ

รวมวิชาสองประเภทนี้ เป็นวิชา ๘ อีกประเภทหนึ่ง ๆ

จรรยา นั้น ได้แก่ปฏิบัติทางเป็นเครื่องบัตตุ วิชาอันเป็นศัพทแปลก ใช้เฉพาะบทหนึ่งเดียว เทียบด้วยศัพทจรรยาที่แปลว่าอวัยวะเป็นเครื่องเดินได้แก่เท้า ไม่ใช่เรียกปฏิบัติทั่วไป ๆ มรรคมี่องค ๘ เป็นจรรยาแห่งความรู้อริยธัมม์ดี ๆ ฉาน ๕ เป็นจรรยาโดยลำดับกันแห่งวิชาสาม ๆ วิชาเบื้องต้นเป็นจรรยาแห่งวิชาเบื้องต้นปตาย ๆ ส่วนในเลขปฏิบัติศาสตร์ แสดงจรรยาเป็นสาขารณะไว้ ๑๕ ประการ โดยชื่อว่าเลขปฏิบัติ ทางตำเนรแห่งพระเสระ ๆ จรรยา ๑๕ ประการนั้น หมวดที่ต้น ๔ ประการ ปาฏิโมกขสังวร ดำรวมในพระปาฏิโมกข อินทริยสังวร ดำรวมอินทริย ๖ มีจักขุเป็นต้น โภชนมัตตัญญุตตา รู้ความพอดีในการกินอาหาร ชาติยานุโยค ประกอบความเพียรของผู้ตนอยู่ หมวดที่ ๒ ดัทธิกรรม ๗ ประการ ศรัทธา

ความเชื่อถูกต้องทาง หิริ ความตะอวยแก่ใจ โอคตัมปะ ความเกรง
กตวิต พหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ฟังมาก (คือได้รับศึกษา) วิริยะ
ความเพียร สติปัญญา หมวดที่ ๓ ฉาน ๔ ฯ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสอดส่องด้วยพระญาณ หดึก
จากจรยาอันมิใช่ทาง ทรงปฏิบัติดำเนินตามจรณะนั้น ได้บัญญัติวิชา
ในพระพุทธศาสนา ฟังเห็นในพุทธประวัติ ตอนบำเพ็ญทุกกกรกิริยาจน
ถึงตรัสรู้ บัณฑิตผู้เลื่อมใส ได้ผู้กบตแด่คงพระคุณไว้ว่า “วิชาจรณ-
สมปฺปนฺโน” แปลว่า “ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาแฉจรณะ” ดังนี้ ฯ

คุณเบทนกัหมายเอาว่าเป็นต้นเดิมแห่งพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับ
กับคุณบทว่า “สมฺมาสมฺพุทฺโธ” ฯ คนรู้วิชาไฟฟ้าแลวิชาเนื่องจาก
นั้น เป็นต้นว่าโทรเลขมีสายไม่มีสาย แลโทรศัพท์ รู้จักใช้แสงแ
กำลังแห่งไฟฟ้า จะเรียกว่าเป็นคนประดิษฐ์วิชาอย่างนั้นขึ้นหาได้ไม่
จะเรียกได้ณะเพราะคนต้นคิดค้นใด พระสาวกแม่ได้บัญญัติวิชาสาม มี
คำเรียกว่า “เตวฺชฺโช” แปลว่า “ผู้บัญญัติวิชาสาม” ไม่เรียกว่า
“วิชาจรณสมปฺปนฺโน” เรียกณะเพราะพระศาสดาเท่านั้น ก็ฉนั้น ฯ
แต่อย่างไรในเศฐปฏิปทาสูตรนี้ ที่ว่าเป็นภาษิตของพระอนนทแด่คง
แก่ทั่วอมหานามคากณะณะเพราะพระพักตรพระศาสดา จึงกล่าววว่า เรียก
พระสาวกว่า “วิชาสมปฺปนฺโน” “ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา” ก็ได้ ว่า
“จรณสมปฺปนฺโน” “ผู้ถึงพร้อมด้วยจรณะ” ก็ได้ ว่า “วิชาจรณ-
สมปฺปนฺโน” “ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาแฉจรณะ” ก็ได้ แฉจรณะนั้น

ก็แสดงโดยเป็นปฏิปทาของพระสาวก ขอบันทึกพิจารณาหาเหตุ
 ดุเกิดขึ้น ๗ ในที่อื่น แม้ในมัชฌิมนิกายนี้เอง ยังไม่พบว่าได้ใช้เป็น
 คุณบทของพระสาวกเลย ๗

พุทธบริษัทมาคำนึงถึงพระพุทธรายาแดพระพุทธรคุณโดยนัยตั้ง
 แดงมาเป็นอาทิ เหน็ดเหนงามเกิดขึ้นในใจ ชื่อว่าทัตถ์นาคตริยะ
 ความเหน้อย่างประเสริฐ ไม่มีอื่นยิ่งไปกว่า ในดำด้นนั้น ฉันทะเกิดขึ้น
 แดปฏิบัติตามชื่อว่าปฏิปทานุคตริยะความปฏิบัติอย่างประเสริฐ ไม่
 มีอื่นยิ่งไปกว่า เมื่อได้รับผลแห่งปฏิบัติ ขจิตตั้งกิเลสบาปกรรมเสีย
 ได้ ทัตถ์ชื่อว่าวิมุตตานุคตริยะ ความผ่องพ้นอย่างประเสริฐ ไม่มีอื่น
 ยิ่งไปกว่า เป็นอันเจริญด้วยกุศลสมบัติมีพระพุทธรคุณเป็นอารมณ์ ฯ

สุคติ

บัดนี้ จักกล่าวถึงพระคุณสมบัติของสมเด็จพระบรมศาสดา
ปรารภบท “สุคติ” ที่แปลว่า “เสด็จไปได้แล้ว” เพื่อยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จแก่ตาชุน ๗

พุทธศาสนิกบัณฑิต คำนึงถึงพระคุณสมบัติของพระองค์แล้ว
ได้กล่าวสรรเสริญไว้บทหนึ่งว่า “สุคติ” แปลว่า “เสด็จไปได้แล้ว” ๗
บทนี้มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้

๑. คนผู้พากเพียรเพื่อจะตั้งตนในทางใดทางหนึ่ง เช่นมุ่งจะหา
ทรัพย์ด้วยการทำนาหรือด้วยการค้าขายก็ดี มุ่งจะหาชื่อเสียงด้วยการ
ทำราชการก็ดี ยังไม่ทันจะได้บรรลุผลนั้น ได้พบความไม่สะดวกเข้า
ถอยหลังได้ง่าย ๆ กล่าวคือยกย้ายมุ่งอย่างอื่นไป หรือตั้งตนได้ใน
ฐานะนั้น ๆ แล้ว รักษาฐานะของตนไว้ไม่อยู่ เช่นคฤหบดี ผู้ตั้งตน
ได้ในโลกทรัพย์ กลับเป็นคนยากจน คนทำราชการจนได้รับพระราช
ทานดาราภรณ์แถบรัตนาภรณ์ ภายหลังทำความผิดต้องถูกถอดดงเป็น
คนต่ำมัญ บางคนต้องรับพระราชอาชญาด้วย อย่างนี้เรียกว่า “โชติ
คมปรายโน” “รุ่งเรืองมาแต่ผู้มีมืดข้างหน้า” คนอย่างนี้หาชื่อว่า
เป็นผู้ไปได้ไม่ ๗ ฝ่ายคนผู้พากเพียรตั้งตนสำเร็จแต่รักษาระฐานของตน
ไว้อยู่ มีแต่จะทำให้เจริญขึ้นให้สูงขึ้นไม่เสื่อมถดง ไม่ตกต่ำลง อย่างนี้
เรียกว่า “ตโม โชติปรายโน” “มืดมาแต่ผู้รุ่งเรืองข้างหน้า”

หรือว่า “โชติ โชติปรายโน” “รุ่งเรืองมาแต่หัว มีรุ่งเรืองข้างหน้า”
 คนอย่างนี้ชื่อว่าเป็นผู้ไปได้แล้ว ๆ ในฝ่ายผู้ประพฤติธรรมก็เหมือนกัน
 ภิกษุผู้บวชยังยืนมาได้ จนมีพรรษาอายุเป็นผู้ใหญ่ อาจจะครองคน
 ได้แล้ว หรือแม่เป็นอุปัชฌายะ เป็นอาจารย์ของเขาแล้วมาจัดจางลง
 หรืออาศัยอารมณ์เป็นวิธภาค ไม่อาจประพฤติพรหมจรรย์ให้ตลอด
 ไป หวนลี้กออกมา บางรูปลี้กเมื่อแก่แล้วก็มี ภิกษุเหนปานนี้ เป็น
 ผู้ประพฤติถอยหลัง หาชื่อว่าเป็นผู้ไปได้แล้วไม่ ๆ ต่อประพฤติ
 พรหมจรรย์ยังยืนไปตลอดชีวิต จึงชื่อว่าเป็นผู้ไปได้แล้ว ๆ อุบาสก
 อุบาสิกาผู้แสดงตนว่าเป็นผู้ใคร่ธรรม จำศีลเคร่งครัดบำเพ็ญภาวนา
 แข็งแรง แต่ทำไปไม่ตลอด เพราะเหตุอย่างเดียวกันกับของภิกษุ
 ตกูกุศลสมาทานนั้นเสีย อย่างนี้ ชื่อว่าประพฤติถอยหลัง ไม่ใช่
 ผู้ไปได้แล้ว ๆ ต่อประพฤติยังยืนไปตลอดชีวิต จึงชื่อว่าเป็นผู้ไป
 ได้แล้ว ๆ

สมเด็จพระบรมศาสดาของเรา มีพระชาติเป็นกษัตริย์ แต่
 เป็นรัชทายาท ผู้จะดำรงราชย์สืบสันตติวงศ์ ครองพระนครกบิลพัสดุ์
 สักกชนบท แต่พระองค์ทรงพระมหากรุณาในประชาชน พอพระ
 ฤทัยจะเป็นศาสดาสั่งสอนเขา กว่เป็นผู้ปกครองเขา จึงดำทรวง
 เปลี่ยนแปลงภาวะของพระองค์ เสด็จออกทรงผนวชเป็นบรรพชิต
 แสวงหาทางพระโพธิญาณ คือบัญญัติวัตรกรรม ทรงทดลองด้วย
 ประการต่าง ๆ ตั้งความเพียรทรมานพระกายด้วยอุบายต่าง ๆ ตาม

ความนับถือของคนในครั้งนั้น จนถึงทรงถนอมอดัดสำส่ำระบัดสำส่ำระบัด
 อดพระอาหาร ได้ความลำบากเดือดร้อน แดพระกายชুবผอม เป็น
 การยากที่จะทำได้ เรียกว่าทุกกรกิริยา ก็ยังหาได้บั้ตดูพระโพธิญาณ
 ไม่เป็นช้านานถึง ๒ ปี ในระวางนี้โดยธรรมดา ก็น่าจะอดหนาระฮา
 พระเหตุยั ทรงหวนคำนึงถึงสุขในฆราวาส แต่พระองค์ตั้งพระเหตุยั
 มั่นทรงบากบั่นไม่ท้อถอย ทรงคำนึงถึงพระคุณธรรมที่ทรงอบรมมา
 ถือเอาเป็นเครื่องสนับสนุน ในที่สุด ก็ได้ทรงปฏิบัติถูกต้องทาง แดได้
 บั้ตดูพระโพธิญาณ พระโบราณาจารย์หมายเอาความหักพระเหตุยั
 ห้ามความคิดถึงสุขในหนหลัง แดความย่อท้อเสีย กดำวว่าพระองค์
 ชำระมารผู้มาผจญด้วยพระบารมีธรรม ๆ จริงอยู่ ถ้าพระองค์ได้
 ความลำบากเข้า หวนคิดถึงสุขในฆราวาส เด็กการแสวงหาพระโพธิ
 ญาณเสีย แดจกดับหลังไปสู่ภาวะเดิม ที่ไหนจักได้เป็นพระสัมมา
 สัมพุทธเจ้า ผู้ประคิษฐานพระพุทธานุชาสนาขึ้นได้ ในทางฆราวาส
 ก็จักไม่วิเศษอะไร คนทั้งหลายคงคุดูหมิ่นว่า เป็นผู้หาความเพียรมิได้
 ทำอะไรไม่ตลอดเป็นอันว่าจักเสียทั้ง ๒ ทาง ๆ พระองค์ห้ามความย่อ
 ท้อเสีย ใช้ความเพียรบากบั่นไปจนดำเร็จในทางพระโพธิญาณ จึง
 ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประคิษฐานพระพุทธานุชาสนาขึ้นได้ มีพระ
 เกียรติยศปรากฏมาจนบั้ตนี้ ๆ อย่างนี้แดพระองค์ชื่อว่าเป็นผู้เสด็จ
 ไปแล้วดี ๆ พระคันถรจนาจารย์หมายความช้ออีกดำวไว้ว่า กิเลส
 ไตอันพระองค์ละได้แล้ว พระองค์ไม่กดับมาสู่กิเลสอื่นอีก คือไม่ยัง

ก็เด่นั้นให้เกิดชนอีก พระองค์ตั้งฐานะใดแล้ว ฐานะนั้นไม่กล้า
กำเริบ คือว่าไม่กล้าตบจากฐานะนั้นอีก จึงชื่อว่าเป็นผู้เด็ดขาด
ดีแล้ว ฯ

๒. หนึ่งคนผู้ไปข้างไหน ๆ ไปร้ายก็มี ไปดีก็มี คนใดไปใน
ที่ใด ทำความประทุษร้ายแก่คนในที่นั้น คนด้ามัญญดาญชีวิตทำร้าย
ร่างกาย ดักปล้นเอาทรัพย์สินสมบัติของเขา โดยที่ลุดัก่อความวิเวทชั้น
ข้าราชการใช้อำนาจข่มเหง เบียดเบียนราษฎรเกรี้ยวกราด บังคับ
ใช้การเกินกว่าพอดี ไม่รู้จักอาร์เหินความยากของเขา รัตต์เก็บพล
เกินพิกัด เอาเศษเลยเป็นประโยชน์ของคนเดียว หรือแม้ใช้ในราชการ
โดยทางอ้อมเข้าจับจองครอบงำที่ดินที่ของเขา หรือซื้อเอาเดียว
ด้วยผลการ โดยที่ลุดัก เป็นผู้เด่นของบางอย่าง เช่นเครื่องกระเบื้อง
เคลือบของเก่าก็ดี ต้นไม้ก็ดี นกก็ดี เหนของเหล่านั้นของผู้ใดมีแต่
ชอบใจ ขอเอาเดียวบ้าง ทำขอเทียมขอบ้าง ที่เขาจำต้องให้เปล่า
หรือจำต้องขายให้โดยไม่เต็มใจ คนนั้นชื่อว่าเป็นผู้ไปร้าย ฯ คน
ใดเป็นผู้ไปร้าย คนนั้นเป็นผู้กล้ามาร้ายเหมือนกัน เพราะฝั่งความ
รู้สึกเกลียดชังไว้ในคนในที่นั้น ฯ พวกข้าศึกต่างเมืองยกเข้าไปตีเมือง
อื่น ทำลายถิ่นฐานทรัพย์สินสมบัติดาญชีวิตผู้คนให้ยับเยิน กวาดต้อน
ครอบครัวจับเอาไปเป็นชะเลย ชื่อว่าเป็นผู้ไปร้ายกล้ามาร้ายเหมือน
กัน ฯ คนใดไปในที่ใด ทำประโยชน์ให้เกิดแก่คนในที่นั้น คนด้ามัญ
ไปขายไปซื้อสินค้า ไปเยี่ยมไปช่วยธุระของกันแต่กัน ข้าราชการไป

ตลอดสองซีกทุกซอกของราษฎร บำบัดทุกข์เพิ่มพูนสุขขจรังบิวิวัต ปราบ
 ใจผู้ร้าย บำบัดโรครภัยไข้เจ็บ แนะนำในทางทำมาหากิน ผู้นั้นชื่อ
 ว่าไปดี ๆ ผู้ใดเป็นผู้ไปดี ผู้นั้นเป็นผู้กตัญญูมาดีเหมือนกัน เพราะปลูก
 ฝังความวิสัยสำระแต่ความรู้สึกเมตตาอารีไว้ในใจของเขา ยังเขาให้
 เสียตายเมื่อกตัญญูมา ๆ ประเทศที่เป็นอิสสระ ปกครองเมืองน้อย ๆ
 เมื่อเกิดภัยอันตรายขึ้นแก่เมืองน้อยอันอยู่ใต้ปกครอง ส่งกองทัพไป
 ระวังหรือป้องกันก็ดี ประเทศที่มีไมตรีต่อกันเป็นสัมพันธมิตร เมื่อ
 ประเทศหนึ่งมีศึกมาคิด ส่งกองทัพไปช่วยรบช่วยต้านทานไว้ ชื่อ
 ว่าไปดี แดกตัญญูมาดีเหมือนกัน ๆ การไปดีแดกการมาดีนั้น เป็น
 ที่พอใจแห่งเจ้าของถิ่น ชาวชมพูทวีปครั้งโบราณกาล ยกเอาข้อ
 ปฏิสันถารแก่แขกผู้ทีตนชอบใจ หรือเพื่อจะกันมิให้ทำร้าย เคยกล่าวย
 มาเป็นธรรมเนียม ดังมีแจ้งในคำปฏิสันถารของพระเวสสันดรราชฤษี
 ผู้ทรงปราได้แก่ชุกบั้ง แก่พระอินทร์ผู้จำแดงเป็นพราหมณมาบั้ง
 ว่า “สุวาคตนุเต มหาพราหมเ อโถ เต อทุราคดี” ที่แปลว่า
 “มหาพราหมณท่านมาดีแล้ว แด่ท่านมิได้มาร้าย” ดังนี้ ๆ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงพระมหากรุณา
 เสด็จพุทธจาริกไปในคามนิคมนครชนบทนั้น ๆ ทรงเทศนาโปรดมหา
 ชนให้ได้ดวงตาคือปัญญาเห็นธรรม ชักนำไปปฏิบัติอันชอบด้วยให้
 เกิดอุตุสำระแล้วเรึง ยังผู้ปฏิบัติตามให้ได้บัญญัติประโยชน์ทั้ง ๓ คือ
 ประโยชน์ชาตินี้ ประโยชน์ชาติหน้า แด่ประโยชน์ทางพระนิพพาน

โดยสมควรแก่อุปนิสัยแต่ปฏิบัติ ทรงทำปวัตตประโยชน์อย่างอื่น
อีกก็มี ฯ

ก. เมื่อตรัสรู้ใหม่ ทรงพระพุทธานิเทศความบริบูรณ์ของ
มคธชนบท แดอุปนิสัยของชาวมคธ ได้เสด็จพระพุทธานิเทศไป
ประทับ ณ ฌตฺถิวิวันที แปลว่า ส่วนคานหนุ่ม แขวงกรุงราชคฤห ทรง
เทศนาโปรดพระเจ้าพิมพิสารพระเจ้ามคธกับราชบริวารให้ได้ธรรม
จักขุบัณฑุพระโสดาปัตติผลบ้าง ให้ได้เพียงศรัทธาเต็มได้ตั้งอยู่ใน
ศรัทธาคนบ้าง ยังความยินดีให้เกิดแก่พระองค์ทรงประกาศว่า ครั้ง
พระองค์ยังเป็นพระราชกุมารคือตูกหดวง ได้ตั้งความปรารถนาไว้ ๕
อย่าง คือ ๑ ขอให้ได้ทรงราชย์สืบสันตติวงศ์ ๒ ขอให้สัมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าจงเสด็จมาสู่แว่นแคว้นของพระองค์ ๓ ขอพระองค์
จงได้เฝ้าสัมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๔ ขอสัมเด็จพระสัมมาสัมพุทธ
เจ้าจงตรัสเทศนาโปรดพระองค์ ๕ ขอพระองค์จงรู้ทั่วถึงธรรมของ
สัมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บัดนี้ความปรารถนา ๕ ข้อนั้นของท้าว
เชอดำเร็จบริบูรณ์แล้ว ในวันรุ่งขึ้นพระองค์เชิญเสด็จพร้อมด้วยภิกษุ
สงฆ์ไปเสวย ณ พระราชนิเวศน์ ทรงถวายเวฬุวันราชอุทยานเป็นดังฆา
รามเพื่อเป็นที่ประทับ ฯ ในลำดับนั้นพระดำริบุตรแดงพระโมคคัลลานะ
เป็นสหายแห่งกันแต่กัน เห็นอัยนายในฆราวาสสัมบัติหวังจะแสวง
หาโมกขธรรม คือธรรมเป็นเครื่องระงับทุกข์ ร่วมใจกันไปบวชเป็น
ปริพาชกในสำนักอาจารย์สญชัยเวตฺถิสฺสบุตร ผู้ตั้งสำนักอยู่ในกรุง

ราชคฤหนั้น ยังไม่ได้บัญญัติโมกขธรรมสัมปรารภนาในสำนักอาจารย์
 สังยุตย์ จึงนัดหมายกันไว้ว่า ใครได้บัญญัติโมกขธรรมก่อนจงบอกแก่
 อีกคนหนึ่ง ฯ พระสารีบุตรได้พบพระอัสสชิผู้เนื่องในพระบัญญัติจักษุ
 คือภิกษุพวก ๕ ผู้ได้รับประณมเทศนาเป็นสาวกก่อนพวกอื่น ได้ฟัง
 ธรรมภาษิตของท่านที่แสดงหัวใจพระศาสดา เนื่องด้วยกำหนดเหตุ
 แผลผด ได้ธรรมจักษุ คือปัญญาเห็นธรรมแล้ว ถัดมาแต่แก่พระ
 โมคคัลลานะ ผู้ได้ธรรมจักษุเหมือนกันแล้ว ถาอาจารย์สังยุตย์ ไป
 ทูลขออุปสมบทอยู่ในสำนักของสัมมาสัมพุทธเจ้า ปฏิบัติ
 ดีไปได้อัตถุพระอรหัตต์อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ เป็นอันว่าได้
 บัญญัติโมกขธรรมสัมปรารภนา ฯ สองรูปนี้ได้เป็นพระอัครสาวก เป็น
 กาลังใหญ่ของพระศาสดาในอันแผ่พระศาสดา ฯ

ข. คราวหนึ่งเกิดอหิวาตกโรคขึ้นที่เมืองไพศาลี นครหลวง
 แห่งแคว้นวัชชี คณะเจ้าตัจฉณวุศุครองตั้งทูตมาขึ้นเชิญเสด็จสมเด็จพระ
 พระบรมศาสดา ครั้งเสด็จประทับอยู่ณกรุงราชคฤห ด้วยหวังอยู่
 ในพุทธาภินิหารว่าอาจจะบันดาลให้โรครงับ พระองค์ทรงพระมหา
 กรุณาในมหาชน ทรงรับนิมนตเสด็จเสด็จพระพุทธดำเนิรไปสู่กรุง
 ไพศาลีโดยทางชลมารค ฯ ด้วยอำนาจพุทธาภินิหาร แต่พอเสด็จ
 ถึง ฝนทำใหญ่ก็บันดาลตกลงชำระพื้นที่ยื่นที่อื่นได้โครกให้สะอาด ฯ ครั้น
 ตั้งพระอาสนทพุทธอุปฐากให้ถ้อยบาตรเต็มด้วยน้ำ สวดรัตนปริตร
 คากาไปพลาง เติรประพรมไปในระวางกำแพงทั้ง ๓ แห่งนครไพศาลี

ตลอดคืนยังรุ่ง ซึ่งบั้นเปนนยามสาม ฯ ด้วยอำนาจพระพุทธานุภาพ
 บันดาลโรคนั้นได้สงบระงับไป ฯ พระองค์เสด็จกลับมาสู่กรุงราชคฤห
 ฝั่งพระกรรณาไว้ในใจของมหาชนชาวนครไพศาลี ฯ อย่างนั้นก็ชื่อว่า
 เสด็จไปแล้ว แต่เสด็จกลับมาแล้วอีก ๑

ก. อีกครั้งหนึ่งในสักกชนบทฝนแล้ง น้ำน้อยไม่พอใช้ทำนาให้
 ทั่วถึง คณารของฝ่ายศากยะและของฝ่ายโกติยะเกิดแย่งน้ำในแม่น้ำ
 โรหิตินั้น ต่างจะกันทำนบกั้นไว้สำหรับทำนาของตน เป็นเหตุแห่ง
 วิวาทกันตลอดขึ้นมาถึงพวกศากยะพวกโกติยะผู้เป็นเจ้าของ จน
 จะเกิดรบกันขึ้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงทราบข่าวนั้นแล้ว เสด็จ
 ไปทรงระงับวิวาท ทรงเกลี้ยไถ้ให้ดับปรองดองกันด้วยทรงแสดง
 โขษแห่งการแตกร้างแห่งญาติวงศ์แต่อนินังสแห่งความดำมืด มี
 พระคุณอยู่แก่พระปยุตตาทิสงฆ์ฝ่าย ๑ อย่างนี้ ก็ชื่อว่าเสด็จไป
 ได้แล้ว แต่เสด็จกลับมาได้แล้ว ๑

๓. อนึ่งคนผู้ไปข้างไหน ๆ ไม่มีภัยอันตรายเกิดขึ้นมาถึงถิ่นโดย
 สวัสดิ์ ก็ชื่อว่าผู้ไปดีมาดี ๑ การไปดีมาดีอย่างนี้ เป็นกิจพึงปรารถนา
 ผู้หลักผู้ใหญ่จึงยกชนกต่างอำนวยพรแก่ผู้ใดจะไปข้างไหนว่า “ขอให้
 ไปดีมาดี” ๑ การไปดีมาดีอย่างนี้ ย่อมสำเร็จด้วยอำนาจการระวัง
 ของผู้ไป กับโชคดีประกอบกัน ๑

สมเด็จพระธรรมเพชฌัญญูพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย พระองค์ทรง
 พระกรรณา แม้ในคนคู่ว่ายเหี้ยมโหด ยังทรงพระอุทิศหาเสด็จ

ไปโปรดเมื่อทรงเหน็ดเหนื่อย เช่นเสด็จไปโปรดอาพวดยักษ์แดง
 องคุดิมาดโจร ฝ่ายอินทราโยธินจะฟังมีแก่พระองค์ แต่ด้วยอำนาจ
 อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ พระองค์สามารถตั้งสอนคนเช่นนั้นให้กลับใจเป็น
 ตั้ตระความชั่วร้ายเสียได้ ฯ องคุดิมาดโจรนั้น ถึงได้เข้ามาบวชในพระ
 ศาสนา กลับเป็นพระมีใจดี แต่ยังมีคนครั้นคร้ามเพราะกรรมเก่า
 วันหนึ่งหญิงมีครรภ์พบท่านเข้าตกใจกลัวตัวดิ้น ท่านตั้งสัตยาธิษฐาน
 อำนวยพรว่า “ตั้งแต่ท่านเกิดในอริยชาติ คือตั้งแต่เข้าบวชในพระ
 ศาสนา ยังไม่เคยรู้สึกเลยว่า แก่ถึงผดุงอายุขัยวิบัติด้วยอำนาจ
 คำจริงนั้น ขอความสวัสดิ์ดีจงมีแก่เจ้าแลดูในกรรมของเจ้าเกิด” ฯ
 ภาษิตตั้งสัตยาธิษฐานอำนวยพรของพระเถระนี้ พระอาจารย์เก่าได้
 จัดเข้าเป็นพระปริตรตำนานหนึ่งแห่งพระปริตรเจ็ดตำนาน พระสงฆ์ใช้
 สวดในวามงคลเพื่ออำนวยพรแก่หญิงผู้มีครรภ์มาจนทุกวันนี้ ฯ พระ
 องค์เสด็จเที่ยวโปรดสัตว์แม้ฝ่ายอินทราโยธินนั้น ยังไม่เคยถูกทำร้าย
 เลย นับว่าเป็นผู้เสด็จไปดีมาดีได้เหมือนกัน ฯ

๔. อนึ่งคนผู้เกิดมาในโลกนี้ ในที่สุดก็ต้องละโลกไปเหมือนกัน
 ๕๕ แต่ไปชั่วก็มี ไปดีก็มี ฯ คนใดเกิดมาต่างผดุงกุศลดี
 ประทุษร้ายชาติแต่แผ่นดินของตนก็ดี เบียดเบียนพระศาสดาก็ดี คน
 นั้นตายไปแล้ว ชื่อว่าไปชั่ว ไร้รอยคือความเสียหายอยู่ในโลกดุจไฟ
 ไหมดับไปแล้ว ไร้รอยคือ เถ้าถ่านของที่ไหม้เกรียมแต่ตั้งปรักหักพัง
 ณะนั้น ฯ คนใดเกิดมาแต่เป็นกุศลดี ทำนุบำรุงกุศลของตนที่ยังไม่

รุ่งเรืองขึ้น ที่รุ่งเรืองมาแล้วไม่ให้เสื่อมถอย มีแต่ให้รุ่งเรืองยิ่งขึ้น
 เป็นพระราชปณิธานของราชอาณาจักรให้ปราศจากภัยอันตราย ทำนุ
 บำรุงให้รุ่งเรือง เป็นบรมนาถของประชาชนผู้เป็นพคกนิกร เป็นผู้ทำ
 ราชการทำโดยซื่อตรงไม่ถ่วงเอียงด้วยอำนาจอคติดี ไม่ถือเอาหน้าที่ใน
 ราชการเป็นเครื่องม้อแสวงผลส่วนตัว ทำโดยรอบคอบ เพื่อดำริ่
 ประโยชน์แก่การปกครองจริง ๆ เป็นศาสดาผู้สอนศาสนา ตั้งใจ
 สอนสั่งด้วยเมตตากรุณาเพ่งความดีความงามของเขาเป็นที่ตั้ง ไม่
 เพ่งประโยชน์ส่วนตนเป็นใหญ่ เป็นคุณาจารย์รองลงมาตั้งใจสั่งสอน
 ศิษย์ ไม่ถ่วงไว้ให้เสียเวลาเพราะอาศัยตน รู้สึกสำนึกในความได้
 ความเสียประโยชน์ของศิษย์ คนนั้นตายไปแล้ว นับว่าไปได้ วิจารณ์
 คือการหรือสิ่งที่ได้ทำนั้นข้างหลัง ดูจนตกตงแล้วยังพิชให้แผ่ดีผล
 เป็นประโยชน์แก่คนแต่สัตว์ผู้พึ่งแผ่นดินเป็นอยู่ ๆ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย เสด็จอุปบัติใน
 โลกนี้เสด็จออกทรงผนวชบำเพ็ญเพียร ได้ตรัสเป็นสมเด็จพระสัมมา
 สัมพุทธเจ้าแล้ว ทรงบำเพ็ญพุทธกิจสั่งสอนประชาชนพุทธเวไนยทั้ง
 บรรพชิตทั้งคฤหัสถ์ให้ปฏิบัติธรรมอันชอบ ได้บัญญัติประโยชน์ทั้ง ๓ อัน
 เป็นผลแห่งความปฏิบัติ ตามหน้าที่อันผู้เป็นศาสดาจะพึงทำ พระองค์
 ได้ทรงทำเต็มที่แล้วไม่บกพร่อง ทรงอาจเปล่งพระสุรเสียงหาทว่า
 “จรรยาอันผู้เป็นศาสดามีใจกรุณาแสวงหาประโยชน์แก่สาวก
 จะพึงทำ จรรยาอันอื่นเราทำได้ทำแล้วแก่ท่านทั้งหลายทุกประการ”

ตำราพระชนม์ม้อยถึงอดสูแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงประดิษฐานพระพุทธรูปค้ำนาไว้ เพื่อประโยชน์แก่ประชุมชนผู้เกิดณภายหลัง ตั้งมั่นว่าเสด็จไปได้แล้ว ฯ

พระสงฆ์สาวกผู้ประพฤติตามปฏิปทาของพระองค์ ได้ชื่อว่า “สุปฏิปันโน” “ผู้ดำเนินไปได้แล้ว” ฯ

อันบุคคลเกิดมาในโลก ผู้อาจยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่โลกเป็น อย่างใหญ่ ในฝ่ายพระศาสนา คือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ใน ฝ่ายอาณาจักร คือพระเจ้าจักรพรรดิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ว่า “บุคคลสองคนเมื่ออุบัติขึ้นในโลก ย่อมอุบัติขึ้นเพื่อहितสุขแก่ มหชน เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแด่สุขแก่เทวดา มนุษย์ บุคคลสองคนนี้ คือพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระเจ้า จักรพรรดิราช ๑” ฯ ความอุบัติของท่านทั้งสองนั้นจักเป็นได้จริงจุ บาดันนั้นก็เพราะพระภรณ์ยศที่ได้ทรงทำเพื่อยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่ โลก ไม่อย่างนั้นพระสยามภูมิจักเป็นเพียงพระปัจเจกพุทธเจ้าเงียบหาย ไป พระเจ้าจักรพรรดิราชก็จักเป็นเพียงพระราชา มีผู้รักมี ผู้ชงกมี สุดแต่แต่พระราชาจรรยา ฯ พระเจ้ากรุงพาราณสี พระชนกของพระ อดันจิตตกุมารเป็นที่รักของมหาชน ทิววงคตไปแล้วมีคึกโกศลมาคิด พระนคร ราชภูมิจากาสัมมีความจงรักภักดีในพระราชกุมาร พร้อม ใจกันออกต้านทานต่อสู้ ปด้อยพระยาเศวตคชสารออกลุยได้ศัตรูพ่าย แพ้จับพระเจ้าโกศลราชได้ ฯ อีกฝ่ายหนึ่ง พระเจ้าบึงกระตะ เรียก

อีกนัยหนึ่งว่า อภินิหาร ผู้ครองนครเดียวกันในต่างสมัย ไม่เป็นที่พอใจของประชาชน ทิวคคแต่ด้วยกรรมบดียินดี ตกแต่งบ้านเรือน ถิ่นนักษัตรฤกษ์แทนเสวราโศกไว้ฮาดย ๆ

เราทั้งหลายเป็นผู้เป็นพุทธศาสนิก ทราบปฏิปทาของสมเด็จพระบรมศาสดา อันนับเข้าในบท “สุกโต เสด็จไปได้” นั้นแล้ว พึงอนุวัตรตาม ผู้ยังตั้งตนไม่ได้ พึงพากเพียรเพื่อกำหนดให้ได้ ผู้ตั้งตนได้แล้ว ในทางโลกก็ดี ในทางธรรมก็ดี พึงตั้งใจเพื่อบริหารฐานะของตนไว้ให้อยู่ มุ่งในทางใดทางหนึ่งแล้ว อย่าถอยหลังง่าย ๆ ไปในที่ใดอย่าเบียดเบียนคนในที่นั้น พึงทำความวิเศษสำสละไม่ตรี ทำประโยชน์ให้แก่เขา พึงทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคมแก่ชาติแก่แผ่นดิน แก่พระพุทธศาสนา อย่าเกิดมาเปล่า พึงทำความเกิดของตนให้สำเร็จประโยชน์แก่คนอื่น อย่างนี้จักชื่อว่า เป็นพุทธบริษัทผู้สมควรแก่พระศาสดา พระศาสดาจะไ้รู้งเรื่องสถาพรไปเมื่อหน้า ฯ

โลกวิทู

จักดำแดงพระคุณแห่งดมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้า^๕นั้น เพื่อเจริญศรัทธาแต่เดือมได้แห่งท่านทงหลาย ในวารัน^๕ จักพรรณนามทว่า “โลกวิทู” ที่แปลว่า “ผู้รู้โลก” อันท่านจัดไว้ในอนุตตวรรณปาฐะ คือบารัดำสำหรับระลึกนับว่าเป้นพระคุณที่ท่านเชิตชู ๆ

ดมเดจพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงรับยกย่องว่าเป้น “โลกวิทู”
ผู้รู้โลกน^๕ พึงเห็นตงน

โลกคือด้วงนิกายอันอาศัยแผ่นดิน กดำวณะเพาะที่ถอกำเนิดเป้นมนุษย์ ย่อมแย่งกันเป้นอยู่ ย่อมต่อสู้ต่อสู้ผู้ชิตขวางทางแห่งความเป้นอยู่ของคณ เมื่อไม่ม่ที่ชิตขวาง ย่อมขยายทางของคณกว้างออกไปทุกที่ โดยน^๕ ย่อมรุกทางของผู้อื่นเข้าไป อีกฝ่ายหนึ่งก็จำต่อสู้ฝ่ายใดม่กำด้ง ฝ่ายนั้นย่อมครอบงำอีกฝ่ายหนึ่งได้ ต่างจักตั้งอยู่ได้ ต้องม่กำด้งทากันอยู่ ต่างจึงต้องหาอุบายรวมกำด้งกันเข้าไว้ให้มาก ไม่เพียงเพื่อทานเขาเท่านั้น ยังเพื่อครอบงำเขาด้วย เป้นครอบครวั เป้นเพื่อนบ้าน เป้นหมู่บ้าน เป้นเมือง ตดชิตช^๕ไปจนเป้นอาณาจักร แม้อาณาจักรเด่า ก็ยังเข้ากันเป้นคณะอีก ฝ่ายหนึ่งคิดทำอย่างใดอย่างหนึ่งช^๕นได้เพื่อเพิ่มกำด้ง เช่นศัด้ตราวุธยุทธรภณ^๕ตแต่ยุทธรวิธ^๕ ฝ่ายนอกน^๕ต้องชวนชวยคิดทำช^๕นได้บาง เพื่อทกัน ไม่อย่างนั้น ย่อมทนฝ่ายม่กำด้งกว่าม่ได้ แม้คณะใดครอบงำฝ่ายอื่นได้มาก ยังต้อง

มุ่งรักษากำจัดแต่อำนาจไว้ไม่ให้มีใครแทน แต่ตั้งชาวเบเนตสภาพไม่คง
 ที่ ย่อมเปลี่ยนไปตามยุคตามคราวด้วยอำนาจแห่งปัจจุบันนี้ ๆ คณะ
 ใหญ่ ๆ ย่อมยับกดบังงเป็นคณะน้อยก็มี ดังได้ยินมา ราชธานีอันมี
 นามว่ากุสาวดีเป็นที่สถิตแห่งพระเจ้ามหาสุทนต์จักรพรรดิราชในครั้ง
 โบราณกาล กลายมาเป็นเมืองกุสินารานครน้อยในพุททกาล คณะ
 น้อยเจริญขึ้นเป็นคณะใหญ่ก็มี เช่นเมืองปาดตัมบุตร ในครั้งพุททกาล
 เป็นแต่เมืองท่า ภายหลังแต่นั้นมา ครั้นรัชกาลแห่งพระเจ้าอโศก
 มหาราชขึ้นเป็นราชธานีเป็นที่สถิตแห่งบรมกษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของชมพู
 ทวีป ความเป็นไปของโลกตั้งนิเวศเป็นอยู่อย่างนี้ ๆ แม้อย่างนั้น
 ประมุขของคณะผู้มีชูระบ้องกันความเป็นอยู่แห่งคณะของตน ที่เป็น
 ผู้มีกใหญ่ผู้ส่งเชื้ออำนาจของตน ไม่คำนึงถึงวิปริตนามธรรม ย่อม
 ปรารถนาจะครอบงำคณะเหล่านี้ เพื่อเป็นเจ้าของใหญ่เหนือเขา
 อบรมนิตยัตถ์บรมบุษยุดงมา ๆ

สมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย พระองค์ทรงอุบัติใน
 ชาติคิยัสกุต เป็นพระเชษฐโอรสของพระเจ้าสุทนต์โชนะ ผู้ครองพระนคร
 กบิลพัสดุ์ในคาคยชนบท ตั้งอยู่ในที่ที่เป็นรัชทายาท ได้ทรงรับอบรม
 นิตยัตถ์มาในทางนี้เหมือนกัน ดังได้ยินมา แต่พอประสูติใหม่ก็ได้รับ
 คำทำนายว่า ถ้าแสดงอยู่ในฆราวาส จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
 ถ้าแสดงออกทรงผนวช จักได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่พระองค์
 ทรงทราบความเป็นไปแห่งโลกตั้งนิเวศว่าเป็นอย่างไร จึงไม่ทรง

มักใหญ่เพื่อจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ กัดบิทรงดื่อกเอาทางที่ตรงกัน
ข้ามคือทรงผนวช เพื่อแผ่สุขประโยชน์ให้แก่มหาชนทั่วไป แทนดัง
ผลาญแต่ทำทุกข์ภัยให้แก่เขา ฯ

อนึ่งคนเราย่อมมีสุขแต่ทุกข์เป็นคู่กัน คนผู้ปรารถนาว่าตั้งอยู่ใน
สุข เช่นคนมีทรัพย์ มียศ มีอำนาจ ตลอดจนถึงพระราชผู้ครอง
อาณาจักร ย่อมมีทุกข์สำหรับกับฐานะเหมือนกัน คนชนต่ำ ผู้ไม่
เคยมีไม่เคยเป็น ยากที่จะแต่เห็นตามจริง ยากที่จะห้ามความอยาก
มีอยากเป็น ฯ สัมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ทรงทราบ
ความเป็นไปแห่งโลกดังนี้วิลาสอย่างนี้ แม้พระองค์มีพระชาติสูงเป็น
กษัตริย์ ย่อมไม่ทรงทนงด้วยอหังการ ทรงพิจารณาเห็นทุกข์อัน
มีประจำสังขาร ไม่มีวิเศษเฉพาะในสุข พระคันถรจนจารย์แสดง
ความข้อนี้ด้วยกล่าวว่ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นปราสาทอันดาดาส
ด้วยนางบำเรอผู้นอนหลับเหมือนบ่าช้า แต่ทรงพิจารณาถึงคนทั้งหลาย
ผู้เกิดมาแล้วแก่เจ็บตายไป พระญาณปรีชาเป็นเหตุให้พระองค์ตั้ง
พระหฤทัยจะทำพระชนม์มีให้เป็นหมัน จึงได้เสด็จออกทรงผนวช
แสวงหาความรู้มาเพื่อแผ่แก่มหาชน ฯ

อนึ่งอารมณ์เป็นที่ปรารถนาเรียกว่าวัตถุสามอย่าง ว่ากามคุณ
บ้าง ย่นลงเป็น ๕ อย่าง คือรูปพรรณอันจะพึงเห็นด้วยตา เสียง
อันจะพึงฟังด้วยหู กลิ่นอันจะพึงดับด้วยจมูก รสอันจะพึงลิ้มด้วยลิ้น
รูปสันฐานอันจะพึงถูกต้องด้วยกาย ย่อมเป็นเครื่องยวนใจให้คิดพัน

อยู่ เป็นดุจสายบังเหียนของผู้คิดฝันไปสู่อำนาจ อาจให้ทำตามปรารถนา
ของผู้สูง กามคุณนี้ แม่ให้ดูส่วนหนึ่ง ย่อมให้ทุกซอกอีกส่วนหนึ่ง
เจ๊กันอยู่ ถึงอย่างนั้น คนโดยมากด้วยกัน เพิ่งแต่ดูซอกเดียว
ย่อมทะยานถึงสิ่งอันประณีตขึ้นไปกว่าที่ตนได้เคยพบมา ฯ ส้มเตจ
พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ได้ทรงรับบำเรอด้วยกามคุณอย่าง
ประณีตมาแต่ยังทรงพระเยาวนั้รราบเท่าทรงพระเจริญวัย พระองค์
ทรงทราบภาวะแห่งกามคุณนั้นว่าเป็นอย่างไร อันกามคุณนั้นไม่อาจ
ผูกพันพระองค์ให้ติดอยู่ จึงอาจเสด็จออกทรงผนวช ทรงมุ่งสันติบท
คือทางแห่งความสงบเป็นเบื้องหน้า ฯ

ส้มเตจพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระปรีชาญาณหยั่งทราบโลกมา
ก่อนแต่ตรัสรู้ ด้วยประการอย่างนี้ พระปรีชาญาณนี้ยังพระองค์ให้
มั่นในปฏิปทาไม่ถดถอย เมื่อครั้งตรัสรู้แล้ว ได้มีรับเนะให้พุทธ
บริษัทกำหนดรู้โลกอย่างนี้ว่า

“เอถ ปสฺสถิมิ โลกํ จิตฺตํ ราชรูปมํ

ยตุถ พาลา วิสีทนฺติ นตฺถิ. สงฺโก วิฆานตํ”

แปลว่า “ท่านทั้งหลายจงมาดูโลกนี้ อันวิจิตร เปรียบด้วยราชรถ
ที่ชนเขดาทั้งหลายจมอยู่ แต่พวกผู้รู้ไม่ติดข้อง” ดังนี้ ฯ

จำเดิมแต่ตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้เสด็จจาริกเทศนาโปรดมหาชน
ในบ้านเมืองใหญ่น้อยในต่างแคว้นแห่งชมพูทวีป ทรงรู้จักหนทางใน
ระวางประเทศสถานนั้น ๆ ปรุโปร่ง ฯ ในครั้งนั้นการสัมพันธในระวาง

คนต่างด้าวยังไม่กว้างขวาง เพราะทางไปมาถึงกันไม่สะดวก หรือแม้
ไม้ตรีในระวางท่านผู้ปกครองแคว้นทั้งหลาย ยังไม่แผ่ไปไกล นอก
จากนักบวชแต่พ่อค้า ยากที่จะหาผู้ชำนาญในถิ่นฐานต่าง ๆ แม้
แต่พระสาวกที่พระศาสดาทรงส่งไปเที่ยวสั่งสอน ยังไม่พ้นจากความ
ลำบากในหนทาง มาเฝ้าพระศาสดาไม่สะดวก ทรงพระปรารภข้อ
ทรงพระอนุญาตให้พระสาวกรับอุปสมบททุกบุตรต่างพระองค์ได้ ผู้ใด
ได้เคยไปถึงต่างถิ่นต่างฐานไกล ๆ หลาก ๆ แห่ง ผู้นั้นย่อมได้รับความ
ยากย่อง ไม่พังกกล่าวถึงในครั้งนั้น แม้ในสมัยนั้นผู้เคยไปถึงต่าง
ด้าวต่างแดนหลายแห่งหลายหน ยังเป็นผู้พิเศษกว่าคนไม่เคยไป หรือ
ไปแต่บ่อยแห่ง เพราะผู้เคยไปหลายแห่ง ย่อมพบเห็นคนบ้างของ
บ้างการบ้างต่าง ๆ ย่อมได้ความรู้ความเข้าใจกว้างขวางออกไป ๆ
เพราะอย่างนี้ สัมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงรับความยากย่อง
ของพุทธบริษัทว่า “โลกวิทู” ผู้รู้โลก ๆ นี้ได้แก่โอกาสโลกคือ
พื้นแผ่นดิน ๆ

เมื่อเสด็จจาริกอย่างนั้น ได้ทรงพบชนนิกรต่างถิ่นต่างชนต่าง
คณะ ทรงทราบกิริยาอัธยาศัยแต่ความเป็นไปของเขาประจักษ์ คน
เหล่าใดมีกิเลสหนาหรือมีกิเลสเบาบาง มีบุญญาดีหรือดีก็จะพึงให้
รู้ยากหรือง่าย จะพึงฝึกได้หรือไม่ มีฉันทะไปในทางไหน ทรงทราบ
คนเหล่านั้นตามเป็นอย่างไร เพราะอย่างนี้ จึงทรงสามารถสั่งสอนให้
ถูกอัธยาศัย ให้ได้ศรัทธาเชื่อถือในพระองค์ถึงสรณะก็มี ได้ธรรมจักขุ

คือความดีอันเห็นธรรมก็มี บัดดูธรรมอันสูงกว่านั้นก็มี ประดิษฐาน
 พระพุทธศาสนานาชนนทนน ๆ แพร่หัดายออกไป ฯ พระปรีชาญาณ
 กำหนดรู้ข้ออาศัยของชนนิกวนี้ ท่านเรียกว่า เจโตปริยญาณ คือพระ
 ญาณกำหนดใจ สงเคราะห์เข้าในอภิญญาหกบ้าง เรียกว่า นานา-
 ชิมุตติกญาณ คือพระญาณกำหนดรู้ความน้อมใจต่าง ๆ สงเคราะห์
 เข้าในทศพตญาณบ้าง แต่ในทศพตญาณเรียกแยกพระปรีชาญาณ
 กำหนดรู้ดำพึงใจว่า เจโตปริยญาณ ฯ การรู้จักใจรู้จักข้ออาศัยนี้ ที่
 เป็นแต่เพียงของคนสามัญ ยังเป็นประโยชน์ให้ทำถูกใจผู้อื่น เจ้าย่อม
 อาจใช้เข้าให้ทำการสำเร็จ ชัยยอมทำการให้เป็นทีพอใจของเจ้า ฯ
 เพราะอย่างนั้น สมเด็จพระสัมพันธวงศ์จึงได้ทรงรับยกย่องว่า “โลก-
 วิทู” ผู้รู้โลก ฯ นี้ได้แก่สัตว์โลก ฯ

โลกสันนิบาตพร้อมทั้งปฐพีที่อาศัย อันพระองค์ได้ทรงพบเมื่อ
 เสด็จไปถึงถิ่นฐานนั้น ๆ เป็นต่างกันอย่างไร ได้ความเจริญก็มี ได้
 ความเสื่อมก็มี มีอะไรแต่งให้เป็นอย่างนั้น ทรงทราบประจักษ์แก่
 พระญาณ พระองค์ได้เคียดรำลึกแก่โคเทยขมาณพว่ กรรมคือการ
 ที่ทำ ย่อมจำแนกสัตว์โลกให้เป็นต่างกัน เดวบ้างดีบ้าง ฯ พระญาณ
 ปรีชา^๕ เรียกว่า วิปាកญาณ คือพระญาณกำหนดรู้วิปากคือผลแห่ง
 กรรม สงเคราะห์เข้าในทศพตญาณ ฯ การรู้จักเหตุเดมตอันเนื่อง
 ถึงกันอย่างไรเป็นความรู้อย่างสูง นำให้หลีกเลี่ยงสิ่งอันให้โทษ แด
 ให้ถือเอาสิ่งอันให้คุณ เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา สมเด็จพระสัมมา-

สัมพุทธเจ้าทรงตั้งสอนบริษัท ทรงมุ่งจะให้ได้รับความรู้ความเข้าใจเหตุ
 แดผล จึงมีคำสรรเสริญของผู้เต็มใจว่า พระองค์ทรงแสดงธรรม^๕
 เหตุผล พระสาว์บุตรมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ก็เพราะได้ฟัง
 จากพระอัสสชิพุทธสาวกว่า พระศาสดาตรัสสอนให้กำหนดศีลภาวธรรม
 ทั้งปวงโดยความเป็นเหตุแดผลแห่งกัน ๆ เพราะอย่างนั้น สัมเด็จพระ
 สรรเพชญ์พุทธเจ้า จึงได้ทรงรับยกย่องว่า “โลกวิทู” ผู้รู้โลก ๆ
 นี้ได้แก่สังขารโลก คือธรรมผู้ปรุงผู้แต่ง ๆ

อีกบรรยายหนึ่ง โดย ปรมัตถ คือธรรมอย่างสูง ชาติต่าง ๆ
 อันเป็นส่วนน้อย ๆ ย่อมกุมกันเข้าเป็นส่วนใหญ่ ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ
 ตกอยู่ในคติแห่งความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุ ได้ชื่อว่าสังขาร คือ
 ธรรมอันปัจจัยปรุงขึ้นแต่งขึ้น โอกาสโลกก็เป็นสังขารอย่างหนึ่ง ดีด
 โลกก็เป็นสังขารอย่างหนึ่ง ๆ สัมเด็จพระธรรมสังฆมคิร ทรงทราบ
 ศีลภาวธรรมทั้งปวงนั้นโดยเค้ามุต จึงได้ตรัสพระธรรมเทศนา กระจาย
 อคติภาพออกเป็นชั้นบ้าง เป็นอายคนะบ้าง เป็นธาตุบ้าง เป็นอินทรีย์
 บ้าง เป็นอาทิ ๆ พระญาณปรีชา^๕ จิตเป็น นานาธาตุญาณ คือพระ
 ญาณกำหนดรู้ธาตุต่าง ๆ ส่งเคราะห์เข้าในทศพตญาณ ๆ เพราะ
 อย่างนั้นพระองค์จึงได้ทรงรับยกย่องว่า “โลกวิทู” ผู้รู้โลก ๆ นี้
 ได้แก่สังขารโลก คือธรรมอันปัจจัยปรุงขึ้นแต่งขึ้น ๆ

พระคุณบทว่า “โลกวิทู” มีอรรถาธิบายดังพรรณนามาด้วย
 ประการ^๕นี้ ๆ

พระองค์ทรงรู้โดกว่าเป็นอย่างไรร จึงหายตื่นหายหลงหายอยาก
 ในอิฐฐารมณ หายตกใจกลัวต่ออนิฐฐารมณ นำพระองค์ให้เป็น
 “สุกโต” ผู้เสด็จไปได้แล้ว ทรงบากบั่นไปจนสำเร็จ ทรงประดิษฐาน
 พระพุทธรศาสดาไว้เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนแล้วจึงปรินิพพาน ฯ

พุทธบริษัทมาคำนึงถึงพระคุณแห่งสมเด็จพระบรมศาสดาเห็น
 ประจักษ์แก่จิตต์ แม้พระองค์ทรงดับขันธปรินิพพานนานมาแล้ว ก็
 จักเป็นเหมือนได้เห็นพระองค์ทรงปรากฏอยู่ณะเพาะหน้า สำเร็จเป็น
 ทัดถ้านาคตริยะ ความเห็นอย่างประเดริฐ เมื่อปฏิบัติตามปฏิปทา
 ของพระองค์นั้นจักเป็นปฏิปทานุคตริยะ ความปฏิบัติอย่างประเดริฐ
 เป็นทางแห่งวิมุคตานุคตริยะ ความพ้นอย่างประเดริฐ คือพ้นจาก
 ดังกิเลสบาปกรรมเปนมถานิตังถ์ ฯ

พ. ศ. ๒๔๖๒

อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ

ในวาทนี้จักอธิบายความแห่งบทว่า “อนุตฺตโร ปุริสทมฺม-
สารถิ” ที่แปลว่า “ผู้เป็นสาร์ถิผู้คนที่ฝึกได้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า” ๑
พระคุณบทนี้ ท่านจัดไว้ในอนุตฺตสรณปาฐะ คือบารมีสำหรับระดัด
ประการหนึ่ง ซึ่งพวกพุทฺทมามกะทรงไว้ซึ่งเห็นปากเจเนใจ ๑

พุทฺทมามกะบัณฑิต ถัดด้วยยกย่อง สมเด็จพระบรมศาสดามีศรัทว่า
“อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ” ผู้เป็นสาร์ถิผู้คนที่ฝึกได้ไม่มีผู้อื่น
กว่า พึงรู้ธรรมอธิบายดังนี้

ติวจานบางชนิดเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ มนุษย์ยอมฝึกไว้เพื่อใช้การ
ของตน หรือเพื่อบำรุงความสุขแห่งตน ในจำพวกนี้ มีสัตว์ที่ฝึกฝน
ไว้ใช้เป็นพาหนะด้วยเหล่าหนึ่ง มี ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น ๑ สัตว์
ตัวใดรับฝึกหัด มนุษย์อาจบังคับให้ทำตามปรารถนา สัตว์ตัวนั้นชื่อ
ว่า “ทมฺโม” แปลว่า ที่ฝึกได้ เป็นช้างก็เรียกว่า “หตุถิมฺโม”
ช้างที่ฝึกได้ เป็นม้าก็เรียกว่า “อสุสทมฺโม” ม้าที่ฝึกได้ ๑ สัตว์
ตัวใดไม่รับฝึกหัด บังคับให้ทำตามปรารถนาไม่สำเร็จ สัตว์ตัวนั้นชื่อ
ว่า “อทมฺโม” แปลว่า ที่ฝึกไม่ได้ เป็นช้างก็เรียกว่า “หตุถุ-
ทมฺโม” ช้างที่ฝึกไม่ได้ เป็นม้าก็เรียกว่า “อสุสาทมฺโม” ม้าที่ฝึก
ไม่ได้ ๑ คนผู้ฝึกชื่อว่า “สารถิ” แปลว่า ผู้ให้เดินไป คือผู้ขับ
เป็นผู้ฝึกสัตว์ชนิดใด เดิมชื่อสัตว์ชนิดนั้นเข้าข้างหน้า เช่น “หตุถิ-

ทมฺมสารถิ อสฺสทมฺมสารถิ” สํวธึฏฺฐังทํสึทํสึ สํวธึฏฺฐังมํ
ทํสึทํสึ ๑

ข้างม้านอกจากเบณฑาหนะใช้การในคราวปกติ ในครั้งโบราณ
ยังใช้ขนออกรบกับข้าศึกด้วย จัดเข้าเป็นองค์แห่งเสนาคือกองทัพอะ
อย่าง ๓ เสนาครั้งนั้น จัดข้างเป็นกอง ๓ ม้าเป็นกอง ๓ รถเป็น
กอง ๓ พดเดิรเท้าเป็นกอง ๓ ๑ กำหนดอย่างน้อย กองข้าง ๓
เชือก ม้าคนประจำ ๓๖ คน เรียกหัตถานิก กองม้า ๓ เชือก คน
ประจำ ๘ คน เรียกอัสถานิก กองรถ ๓ คัน คนประจำ ๓๖ คน
เรียกรถานิก พดเดิรเท้ามีศัสตราวุธสำหรับมือ ๔ คน (น่าจะเปน ๑๒)
เรียกบัตถานิก ๑ ในวัคคะ ๗ เกิดสำหรับพระบารมีพระเจ้าจักรพรรดิ
ก็จัดข้างม้าเป็นวัคคะระอย่าง ๓ ๑ คนรู้จักฝึกรู้จักขับข้างม้าออกรบ
เป็นผู้มีชื่อเสียง ๑ ความนิยมยังมีสืบมาถึงกรุงศรีอยุธยาเป็น
ราชธานี สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้ทรงทำชยุทกับพระมหา
อุปราชากรุงหงสาวดี พระมหาอุปราชาเสียดีชาติคอข้าง สมเด็จพระ
นเรศวรมหัยได้พระเกียรติยศสืบมาจนกาลนี้ ๑ ในเวลาปกติพระราชา
ย่อมทรงใช้ข้างข้างม้าข้างเป็นราชพาหนะ พระมหาบุรุษเมื่อออกมหา
ภิเษกกรรมณ ท่านกล่าววาทรงม้า ๑ รถที่ใช้ออกรบก็ดี ที่ใช้ใน
คราวปกติก็ดี ใช้ม้าเทียม สํวธึฏฺฐังขยับยอมใช้คนสำคัญ ในการทำ
สงครามความมีชัยหรือปราชัย เนื่องด้วยสํวธึฏฺฐังขยับยอมหรือไม่เป็น
เช่นเดียวกับความเป็นสำคัญในการชนข้างนั้น ๑ ในพราหมณ์สมัย

กล่าวถึงผู้เคาะเช่นกฤษณะเป็นดาร์ถัซบรถให้กัรบเช่นอรชุน ฯ ใน
พุทธสมัยก็มี กล่าวถึงพระมาตลีเป็นดาร์ถัของพระอินทร ทั้งในคราว
รบกับอสูร ทั้งในคราวปกติ ฯ

พุทธมามกะบัณฑิต กล่าวยกย่องสมเด็จพระบรมศาสดาว่า
“ปริสทมมุสารถิ” ดาร์ถัแห่งบุรุษที่ฝึกได้ เทียบด้วยดาร์ถัแห่งสัตว์
ที่ฝึกได้ดังกล่าวมา ฯ

มนุษย์เป็นผู้ที่ฝึกได้ก็มี เป็นผู้ที่ไม่ได้ก็มี ฯ ผู้ได้รับความ
ฝึกหัด อันผู้สั่งสอนฝึกปรีช นำให้เป็นไปตามปรารถนา ผู้นั้นชื่อว่า
“ปริสทมโม” คนที่ฝึกได้ ฯ ปุริสคัพทอันหมายความว่าคน นอก
จากนี้ พึงเห็นในคำว่า “สทุธิธ วิตุคิ ปุริสสสุ เสฏฺฐิ” ศรัทธา
เป็นทรัพย์สินประเสริฐของคนในโลกลนี้ “ปุณฺณญเจ ปุริโส กยิรา
กยิราเถณี ปุณฺปุณฺนิ” ถ้าคนพึงทำบุญ เขาพึงทำบุญนั้นบ่อย ๆ
เพราะข้อความเหล่านี้ตำราเรียนแก่หญิงด้วย ฯ เพราะอย่างนี้กระมัง
จึงไม่มีบทว่า “อิตฺถิทมฺมา” หญิงที่ฝึกได้ เป็นคู่กัน ฯ ผู้ใด
ไม่รับฝึกหัด ชักนำไปเป็นไปตามปรารถนาไม่สำเร็จ ผู้นั้นชื่อว่า
“ปุริสทมโม” คนที่ฝึกไม่ได้ ฯ คนผู้ฝึกเรียกว่าอาจารย์ หาได้
เรียกว่าดาร์ถัไม่ นอกจากบทว่า “ปริสทมมุสารถิ” ฯ คนใดมี
ทิฏฐิมานะกล้าไม่ฟังคำแนะนำเสียดเยย คนนั้นในพระพุทศำสนาเรียก
ว่า “ปุริสทมโม” คนที่ฝึกไม่ได้ ฯ คนใดยังมุ่งฟังแม่ด้วยหมาย
จะจับผิดแต่พูดว่าข่ม ท่านไม่ปรับเป็นอย่างนั้น ฯ คนใดด้วยอำนาจ

ความโง่เขลาทำตามคำชักนำของอาจารย์ไม่สำเร็จ ท่านไม่จัดเป็น
 อย่างนั้น ท่านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ปทปรโม” แปลว่าผู้มึบตเป็น
 อย่างยิ่ง อธิบายว่าเป็นแต่ดั่งก๋วไต่ยิบมทอนท่านกล่าว ไม่ได้ปรับ
 เป็น “ปฐิสาทมโม” ๑

ครั้งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าครวัตรแล้ว บวรภจะทรงแสดง
 พระธรรมเทศนาดังด่อนชุนมุนชน ทรงพิจารณาถึงอริยาศัยของชน
 ทั้งหลายที่เป็นต่าง ๆ กัน มีกเด็ดเบาบางบ้าง มีกเด็ดหนาบ้าง เป็น
 ผู้พอจะรู้ตามบ้าง เป็นผู้ไม่พอจะรู้ตามบ้าง มีอาการดบ้าง มีอาการ
 ชั่วบ้าง จะพึงให้รู้ง่ายบ้าง จะพึงให้รู้ยากบ้าง ต่าง ๆ กัน เปรียบ
 เหมือนดอกบัวต่างชนิด ที่ขึ้นพ่นาแต่พอไต่ได้แต่อกทิตยจักบานก็
 มี ที่ปรึมน้ำจักบานในวันพุงก็มี ที่ยังจมอยู่ในน้ำอันน้ำเดียวอยู่ จัก
 บานในวันต่อไปอีกก็มี ที่เป็นภักษาแห่งปลาแต่ค่าเดียว จักไม่บาน
 เลยก็มี “ปฐิสาทมโม” คนที่ฝึกไม่ได้ ปรากฏในพระญาณของ
 พระองค์ โดยความเป็นอภัพบุทคตผู้ไม่พอจะรู้ตาม เหมือนดอก
 บัว ที่เป็นภักษาแห่งปลาแต่ค่าเดียวไม่อาจบานฉะนั้น ๑

บทว่า “ปฐิสาทมมุสสารถิ” เป็นสารถีแห่งคนที่ฝึกได้ ให้
 ดันนิษฐานลงว่า ท่านยอมว่า สมเด็จพระบรมศาสดาทรงฝึกสอนคน
 ทั้งหลายทั่วไปไม่ได้ ทรงฝึกสอนได้ณะเพราะคนที่ฝึกได้ ที่เรียกว่า
 “ปฐิสาทมโม” คนพวกนี้แต่เรียกอีกโหวหารหนึ่งว่าเวไนยสัตว์ แปล
 ว่าคนอื่นจะพึงแนะนำได้ ๑

ส้มเต๋จ พระโศกนาถเจ้าทรงฝึกคนที่ฝึกได้ ด้วยอาการอย่างไร
 ฟังรู้แจ้งโดยพระวาทะที่ครัดแก่นายเกตุผู้เป็นสัรวัดผู้ฝึกมา ครังหนึ่ง
 เมื่อพระองค์เสด็จอยู่ณพระเชตะวัน กรุงสัรวัดก็ นายเกตุผู้ฝึกมา
 เข้าไปเฝ้า พระองค์ครัดถามว่า นายเกตุผู้ฝึกมาด้วยอาการอย่างไร ฯ
 นายเกตุกราบทูลว่า เขาฝึกด้วยอุบายอันละเอียด คือใช้การปลดอบ
 โยเนียง ด้วยอุบายอันหยาบ คือใช้การชู้การเขียน หรือการทรมาน
 อย่างอื่นบ้าง ด้วยอุบายทั้งสองอย่างบ้าง ฯ ครัดถามว่าถ้ามันนั้นไม่
 รับความฝึกด้วยอุบายนั้น ๆ เขาทำอย่างไร ฯ ทูลว่าเมื่อเป็นเช่นนั้นเขา
 ย่อมฆ่ามันเสียเพื่อมิให้เกิดคำครหาแก่สัฎกอาจารย์ของเขา ฯ ใน
 ลำดับนั้นเขากราบทูลถามพระองค์บ้างว่า พระองค์ก็เป็นสัรวัดผู้ฝึก
 ที่ควรฝึกมันผู้นั้นยิ่งไปกว่า พระองค์ทรงฝึกเขาอย่างไร ฯ ครัด
 ตอบว่า ทรงฝึกด้วยอุบายอันละเอียดบ้าง ด้วยอุบายอันหยาบบ้าง
 ด้วยอุบายทั้งสองประการบ้าง ทรงแสดงการฝึกด้วยอุบายอันละเอียด
 นั้น คือทรงแสดงสุจริตกายวาทจาใจ ผดแห่งสุจริต แก่เทวดาเด
 มมนุษย์อันเป็นสัตว์ประณีต ทรงแสดงการฝึกด้วยอุบายอันหยาบนั้น
 คือทรงแสดงทุจจริตในด้ามทวาร ผดของทุจจริต แดอบายสาม คือ
 นรกกำเนิดตริจันาน แด่วิสัยแห่งเปรตอันเป็นที่เกิดแห่งสัตว์เดหวทราม
 ทรงแสดงการฝึกด้วยอุบายทั้งสองประการนั้น คือทรงแสดงส่วนข้าง
 ไม่ดีก่อน แด่วทรงแสดงส่วนข้างดี ฯ นายเกตุทูลถามว่า ถ้าคน
 นั้นไม่รับความฝึกหัดด้วยอุบายทุกชนิด พระองค์ทรงทำอย่างไร ฯ

ครัตต์ตอบว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นพระองค์ย่อมฆ่าเขาเสียเหมือนกัน ๆ ทูลถามว่า ปาณาติบาตย่อมไม่ควรแก่พระองค์มิใช่หรือ เหตุไฉนจึงครัตต์ว่าทรงฆ่าเขาเสีย ๆ ครัตต์ตอบว่า ปาณาติบาตไม่ควรแก่พระองค์จริงอยู่ พระราชาที่ครัตต์ว่าทรงฆ่าเขาเสีย นั้น เป็นโอรหารใช้พูดในธรรมวินัย หมายความว่า คนใดไม่รับผิดหัตถ์ด้วยอุบายนั้น ๆ พระค้ำสดากัณฑ์ พระสาวกก็ดี ไม่ว่าจะกล่าวถึงคนอื่นนอกเลย อย่างนั้นแต่เรียกฆ่าผู้นั้นเสีย ๆ

ความมุ่งหมายของสมเด็จพระบรมศาสดาในอันฝึกคนที่ฝึกได้ นั้น ก็เพื่อนำให้ห่างจากการฉ้อฉลอันเลวทรามอันเป็นทางมาแห่งทุกข์ แต่เพื่อชักจูงให้ตั้งอยู่ในการอันชอบแต่ได้ผลอันประณีต โดยลำดับขึ้นไปเป็นขั้น ๆ กล่าวโดยย่อ ประโยชน์ภายใน ประโยชน์ภายนอก แต่ประโยชน์ทางพระนิพพาน ๆ อย่างนั้นแต่การฝึกคน ย่อมแตกต่างจากการฝึกสัตว์วิจรรย์ ๆ มนุษย์ผู้ฝึกสัตว์วิจรรย์ย่อมฝึกเพื่อเป็นการอุปการะแก่คน ส่วนสมเด็จพระโตกนาถเจ้า ย่อมทรงฝึกคนเพื่อประโยชน์แก่เขาเอง ๆ

ข้อว่าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นดาราฝึกคนที่ฝึกได้ ไม่มีผู้หนึ่งกว่านั้น มีอธิบายว่า การฝึกสัตว์วิจรรย์ ย่อมง่ายกว่าฝึกมนุษย์ นายเปตัสสะบุตรนายฝึกม้าผู้หนึ่ง ก็ได้กราบทูลสมเด็จพระบรมศาสดา บรรณาการฝึกม้าแต่ฝึกคนว่าสัตว์ของเขยงเป็นผู้คน คือมีอาการตรงไปตรงมา รู้ได้ง่าย ๆ ฝ่ายมนุษย์เป็นดุจขี้ คือมีอธิบายด้วย

อย่างหนึ่ง มีอาการกายวาจาอย่างหนึ่งรู้อย่างหนึ่ง อีกประการหนึ่ง
 ดำรงผู้ถือศีลศีลวิจิตราน ย่อมใช้อุบายทรมานต่าง ๆ เพื่อเช็ดหน้า
 ฝ่ายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงฝึกคนด้วยตำพังพระวาจาแนะนำให้
 เห็นโทษแก่คุณ ไม่ได้ใช้ความบังคับให้จำใจทำตาม คนที่ได้รับฝึก
 คัดแล้ว ย่อมเป็น “สมุจจารี” ผู้ประพฤติธรรม ไม่หันเหไปในทาง
 อธรรม มั่นคงในพระพุทธศาสนา ไม่อุกทศศาสตร์ด้านอื่น คือไม่เข้าร่วม
 ศาสนาอื่น ๆ มีคำกล่าวในพระธรรมบทว่า ม้าอัสติร ม้าอาชาไนย
 ม้าสินธพ ช้างกฤษกร ช้างมหานาค ที่ฝึกแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ
 ฝ่ายมนุษย์ผู้ฝึกคนแล้ว ยังเป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์เหล่านั้นอีก เพราะ
 ใคร ๆ จะพึงไปได้สักทีที่ไม่เคยไป คือพระนิพพานด้วยยานเหล่านั้น
 เหมือนชนผู้ได้รับฝึกแล้วมีคนฝึกเรี่ยร้อยคัตถ์แล้วหาได้ไม่ ๆ โดย
 ปริยายดังดำแดงมา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเป็นดำรงผู้ฝึกคนที่
 ฝึกได้ ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า ๆ

พระคุณบทว่า “อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ” มีอรรถาธิบาย
 ดังพรรณนามาด้วยประการนี้ ๆ

พุทธบริษัทมาคำนึงถึงพระคุณแห่งสมเด็จพระบรมศาสดาเห็น
 ประจักษ์แก่จิตต์ แม้พระองค์ทรงดับขันธปรินิพพานนานมาแล้ว ก็
 จักเป็นเหมือนได้เห็นพระองค์ทรงปรากฏอยู่เฉพาะหน้า ดำรงเป็น
 ทัดส่านุคตริยะ ความเห็นอย่างประเสริฐเมื่อปฏิบัติตามปฏิบัติทางของ
 พระองค์นั้น จักเป็นปฏิบัติทานุคตริยะ ความปฏิบัติอย่างประเสริฐ

๑๕๓

เส้นทางแห่งวิมุตตานุกตริยะ ความพ้นอย่างประเสริฐ คือพ้นจาก
ดังกิเลสบาปกรรมเป็นผลานิสงส์ ฯ

พ. ศ. ๒๔๖๓

สตถา เทวมนุสฺसानิ

ในเวลานี้จักอธิบายความแห่งบทว่า “สตถา เทวมนุสฺसानิ”
ที่แปลว่า “ผู้เป็นค้ำค้ำแห่งเทวดาแต่มนุษย์ทั้งหลาย” ๗ พระ
คุณบทที่ท่านจัดไว้ในอนุสฺสรณปาฐะ คือ बातดำหรับระดับประการ
หนึ่ง ซึ่งพอกพุทธมามกะทรงไว้ขึ้นปากเจเนใจ ๗

บทว่า “สตถา” ใน बात ที่แปลทับศัพท์เพี้ยนมาจากสันสกฤต
ว่า “ศาสตา” นั้น โดยอรรถสํามัญ แปลว่า “ผู้สอน” แต่ได้
อรรถพิเศษหมายเอาผู้สอนที่เป็นเจ้าตักขิ เช่น “สุนุตโต สตถา”
สุนทรค้ำค้ำ ผู้สอนตักขิอันชอบในอดีตนอกพุทฺชูปาทกาด แล
“ฉ สตถาโร” ค้ำค้ำหาก ผู้สอนตักขิผิดในพุทฺชูกาด ๗ ในพระ
พุทฺชुक้ำค้ำนาครังพุทฺชูกาดตลอดมาถึงครวงนบาต พระสาวกไม่ได้
เรียกสํมเตจพระสํมมาสัมพุทฺชเจ้าว่าพระค้ำค้ำ เรียกว่า “ภควา”
ที่เราแปลทับศัพท์ว่าพระผู้ม้พระภาก (ที่เพี้ยนมาจากภัก) อันเป็นคำ
เรียกฤษัทั่วไป แม้อย่างนั้น คำนี้ก็ได้ใช้มาแต่ในครวงพุทฺชูกาด ใน
ที่ระบุว่าครูเช่นพระสาวกผู้เคยเป็นคณาจารย์มาก่อน ภายหลังได้เอมได้
มาอุปถัมบทในพระชรวงวินัยนี้ มีพระอรุเอดกัธสเปนคั้น ปรารธนา
จะให้คั้นทั้งหลายทรวบ กราบทูลประกาศคั้นว่า “สตถา เม ภนฺเต
ภควา สาวโกหมสฺมิ” พระเจ้าข้า พระผู้ม้พระภากเป็นพระค้ำค้ำ
ของข้าพระบาท ๗ เป็นสาวก ดังนี้ ในคฺฤนบทว่า “สตถา เทว-

มนุสฺसानี” ก็เช่นเดียวกัน มาเรียกว่า “สตฺถา” พระศาสดา ใน
 ครั้งรวณอรรถถา ชะรอยบพว่า “สตฺถา” พวกสัตว์อื่นจักหาได้
 ใช้เรียกเจ้าสัตว์ของตนไม่ จักเรียกว่า “ภควา” เหมือนกัน ดูว่า
 จะเป็นบพที่ใช้เรียกหัวหน้าสัตว์อื่นจากของตัว แต่พวกอื่น ตามบาลี
 เขาเรียกสมเด็จพระผู้มีพระภาคของเราว่า “สมโณ โคตโม” พระ
 สมนะโคตม ไม่เรียก “สตฺถา” โดยนัยนี้ น่าเป็นบพชั้นพวก
 พุทธศาสด์นิกใช้เรียกหัวหน้าสัตว์ต่าง เช่นนี้ก็เป็นได้ พวกพระศาสด์
 จึงไม่เรียกสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า “สตฺถา” ๗

บพว่า “เทวมนุสฺसानี” แห่งเทวดาแด่มนุษย์ทั้งหลาย น่า
 หมายถึงอุปบัติเทวดา คือเทวดาโดยกำเนิด แด่มนุษย์ทั้งหลาย
 ทั่วไป เพราะในบาลีก็ได้กล่าวถึงท้าวสักกเทวราช ท้าวจาตุมาหาราช
 แด่เทวดาอื่น ๆ ว่า ดงมาเผ่าสมเด็จพระผู้มีพระภาค ทูลถามบัญญัติ
 บ้าง พึงพระธรรมเทศนาบ้าง เช่นพระองค์ชื่อว่าเนนพระศาสดาแห่ง
 เทวดาเหล่านี้ด้วย ๗ แต่พระอรรถถาจารย์แก้วรรคแห่งบพนี้ว่า
 “แห่งสัมมติเทวดาคือมนุษย์ที่เป็นราชาแต่ขึ้นเจ้าที่จัดเป็นเทวดาโดย
 สัมมติแด่มนุษย์สามัญ” ท่านเทียบด้วยบพว่า “สเทวมนุสฺสั” อัน
 มีบพว่า “สเทวกั” หมายถึงอุปบัติเทวดาอยู่ข้างต้นแล้ว ๗ ในที่
 นี้ ไม่ได้มุ่งจะวิจารณ์อรรถแห่งปฐะนั้น จักไม่ปรารถถึง ๗ อย่างไร
 ก็ดี อธิบายของพระอรรถถาจารย์รัตกุมคืออยู่ จักถือเอาตาม ๗

พระคุณนามบพนี้ เท่าที่แปลไว้ ดูเป็นที่ยกย่องด้วยความตื่น

เห็นว่า พระองค์เป็นครุบาแห่งพระราชาแห่งเจ้านายคตอดตงมาถึง
คนสามัญ โภคุหติกชน (คนตื่นเต็น) จักเห็นเป็นพระอภินิหารเช่น
กล่าวในพระสูตรว่า ท่านมีอำนาจวาสนาเข้าวัดถิโรต พอดถิโรตนั้น
ยอมตื่นเต็น ฝ่ายปริกชกชน (คนวิจารณ์) จักไม่ตื่นเต็นด้วยวาสนา
เพียงเท่านั้น จักสอดส่องต่อไปถึงปฏิบัติอันนำมาซึ่งผลอย่างนั้น ฯ

ในที่นี้ จักแสดงพระพุทธรายาแห่งส้มแดงพระส้มมาส้มพุทธเจ้า
เนื่องด้วยทรงตั้งสัจจะตามทักได้ ย่นเป็นหัวข้อได้ ๔ ข้อ คือ

๑ ทรงพระกรุณาหวังจะให้ผู้ที่ทรงตั้งสัจจะได้ความรู้อันจะสำเร็จ
ประโยชน์ ฯ

๒ ทรงมุ่งความจริงกับประโยชน์เป็นที่ตั้ง ฯ

๓ ทรงทำกับตรีดีเป็นอย่างเดียวกัน ฯ

๔ ทรงฉลาดในวิธีตั้งสัจ ฯ

อธิบายข้อ ๑ ว่า ส้มแดงพระผู้มีพระภาคนี้ ทรงพระกรุณา
ในสรรพสัตว์ หวังจะให้ผู้ที่ทรงตั้งสัจได้ความรู้อันจะสำเร็จประโยชน์
พึงเห็นในคราวแรกตรัสรู้ ทรงพระพุทธานุภาพจะแสดงพระธรรมเทศนา
โปรดสัตว์โลก ทรงพิจารณาเห็นสัตว์โลกผู้มีอุปนิสัยต่าง ๆ กัน
คุดอกบัวที่ขึ้นพินา พอร์คัมพระอาทิตย์มาต้อง จักบานก็มี คุด
ดอกบัวอยู่ในน้ำต้นลึกอันจักบานตาม ๆ กันในวันพุ่มงเดวันต่อไปก็มี
ทรงตั้งพระเหตุเพื่อจะเทศนาโปรดผู้มีอุปนิสัยแก่ให้สำเร็จจริยธรรม
แต่เพื่อจะอบรมผู้มีอุปนิสัยอ่อนให้แก่ชน แต่ได้ทรงทำมาตามนี้ ฯ

มีคำสรรเสริญสมเด็จพระผู้มีพระภาคว่า “อภิฏฺณาย โข โส ภคว
 ฌมฺมิ เทเสติ โน อนภิฏฺณาย” พระผู้มีพระภาคนี้ย่อมทรงแสดง
 ธรรมเพื่อยุ้ยังแต่หาได้ทรงแสดงเพื่อไม่ยุ้ยังไม ๗ อาจารย์บางคน
 ย่อมเป็นผู้หวงวิชาแต่ยังคงอยู่ในอำนาจแห่งอคติ ย่อมบอกวิชา
 ให้แก่ศิษย์ไม่สม่ำเสมอ กั รักษิษย์ใดมากย่อมบอกให้แก่ศิษย์นั้น
 มาก เนะทางดังแอกแต่เทียบเคียงให้ อย่งไรก็ยังไม่เปิดเผยดินเชิง
 ด้วยเกรงศิษย์จะทันตน ๗ ฝ่ายสมเด็จพระทศพลทรงปรารภนาจะให้
 ผู้ที่ตั้งสอนธรรมทั่วถึง ทรงตั้งสอนไม่มันอกไม่มันใน ๗ พระองค์
 ตรีตั้งอยู่ว่า พระธรรมวินัยของพระองค์เป็นคุณเปิดเผยจึงจะแจ่มได้
 ทรงเปรียบด้วยดวงอาทิตย์แดงจันทรอันเมฆมิได้กำบัง ๗ พระองค์
 ทรงพระกรุณาแต่มุ่งประโยชน์อย่างไรแก่ผู้รับตั้งสอน พึงเห็นเมื่อ
 คราวจุนิพพาน ๗ พระองค์ตรีดีแก่พระอานนทว่า “อานนท พระ
 ตถาคคไม่เชื่อว่าอันบริษัทสักการบูชาแล้วด้วยเครื่องสักการมีประมาณ
 เท่านี้ ชนใดภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม อุบาสกก็ตาม อุบาสิกา ก็ตาม
 มาปฏิบัติธรรม ส้มควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบประพฤติธรรมสมควร
 ชนนั้น ชื่อว่าย่อมสักการบูชาพระตถาคคด้วยบูชาอย่างยิ่ง ๗ พระ
 พุทธดำรัสตั้งความว่า พระองค์ทรงตั้งสอนด้วยพระกรุณามุ่งจะ
 ให้ผู้ที่ทรงตั้งสอนได้ประโยชน์ ไม่มุ่งจะได้รับสักการบูชาตามผลแต่
 ชื่อเสียง ผู้ใดปฏิบัติธรรม ๗ นั้นย่อมจะรักษาผู้นั้นไว้มิให้ตกลงสู่ฐานะ
 อันเลวทราม ๗ พระองค์ก็ได้ประทานพระอนุศาสน์ไว้แก่พระธรรม

กลกซอหนึ่งว่า “เมื่อแต่ตาธรรมแก่ผู้หนึ่ง พึงตนเบตตาคัจฉ์ ไม่พึง
มุงยามิษคือตาภผล” ดังนี้ ฯ นั้นเป็นพระพุทธรจรรยาเนื่องด้วยทรง
ตั้งตนอย่างหนึ่ง ฯ

อธิบายข้อ ๒ คือทรงมุ่งความจริงกับประโยชน์เป็นทั้งคน พึง
เห็นโดยพระพุทธรดำรัสครั้งแก่พระอภยราชกุมารว่า วาจาดิไม่ได้
จริงแต่ไม่เป็นประโยชน์แม้เป็นที่ชอบใจของชนอื่น พระตลาคติไม่
กล่าววาจานั้นเลย วาจาดิ แม้ได้จริง แต่ไม่เป็นประโยชน์ หรือ
แม้เป็นประโยชน์ แต่ไม่ได้จริง ชนอื่นชอบใจก็ตามไม่ชอบใจก็ตาม
พระตลาคติไม่กล่าววาจานั้น วาจาดิ ทั้งได้จริงทั้งเป็นประโยชน์ แม้
ไม่เป็นที่ชอบใจของชนอื่น เมื่อเป็นภาดอันสมควร พระตลาคติยอม
กล่าววาจานั้น ฯ พระพุทธรดำรัสตั้งความว่า พระองค์ทรงตั้งสอน
พระคำสอน ไม่ได้มุ่งประโยชน์ส่วนพระองค์แต่นำเรื่องอันมีเป็นจริง
มาครัดดวงให้คนทั้งหลายชอบใจแต่น้อมใจเชื่อ ตูจพวกดิรถีย์เขา
หาความว่าพระองค์รักตมายาเป็นเครื่องกตบใจคน พระองค์ทรงคำหิ
ผู้ตั้งสอนดวงโลกเพื่อประโยชน์คนเช่นนี้อย่างรุนแรง พึงเห็นในเรื่อง
นิทานแห่งจตุคตปาราชิก ทรงคำหิพวกภิกษุผู้ดวงมหาชนให้หลง
เชื่อว่าตนเป็นผู้พิเศษด้วยคุณอันไม่มีจริง ในคราวข้าวแพงกันดารด้วย
อาหารเพื่อได้อาหารมาเลี้ยงชีวิต ในคราวจำพรรษาอยู่แทบฝั่งแม่น้ำ
วัดคุมุทา ว่าเป็นยอดมหาโจรแต่ทรงบัญญัติจตุคตปาราชิกดิถีขามท
ดวงโทษภิกษุผู้ละเมิดถึงมุตเฉท ดิถีฝ่ายหนึ่ง แม้จักเป็นประโยชน์แก่

ผู้ที่ทรงสั่งสอน พระองค์ก็มีใ้เอาเรื่องเท็จมาครีเสว ต่อเป็นเรื่อง
จริงแต่เป็นคราวที่สมควรจึงครีเสว จักถูกใจเขาหรือไม่ก็ตามที่ ทรง
ถือธรรมเป็นหลัก ไม่โยกไปตามใจคน ๆ หนึ่งทรงแนะนำเพื่อเดาะ
ค้นหาความจริง พึงเห็นในเรื่องกาตามสูตร มีความย่อว่า ครั้งหนึ่ง
เสด็จเที่ยวจาริกไปในทิศชนบทถึงเขตปุศคณิคม พวกกาตามโคตร
ชาวบ้านนั้นพากันมาเฝ้ากราบทูลว่า ก่อนแต่^๕นั้น มีสมณพราหมณ
มาถึงบ้าน^๕ กล่าวแนะนำให้ทำอย่างนั้น ๆ ครั้นพวกอื่นมาในลำดับ
กดับแนะนำให้ทำอย่างใหม่ คำนำคำของพวกก่อน เป็นอย่าง^๕นี้เสมอมา
จนไม่ทราบว่าจะควรเชื่อคำของพวกไหน พระองค์ครีเสวว่าควรแล้วที่จะ
เป็นเช่นนั้น ครีเสวแนะนำให้เชื่อโดยอ้างอาการภายนอกดีอย่าง เป็น
ต้นว่าอย่าเชื่อโดยปริมปราคือเชื่อโดยได้ฟังสืบ ๆ กันมา อย่าเชื่อโดย
เสียงเด้าต้อเซงแซ่ อย่าเชื่อโดยอ้างคัมภีร์หรือตำหรับ อย่าเชื่อโดย
คาดหน้าหรือโดยนับถือบุคคล พึงพิจารณาให้เห็นถ่องแท้ด้วยใจของ
ตนเอง ซึ่งบาปบุญคุณโทษประโยชน์ใช้ประโยชน์ เห็นการใดเป็น
บาปมีโทษมีใช้ประโยชน์พวงวันการนั้นเสีย เห็นการใดเป็นบุญมีคุณ
เป็นประโยชน์พึงสมาทานการนั้น ๆ ^๕นี้เป็นพุทธจรรยาเนื่องด้วยทรง
สั่งสอนอีกอย่างหนึ่ง ๆ

อธิบายข้อ ๓ คือทรงทำกับครีเสวเป็นอย่างเดียวกันนั้น พึงเห็น
โดยพระพุทธานุศาสน์ครีเสวอนิกิษุว่า พึงตั้งตนนั้นแต่ไว้ในคุณอัน
สมควรก่อน ภายหลังจึงค่อยสอนผู้อื่น เช่นนั้นจักไม่มีวิหมอง ๆ อีก

ข้อหนึ่งว่า ถัดก่อนผู้อื่นอย่างไร ควรทำคนอย่างนั้น (เป็นการสมควร
แล้ว) ฟังผู้คัดค้านให้ชัดเจน จึงค่อยผูกผู้อื่น เพราะคนย่อมผิดได้
ยาก ฯ ด้วยพระพุทธรายอย่างนี้ มีเด็จพระรัตนเดชะพระผู้มี
พระภาคเจ้า “พุทธโศ โส ภควา โพชฌงก ชัมมม เทเสติ” พระผู้มี
พระภาคเจ้า เป็นผู้แสดงธรรมเพื่อให้รู้ “ทนต์โต โส ภควา
ทมถาย ชัมมม เทเสติ” พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ผูกพระองค์แล้ว
ทรงแสดงธรรมเพื่อฝึก “สนโต โส ภควา สมถาย ชัมมม เทเสติ”
พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้สงบแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อสงบ “ติณโณ
โส ภควา ตารณาย ชัมมม เทเสติ” พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ข้าม
พ้นแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ข้ามพ้น “ปรินิพพุโต โส ภควา
ปรินิพพานาย ชัมมม เทเสติ” พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ดับเย็นแล้ว
ทรงแสดงธรรมเพื่อดับเย็น ฯ นี้เป็นพระพุทธรายาเนื่องด้วยทรง
ตั้งสอนอีกอย่างหนึ่ง ฯ

อธิบายข้อ ๔ คือทรงฉลาดในวิธีตั้งสอนนั้นพึงรู้อย่างนี้

ก. ทรงกำหนดรู้ ฉันทะ อธิยาศัย อุปนิสสัย แดภุมิ แห่งผู้
ที่ทรงตั้งสอนก่อนแล้ว จึงทรงตั้งสอนด้วยธรรมอันเหมาะแก่เขา ฯ
พระธรรมกถึกในขั้นหลังไม่ใช่หัดกัน แสดงธรรมอันตนเองชอบใจ
บ้าง อันเขาชอบใจบ้าง จึงไม่สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ฟัง ฯ

ข. ทรงแสดงธรรมเป็นลำดับ ตั้งแต่ขั้นต่ำขึ้นไปหาขั้นสูง หรือ
ตั้งแต่ขั้นสูงขึ้นไปหาที่ต่ำ เพื่อยังผู้ที่ทรงตั้งสอนให้ปฏิบัติสะดวกแต่

บริบูรณ์ด้วยธรรมทุกชั้น พึงเห็นเช่นทรงตั้งสอนด้วยประโยชน์ใน
ปัจจุบัน ด้วยประโยชน์ในสัมปรายะแต่ด้วยปรมัตถประโยชน์ ค่อย
เลื่อนชั้นไป อีกอย่างหนึ่ง เช่นทรงตั้งสอนด้วยบุญกิริยาวัตถุตาม
ด้วยให้ทำทาน ด้วยให้รักษาศีล แต่ด้วยให้เจริญภาวนา ตั้งต้นแต่ที่
ทำง่ายขึ้นไปหาที่ทำได้ยาก อีกอย่างหนึ่ง ทรงตั้งสอนด้วยศึกษาตามอัน
เป็นปรมัตถปฏิบัติ ทรงตั้งสอนให้บำเพ็ญศีลศึกษา หัดรักษาความ
ประพฤติทางกายทางวาจาให้เรียบร้อย เพื่อกำจัดวิติกมกิเลสอย่าง
หยาบเป็นเบื้องต้น แลนั้นทรงตั้งสอนให้บำเพ็ญจิตตศึกษา หัด
รักษาจิตให้ปราศจากนิวรณ์แฉกุกุศลอื่น เพื่อกำจัดปริยภูฐานกิเลส
อย่างกตาง ในที่สุดทรงตั้งสอนให้บำเพ็ญปัญญาศึกษา หัดใช้ปัญญา
พิจารณาเบญจขันธ์โดยไตรลักษณ์ เพื่อกำจัดอนุสัยกิเลสอย่างสุขุม
ผู้ปฏิบัติธรรมก้าวก้าวยากมักไม่ได้ผลใพบุญญ ๖

ค. ทรงแสดงธรรมมีเหตุ คือผู้ฟังอาจตริตrongเห็นจริง พึง
เห็นในเรื่องกาลตามสูตรนั้น ทรงแนะนำพวกกาดามะให้ใช้ความคิด
พิจารณาโอทะโทะระโมหะส่วนหนึ่ง อโทะระโทะระโทะระโมหะส่วนหนึ่ง
ว่าเกิดขึ้นแล้วทำคนให้เป็นอย่างไร โดยนัยนั้น เป็นกุศลหรืออกุศล
มีโทษหรือหาโทษมิได้ ประพฤติแล้วเป็นไปเพื่อทุกข์หรือเพื่อสุข
เช่นนั้นเป็นกรรมควรประพฤติหรือควรละเลย แม้พระองค์ก็ได้ทรง
ตั้งสอนพระธรรมกถึกไว้อีกข้อหนึ่งว่า “แสดงธรรมแก่ผู้อื่น พึงให้
บรรยาย คือชักเหตุผลแต่อุปมาอุปไมยมาเทียบ” ดังนี้ ๖ เพราะ

พระพุทธจรรยา^๕นั้มีคำสรรเสริญพระองค์ว่า “สนิทานี ฌมมึ เทเสติ โน อนิทานี” พระผู้^๖มีพระภาค^๗นั้น ทรงแสดงธรรม^๘มีเหตุ หาทรงแสดงธรรม^๙ไร้เหตุ^{๑๐}ไม่ ฯ

ข. ทรงเป็นกาดัญญู รู้จัก^{๑๑}ถือโอกาส^{๑๒}ยกขึ้น^{๑๓}เป็น อตุฎุปะปตติ คือเกิด^{๑๔}เรื่อง^{๑๕}เป็นเหตุ^{๑๖}แสดง^{๑๗}ธรรม^{๑๘} ธรรม^{๑๙}ที่^{๒๐}แสดง^{๒๑}เหมาะ^{๒๒}แก่^{๒๓}โอกาส^{๒๔}แล้ว^{๒๕} ย่อม^{๒๖}ให้^{๒๗}เกิด^{๒๘}ผล^{๒๙}เป็น^{๓๐}อย่าง^{๓๑}ดี^{๓๒} ฯ พระพุทธจรรยา^{๓๓}นี้ พึง^{๓๔}เห็น^{๓๕}ใน^{๓๖}เรื่อง^{๓๗} กาดาม^{๓๘}ผู้^{๓๙}ทรน^{๔๐}นี้ เมื่อ^{๔๑}พวก^{๔๒}กาดาม^{๔๓}จะ^{๔๔}กราบ^{๔๕}ทูล^{๔๖}ว่า^{๔๗}คน^{๔๘}พิน^{๔๙}เผื่อ^{๕๐}เพราะ^{๕๑}คำ^{๕๒}แนะนำ^{๕๓}ของ^{๕๔}สมณ^{๕๕}พราหมณ^{๕๖}ต่าง^{๕๗}พวก^{๕๘}อื่น^{๕๙}แย้ง^{๖๐}กัน^{๖๑}นั้น พระองค์^{๖๒}ทรง^{๖๓}ฉวย^{๖๔}โอกาส^{๖๕}นี้^{๖๖}ตรัส^{๖๗}สอน^{๖๘}ให้^{๖๙}ใช้^{๗๐}ความ^{๗๑}คิด^{๗๒}ด้วย^{๗๓}ตนเอง^{๗๔} อีก^{๗๕}เรื่อง^{๗๖}หนึ่ง^{๗๗} ทอด^{๗๘}พระ^{๗๙}เนตร^{๘๐}เห็น^{๘๑} ถึง^{๘๒}คาด^{๘๓}มา^{๘๔}ณ^{๘๕}พ^{๘๖}ให้^{๘๗}วิ^{๘๘}ท^{๘๙}ค^{๙๐}อยู่^{๙๑} ทรง^{๙๒}เห็น^{๙๓}เป็น^{๙๔}โอกาส^{๙๕} ตรัส^{๙๖}ถาม^{๙๗}พอ^{๙๘}เกิด^{๙๙}เรื่อง^{๑๐๐} แล้ว^{๑๐๑} ทรง^{๑๐๒}แสดง^{๑๐๓}ทศ^{๑๐๔}ใน^{๑๐๕}พระ^{๑๐๖}พุทธ^{๑๐๗}ศา^{๑๐๘}สนา^{๑๐๙} กล่าว^{๑๑๐}คือ^{๑๑๑}บุ^{๑๑๒}ท^{๑๑๓}ค^{๑๑๔}ด^{๑๑๕}ต่าง^{๑๑๖}พวก^{๑๑๗}อื่น^{๑๑๘} จะ^{๑๑๙}พึง^{๑๒๐}บำรุง^{๑๒๑} โดย^{๑๒๒}น^{๑๒๓}นี้^{๑๒๔} ทรง^{๑๒๕}ดำ^{๑๒๖}ริ^{๑๒๗}ว่า^{๑๒๘}ยัง^{๑๒๙}พวก^{๑๓๐}กาดาม^{๑๓๑}จะ^{๑๓๒}แสดง^{๑๓๓}ถึง^{๑๓๔}คาด^{๑๓๕}มา^{๑๓๖}ณ^{๑๓๗}พ^{๑๓๘}ให้^{๑๓๙}เด^{๑๔๐}ื่อ^{๑๔๑}ม^{๑๔๒}ได้^{๑๔๓} แสดง^{๑๔๔}คน^{๑๔๕}เป็น^{๑๔๖}อุ^{๑๔๗}บ^{๑๔๘}า^{๑๔๙}ต^{๑๕๐}ก^{๑๕๑} ถือ^{๑๕๒}พระ^{๑๕๓}พุทธ^{๑๕๔}ศา^{๑๕๕}สนา^{๑๕๖} ฯ

ง. ทรง^{๑๕๗}แสดง^{๑๕๘}ธรรม^{๑๕๙}ไว้^{๑๖๐}ใจ^{๑๖๑} ยัง^{๑๖๒}ผู้^{๑๖๓}ฟัง^{๑๖๔}มี^{๑๖๕}ให้^{๑๖๖}เบ^{๑๖๗}ื่อ^{๑๖๘}ด้วย^{๑๖๙}อ^{๑๗๐}การ^{๑๗๑} ๔^{๑๗๒} คือ^{๑๗๓} ส^{๑๗๔}น^{๑๗๕}ท^{๑๗๖}ส^{๑๗๗}ส^{๑๗๘}นา^{๑๗๙} อ^{๑๘๐}ธิ^{๑๘๑}บาย^{๑๘๒}ให้^{๑๘๓}เห็น^{๑๘๔}แจ^{๑๘๕}่ม^{๑๘๖} ให้^{๑๘๗}เข้า^{๑๘๘}ใจ^{๑๘๙}ชัด^{๑๙๐} ส^{๑๙๑}มา^{๑๙๒}ท^{๑๙๓}ป^{๑๙๔}นา^{๑๙๕} ช^{๑๙๖}วน^{๑๙๗}ให้^{๑๙๘} มี^{๑๙๙}แก่^{๒๐๐}ใจ^{๒๐๑}ส^{๒๐๒}มา^{๒๐๓}ท^{๒๐๔}าน^{๒๐๕} คือ^{๒๐๖}ทำ^{๒๐๗}ตาม^{๒๐๘} ส^{๒๐๙}ม^{๒๑๐}มุ^{๒๑๑}เต^{๒๑๒}ช^{๒๑๓}นา^{๒๑๔} ช^{๒๑๕}ัก^{๒๑๖}นำ^{๒๑๗}ให้^{๒๑๘}เกิด^{๒๑๙}อุ^{๒๒๐}ต^{๒๒๑}ด^{๒๒๒}า^{๒๒๓}ห^{๒๒๔}ะ^{๒๒๕}อ^{๒๒๖}า^{๒๒๗}จ^{๒๒๘} ห^{๒๒๙}า^{๒๓๐}ญ^{๒๓๑}เพ^{๒๓๒}ื่อ^{๒๓๓}จะ^{๒๓๔}ทำ^{๒๓๕} ส^{๒๓๖}ม^{๒๓๗}ป^{๒๓๘}ห^{๒๓๙}ี^{๒๔๐}ส^{๒๔๑}นา^{๒๔๒} พ^{๒๔๓}ะ^{๒๔๔}ย^{๒๔๕}ง^{๒๔๖}ให้^{๒๔๗}ร^{๒๔๘}น^{๒๔๙}เว^{๒๕๐}ิง^{๒๕๑}ใน^{๒๕๒}อ^{๒๕๓}ัน^{๒๕๔}ทำ^{๒๕๕} ฯ บ^{๒๕๖}า^{๒๕๗}ด^{๒๕๘}์^{๒๕๙}แสดง^{๒๖๐} พระ^{๒๖๑}พุทธ^{๒๖๒}จ^{๒๖๓}ร^{๒๖๔}ร^{๒๖๕}ยา^{๒๖๖}น^{๒๖๗}เป็น^{๒๖๘}อา^{๒๖๙}จ^{๒๗๐}ิณ^{๒๗๑}ของ^{๒๗๒}พระ^{๒๗๓}องค์^{๒๗๔}ใน^{๒๗๕}ค^{๒๗๖}ร^{๒๗๗}า^{๒๗๘}ว^{๒๗๙}ท^{๒๘๐}ร^{๒๘๑}ง^{๒๘๒}ด^{๒๘๓}ัง^{๒๘๔}ส^{๒๘๕}อน^{๒๘๖}ที่^{๒๘๗}มี^{๒๘๘}ได้^{๒๘๙} วั^{๒๙๐}ระ^{๒๙๑}บุ^{๒๙๒}ร^{๒๙๓}ือ^{๒๙๔}ง^{๒๙๕} ฯ

๕ เป็นพระพุทธจรรยาเนื่องด้วยทรงตั้งสอนอีกอย่างหนึ่ง ฯ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตั้งอยู่ในองค์คุณของคำสัตยา
แต่ได้ทรงทำหน้าที่แก่สาวกตามเยี่ยงอย่างของคำสัตยาที่ดี พระองค์
จึงกล้าแต่งตั้งพระสุรสีห์หน้าท้าว “กิจอย่างใด อันคำสัตยา ผู้ภรรยา
แสวงหาประโยชน์เพื่อพวกสาวกอาศัยความเอ็นดูจะพึงทำ กิจอย่าง
นั้น อันเราทำได้แล้ว แก่พวกท่าน ทุกประการ” ฯ

พุทธมามกะบริษัทมาดลต้องถึงพระพุทธรุขรยาอันนำมาซึ่งผล
คือพระคุณนามบทนี้ โดยฐานเป็นปวิภชกชน จักได้ปรีชาเห็นว่า พระ
องค์เป็นพระคำสัตยาผู้สมควรแท้จริงแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย จักไม่
คั่นไปตามความมีวาสนาของพระองค์อย่างโกศุหดิชชน ความเต็ม
ใจจักมีในฐานที่มั่นคงสถาพร ทำให้เป็นผู้มาตามด้วยอจดลัทธา คือ
ความเชื่ออันไม่ไหวคดอน ยั่งยืนในพระพุทธรุคศาสตร์ ฯ

พทุโธ

สมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายนั้น พระองค์ทรงพระ
ปรีชาหลักแหลม หยั่งเห็นเหตุการณ์ทั้งปวง ต่่วงสมัญชนในสมัย
แต่ทรงนำเวไนยนิกรให้ได้ปรีชา แด่ตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ บัณฑิต
ผู้หนักอึ้งจึงสรรเสริญพระองค์ว่าเป็น “พทุโธ” ผู้ตื่น คือตื่นนอน แด
“โพเชตา” ผู้ปลุก มีอรรถาธิบาย ดังจะกล่าวในลำดับไป ฯ

ชนใดหลงมงายอยู่ในความเป็นไปของคนแสดของคนอื่น หรือ
หมกมุ่นอยู่ในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดี แสดความมัวเมา
ไม่มีปัญญาหยั่งเห็นคุณโทษประโยชน์ใช้ประโยชน์อันเป็นไปอยู่แสด
แสดอนตนจากภาวะอันประกอบด้วยโทษหาประโยชน์ได้ ตั้งตนไว้
ในภาวะอันเป็นคุณเป็นประโยชน์ หรือไม่หยั่งรู้คติของกรรมตา หลง
ถึงมงายอยู่ ชนนั้นชื่อว่าเป็นผู้หัดับโดยอริยโหวหาร โดยอรรถ ว่า
ปราศจากความรู้ดีคือความหยั่งเห็น ฯ ชนใดไม่หลงมงายแสดไม่
หมกมุ่นอยู่เช่นนั้น หรืออาจถอนตนจากอารมณ์ที่ตั้งแห่งความหลง
แสดความหมกมุ่นเช่นนั้น ทำความเป็นไปของคนให้สำเร็จประโยชน์
ยังชน หรือหยั่งรู้คติของกรรมตาแสดรู้จักประพฤดิให้สมควรกัน ชน
นั้นชื่อว่าเป็นผู้ตื่น โดยอรรถ ว่าเป็นผู้รู้ดี กล่าวคือหยั่งเห็น ฯ

ชนใดชักนำผู้อื่นให้ได้ปรีชาญาณรู้จักทำตนให้เป็นผู้ตื่นดังกล่าว

แล้ว ชนนั้นชื่อว่าผู้ปลูก โดยอรรถ ว่าเป็นผู้ทำเขาให้รู้สึก หาย
หลงมงาย ๆ

สมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายเป็นผู้ตื่นนี้ ไม่ใช่ว่า
ตั้งแต่ตรัสรู้แล้วไป พระองค์มีปกติเป็นอย่างนั้น ตั้งแต่ครั้งยังเสด็จ
อยู่ในฆราวาสมาแล้ว แต่ความตื่นของพระองค์นั้น ถึงที่สุดเมื่อตรัส
รู้แล้วได้ทรงทำพุทธรักษาในทางสอนพระศาสดา ยังพุทธเวไนยให้ได้
ธรรมจักขุมัญญาณเห็นธรรม ดำริจ้อรรถว่าเป็นผู้ปลูก พระอาจารย์
เจ้าจะพรรณนาพระคุณสมบัติ จึงจับตั้งแต่ตรัสรู้แล้วไป ๆ

พระองค์มีปกติเป็นผู้ตื่นตั้งแต่ครั้งยังเสด็จอยู่ในฆราวาสมาแล้ว
นี้ พึงเห็นโดยอุทาหรณ์ดั่งนำมาสาธกไว้ข้างเรื่อง ๆ

ความเป็นไปของพวกกษัตริย์ในครั้งนั้น ในสมัยที่ว่างสงคราม
ก็อยู่ในหมู่สัตว์วัน บำเรออยู่ด้วยเพื่อนราชบริวารังแต่ประโคม ยัง
เวลาให้ว่างไปด้วยความสนุกเพลิดเพลิน ๆ สมเด็จพระบรมศาสดา
ของเราทั้งหลาย มีคำกล่าวว่าเป็นผู้ต้องทำนายว่า ถ้าดำรงฆราวาส
จักทรงอำนาจเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกผนวช จักได้ตรัสเป็น
พระศาสดาเอกในโลก เป็นธรรมดาอยู่เองที่พระชนกแด่พระญาติวงศ์
จะประสงค์ให้อยู่ครองฆราวาส จึงได้คิดผูกพันไว้ทางนี้ สุดแต่
จะสนุกเพลิดเพลินอยู่ได้ด้วยประการไร มีคำพรรณนาไว้ว่า พระชนก
ทรงสร้างปราสาทขึ้นสามหลังเพื่อเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระราชโอรสใน
สามฤดู ในเวลาเสด็จอยู่ปราสาทสำหรับฤดูฝน อันคณะสัตว์วัน

หาบุรุษปณิธิได้ บำเรอด้วยเพื่อนราชบริพารซึ่งประโคนประโลมพระเหตุย มิได้เสด็จจากปราสาทตลอดฤดู แต่สมเด็จพระบรมศาสดา ก็หา ได้ทรงเพ็ดเพินเสมอไปไม่ กตบทรงเห็นชีวิตของท่านผู้ได้รับบำเรอ เช่นนั้น แด่มัวเฝ้าอยู่ไม่รู้จักสร้างว่าไรผิด เกิดมาแต่จตายไปเสีย เป้าแต่वलตพระเหตุยเมื่อหน่ายในภาวะเช่นนั้น พระคันธภจนา จารยได้แสดงควมอันไว้โดยนัยว่า ทรงพระปรารภขราพาชิมนระ เปนอรฆณ ได้ควมดังเงพระเหตุย ทรงดำคัญเห็นปราสาท ราชฆณที่ียรอนเต็มไปดัยคณะนางบำเรอนอนหลับเกิดอณกถาด มี อากกรวิปลาดต่าง ๆ ว่าเป็นตุ้ป่าช้าอันดาดไปดัยทราภคัพ พระ ดำริจะเปลี่ยนภาวะของพระองค์ให้สำเร็จประโยชน์แก่โลก เปนเหตุ นำให้เสด็จออกทรงผนวช ฯ

เมื่อพระองค์ทรงผนวชด้วยพระอิริยาศัยอย่างนั้นแล้ว เปน ธรรมดาอยู่เองที่จะต้องเลือกที่จะเข้าพวกบวรพชิตอื่น หรือจะ ประพฤติตามดำฟังพระองค์ ในชั้นต้นทรงเลือกข้างเข้าพวกบวรพชิต อื่น จึงได้เสด็จไปอยู่ในสำนักอาฬารดาบสตามโคตรเดอุทกดาบส รัมบุตร ผู้เป็นคณาจารย์ใหญ่ ในแคว้นมคธณครั้งนั้นโดยลำดับกัน แม้พระองค์ได้ศึกษาถทริชาของ จนต้องอาจารย์นัยยกย่องว่ามีควม รู้เสมอด้วยคน แดชวณให้อยู่ช่วยดูแลฝึกสอนบริษัท พระองค์ก็หา ได้หล้งมมายอยู่ในถทริชนั้นไม่ ทรงกำหนดเห็นไม่เปนสาระที่พอพระ เหตุย นเปนเหตุเปลี่ยนพระดำริไปข้างประพฤติตามดำฟังพระองค์ ฯ

แม้ในเวลาทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาทรมานพระกาย ก็มีพระสติ
 ดมภ์ขมิญญะจับแยบยด ว่าจักให้ผิดอย่างไรบ้าง ไม่ได้ทรงบำเพ็ญ
 อย่างงมงามด้วยถือว่าเป็นบุญโดยส่วนเดียว ทรงเหนไม่เป็นประโยชน์
 แล้วยแต่เด็กเสียว ทดตองในทางทำใจต่อไป นี้เป็นเหตุให้ศรีสุธรรม
 วิเศษ ดำเริงเป็นพระอรหันต์ดมมาดมพุทธะ ฯ

อุทาหรณ์เหล่านี้สาธกความว่า ดมภ์เจพระบรมศาสดาทรงมี
 ปกติเป็นผู้ตื่นตงแต่ครั้งยังเสด็จอยู่ในสวรรคตมาแต่แล้ว ฯ

ปฏิปทาของพระองค์จำเต็มแต่ศรีสุธรรมแล้ว อันแสดงความเป็น
 ผู้ตื่นของพระองค์ ฟังเห็นโดยนัยตงจะกล่าวพอเป็นอุทาหรณ์ ฯ

แรกทรงตั้งสอนพระศาสดา ทรงชักนำในอนาคาวิยปฏิบัติคือ
 ประพฤติเป็นบรรพชิตเป็นที่ตง ภายหลังทรงตั้งสอนเชื่อมตงแต่ปฏิบัติ
 ของคนครองเรือนขึ้นไปโดยลำดับ นับว่ายังประโยชน์ให้ดำเริงแก่
 เหวไนยตงกฤหัสถ์แถบบรรพชิต ฯ

อีกอย่างหนึ่ง พระองค์เกิดในตระกูลษัตริยผู้ครองเมือง แม้
 เปลี่ยนภาวะของพระองค์มาเป็นพระศาสดาสอนพระศาสดา ก็น่าจะ
 พอพระเหตุทักปกครองบริษัทด้วยพระองค์ ทรงอำนาจดิทธิชาติ แต่
 ทรงพระบัญญัติสามารถหยั่งเห็นในอนาคตกาล ประทานพระพุทธานุ
 ญาาคให้ตงขคือประชุมภิกษุเป็นใหญ่ในกิจพระศาสดา ฯ

ขหนึ่งในครั้งนั้น ความขายทาด เช่นไปสงครามจับเชเตยมาได้
 แล้วยขายเอาสิน แต่ขายค่อไปอีกตุจตุตงพาหนะ ยังไม่เห็นกันว่าเป็น

ดูร้าย แต่ยังไม่ถึงกฎหมายห้าม สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงห้ามไว้โดยเพนกิจ อันอุบาทถ คือ คฤหัสถ์ผู้เคร่งในทางพระศาสนาไม่ควรทำ โดยที่ผู้ตั้งจนทาสสันไถ่ก็มีได้ทรงอำนวยความสะดวกตาม ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุมั้ทำดั่งเช่นนั้น ๆ

อุทาหรณ์เหล่านี้^๕ด่าชกความว่า สมเด็จพระบรมศาสดาทรงมีปกติเป็นผู้ดี^๕ เมื่อครั้งตรัสรู้แล้ว^๕ ดำเริงเป็นพระคุณนามว่า “พุทโธ” ๆ

สมเด็จพระบรมศาสดาเป็นผู้ปัด^๕ดูคน^๕ พึงเห็นโดยนัยดังจะกล่าวพอเป็นอุทาหรณ์ ๆ

ชนชาวชมพูทวีปครั้งนั้น ย่อมเป็นเหล่ากันโดยชาติ ผู้ที่เขาสมมติว่ามีชาติสูง คือพวกกษัตริย์แหวพวกพราหมณ์ ย่อมดมาคมคบหากันณะเพราะกับคนมีชาติเสมอกัน ไม่ดั่งสัตว์รกับคนมีชาติต่ำกว่า เป็นต้นพวกแพะยแหวพวกสุนัข กต่างคือพวกเจ้าก็ดั่งสัตว์รกับณะเพราะในพวกเจ้า ไม่เข้าหมู่พวกพ่อค้าแหวพวกคนท่างาร พวกพราหมณ์ก็เป็นประดุจเดียวกัน ความถือชาติย่อมเป็นไปรุนแรง เป็นอุปดักกันทางไม่ให้ประชาชนรวมกำดั่งกันเข้าได้ ๆ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงชักนำพุทธศาสนิกบริษัทไม่ให้หนักในการถือชาติ จนเป็นเหตุดูหมิ่นผู้อื่น พึงเห็นอุทาหรณ์ในอันรับคนเข้าอุปดัมบท ไม่เลือกว่าคนชาติใดชาติหนึ่ง เป็นคนดีไม่ต้องห้ามตามกฎหมายหรือวินัยแล้วเข้ามาขออุปดัมบท ก็เป็นอันรับให้เข้าหมู่ได้ เป็นภิกษุมั้ดั่งวาตคือ

การเข้าดีมาคม แด่สิทธิคืออำนาจอันชอบธรรมเสมอกัน อยู่ใต้พระ
 บัญญัติเสมอกัน ไม่ได้รัยยกเว้นเพราะเหตุแห่งชาติ เมื่อปฏิบัติโดย
 ชอบย่อมเป็นภัพพทุกดอาจบัตุธรรมพิเศษเหมือนกัน ฝ่ายคฤหัสถ์
 ก็ไต่ทรงตั้งสอน แด่ตงโทษแห่งความหึงงเพราะชาติ แด่คุณแห่ง
 ความดำมคค้ เพื่อบันเทาความถือชาติเดีย เพราะพระองค์เป็นผู้
 ปตุกในทางนี้ การถือชาติในหมู่พุทธศาสนิก จึงไม่รุนแรงเหมือน
 ในหมู่พราหมณ ฯ

อนึ่งในครั้งนั้น มหาชนนับถือเทวดาแด่วัตตุคค้กิตติสิทธิว่าม่ฤทธิ
 บันดาบรยดีให้ม่แก่พวคมมนุษย์ได้ จึงบวงสร้งวองอ้อนวอนขอให้กำจัด
 ภัยแลช่วยให้ดำเร้งปรารธนา ฯ ส้มเตจพระบรมค้ำดตาทรงตั้งสอน
 ให้สันนิษฐานเห่นว่ ตั้งทงปวงเปนมตเกิดมชนเพราะเหตุ จะสันไป
 ก็เพราะสันแห่งเหตุ ทรงตั้งสอนให้ได้ กัมมัสสกตญาณ คือความ
 รัจกกำหนดเห่นความทีกแห่งสัตว์มกรรม อันตนทำเป่นของตน กล่าว
 คือทำดีก็ได้มตดี ทำชั่วก็ได้มตชั่ว ฯ ขอนพึงเห่นอุทาหรณในการ
 ทรงแแต่ดงว่ศุภวิบุตผลคือ อายุ วรรณะ สุขะ ยศ สวรรคค้ ย่อม
 ไม่ได้ด้วยความปรารธนาแต่อ้อนวอน ย่อมได้เพราะปฏิบัติทาเป่นทาง
 มาแห่งมตเห่นอันเอง แด่ทรงแแต่ดงการถึงวัตตุคค้กิตติสิทธิเช่น ภูเขา
 วนะ อาราม แด่รุกขเจตีย เป่นสรณะของพวคมมนุษย์ ผู้หวาด
 หวั่นแต่ภัยว่ หาเป่นสรณะดีแต่ม่ แด่ทรงแแต่ดงถึงเหตุมตอย่าง
 ช้่นอิก ฯ

เนื่องด้วยความนับถือเทวดานี้ คนในครานั้นได้ทำพิธีบูชาญ
 ฆ่าสัตว์พาหะเช่นโคแดงม้าบัง ปศุสัตว์เช่นแพะแกะสุกรไก่บ้าง เอา
 เนื้อเผาไฟแด่พระเพลิง เพื่อสะเดาะเคราะห์ หรือเพื่อใช้บนในเมื่อมี
 โชคชัยได้ลาภ พืชของท่านผู้มีอำนาจหรือมั่งมี ย่อมเป็นการใหญ่
 ชื่นไปตามส่วน เกณฑ์ผู้คนมาชวนช่วยในการนี้ พลอยได้รับความ
 ดำบากคามกัน ได้ยินว่า ก่อนแต่จะบูชาญอันสำคัญถึงข้ามมนุษย์
 บ้างก็มี ๗ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงชักนำในทางบริจาคตาน อัน
 จะสำเร็จประโยชน์แก่ปฐกาคแล้ว อุทิศส่วนกุศลแต่เทวดาเป็น
 ส่วนเทวดาพลัดแทนบูชาญพืชแด่ดวงดวงอย่างอื่น ๗ ข้อพึงเห็น
 อุทาหรณ์ ในการทรงแสดงโทษแห่งการบูชาญแก่พระเจ้าปเสนทิ-
 โภคัสผู้เตรียมจะทำอยู่ แด่ทรงแสดงวิธีบำเพ็ญเทวดาพลัดในทางพระ
 พุทธศาสนาแก่วัดสังการมหาพราหมณเป็นอาทิ ๗

แม้การบำเพ็ญบุพเพตพดี โดยอาการเดินโภชนาหารแก่
 บุรพบุรุษแด่บุรพตวีร์ของตน ก็ทรงชักนำมาในทางบริจาคตานแล้ว
 อุทิศส่วนกุศลไปถึง ๗ ข้อพึงเห็นอุทาหรณ์ ในการทรงแสดง
 วิธีบำเพ็ญบุพเพตพดีในทางพระพุทธศาสนา แก่พระเจ้าพิมพิสาร
 มคธราชเป็นต้น ๗

อนึ่งเนื่องด้วยกรถือชาติ คนทั้งหลายย่อมมีปกติเห็นแก่ตัว
 จะทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ตัวต้องได้
 ประโยชน์ด้วยจึงจะทำ อธิษาศันตคติมาในดินแดนแม้แห่งคนถือพระ

พุทธคำสั่งนา ทำบุญให้ท่านยังปรารถนาจะได้สมบัติอย่างนั้นอย่างนี้
 ส้มแดงพระบรมคำสั่งดาทรงชักนำ ให้ละความเห็นแก่ตัวแต่ให้ตั้งใจ
 ทำ มุ่งความสมควรเป็นใหญ่ด้วยทรงกิจการทำ ด้วยอติคาริปไตย
 ยกคนเป็นใหญ่ แต่โตกาธิปไตยเพ่งโลกเป็นใหญ่ แต่ทรงธรรมเสถียร
 ธรรมาธิปไตยมุ่งธรรมเป็นใหญ่ ฯ แม้ในฝ่ายบรรพชิตข้อนี้ก็คิด
 อธิษาศัยมา จึงไม่พอใจจะเผื่อแผ่ประโยชน์แก่ผู้อื่น ประพฤติหาสุข
 ฉะเพาะตน กลับถือว่าเป็นผู้มักน้อยสันโดษดี แต่ปฏิบัติเช่นนั้นหาใช่
 ของสมเด็จพระบรมคำสั่งดาแต่พระสาวกไม่ ตั้งแต่ได้ตรัสรู้แล้ว พระ
 องค์ได้ทรงสั่งสอนพระคำสั่งนาด้วยพระองค์เองแต่ทรงส่งพระสาวกให้
 เทียบประกาศพระคำสั่งนาด้วย พระองค์ยังเวทนาให้ดวงไป ด้วยทรง
 บำเพ็ญปรกติประโยชน์เป็นที่ตั้ง ฯ

อีกประการหนึ่ง ความเข้าใจของคนในครีก่อนพุทธกาลว่า
 มีธรรมชาติอย่างหนึ่งตั้งอยู่ในสัตว์ระเหมือนคนอยู่ในเรือน ดำริว่าเป็น
 อิตถภาพเป็นผู้รู้จัก เป็นผู้ช่วยเหลือทุกข์ ก้าวโดยรวบยอดเป็นผู้ทำ
 กิจของมโนธาตุ เป็นสภาพที่ยืนไม่รู้จักดับ ในเวตามณะ ธรรม
 ชาตินี้ออกจากสัตว์ระไปถึงในสัตว์ระอื่นที่แรกตั้ง ดำริทั้งสัตว์ระย่อมทรุด
 โทรมไป ฯ ธรรมชาตินี้เรียกในศัพท์มคธว่า “อตุตา” ในศัพท์
 สันสกฤตว่า “อาตุมนุ” แปลว่า “คน” ในบางปกรณ์เรียกว่า
 “ชีวะ” แปลว่า “สภาพเป็น” ไทยเราเรียกว่า “เจตภูต” แปลว่า
 “ภูตใจ” หรือ “ธาตุใจ” ฯ ฝ่ายสมเด็จพระบรมคำสั่งดาทรงแสดง

ให้พุทธบริษัทเข้าใจว่าเบญจขันธ์ได้แก่รูปคือสัตว์ระ ๑ เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุข ๑ สัญญาคือความจำได้ ๑ สังขารคือความคิดอ่าน ๑ วิญญาณคือความรู้แจ้งทางทวาร ๑ อันธรมคาคุมเข้าเป็นสังขารหาใช้อดีตทำไม เกิดขึ้นเพราะเหตุรูปกายอันธาตุทั้งสี่คุมกันเข้า เกิดสืบเนื่องมาจากมารตามิตาเติบโตขึ้นเพราะข้าวสุกแดชนมสด (ชาติว่า อัย กาโย รูป จาตุมฺมหาภูติโก มาตาเปตฺกสมฺภโว โอทนคฺมฺมาสุจฺจโย) ส่วนนามธรรมอาศัยทวารห้า ภายนอกมีจักขุเป็นต้น แดอารมณอันเป็นวิสัยมีรูปเป็นต้น ประจบกันเข้า เกิดวิญญาณความรู้แจ้งทางทวารขึ้นอาศัยมโน (เรียกในภาษาดั้งเดิมว่า มนัส) คือใจ แดธรรมคืออารมณมีรูปเป็นต้น อันใจปรารภถึงในลำดับแห่งเกิดวิญญาณทางทวารภายนอกขึ้นแล้ว เกิดมโนวิญญาณคือความรู้แจ้งทางใจขึ้น นี้เป็นวิญญาณขันธ์ ประชุมสามประการ คือทวาร อารมณ แดวิญญาณ เป็นสัมผัสอันเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนาสุขทุกข์ไม่ทุกข์ไม่สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เป็นเวทนาขันธ์ ความกำหนดหมายอารมณอันเกิดในลำดับจัดเป็นสัญญาขันธ์ สัญญาเจตนาความคิดอ่านกับวิคคความตริวิจาร์ความตรองอันเกิดขึ้นในลำดับกันจัดเป็นสังขารขันธ์ เบญจขันธ์นี้ย่อมนั้นไปเพราะสันแห่งเหตุ แม้มโนธาตุก็ย่อมมีคติอย่างเดียวกัน เป็นสภาพไม่ยั่งยืน อาศัยเหตุเกิดขึ้นแล้ว มีความตื่นความเสื่อมเป็นธรรมดา ฯ

ข้อนี้ตำราทศด้วยพระพุทธพจน์ แดดังความเห็นของพระอริยสาวกผู้ตั้ง

ตั้งกายทิฐิวินิจฉัยความเห็นว่ากายของตนได้แล้ว ท่านย่อมไม่เห็นเบญจ-
 วัจนเป็นอันเดียวกันกับอิตตา ย่อมไม่เห็นอิตตาว่ามีเบญจวัจน ย่อม
 ไม่เห็นเบญจวัจนในอิตตา ย่อมไม่เห็นอิตตาในเบญจวัจน ฯ

อนึ่งบรรพชิตในครั้งนั้นย่อมเข้าใจว่า โมกษะอันได้แก่วิมุติ
 ความพ้นจากกิเลสอาสวะ เป็นคุณจะพึงบังเกิดได้ด้วยตั้งความเพียร
 ทางกายอย่างตั้งเครียด ฝ่ายสมเด็จพระบรมศาสดาทรงค้ำหน้าเป็น
 อิตตกถิมถานุโยค คือประกอบความลำบากตนเปล่า หาประโยชน์
 มิได้ ปฏิบัติแต่พอเป็นกลางไม่หย่อนหนักจนตกไปทางกาม ไม่ตั้ง
 เครียดหนักจนลำบากเปล่า จึงจะสำเร็จประโยชน์ ฯ

ข้อนี้สำเร็จด้วยพระรัชมัจฉิการะวัตินสูตวประภมเทศนา ฯ

อุทาทรรณเหล่านี้สำเร็จความว่า สมเด็จพระบรมศาสดาเป็นผู้
 ปลุกผู้อื่นให้ตื่น สำเร็จเป็นพระคุณนามว่า “โพชฆาตา” ฯ

พระองค์ทรงคุณสมบัติเห็นปานนี้แล้ว ทรงแสดงพระธรรมใด
 ไรเพื่อเป็นหลักแห่งความประพฤติของมหาชน พระธรรมนั้นย่อมเป็น
 คุณอันพระองค์วัดดีจริง พึงเห็นอุทาทรรณ ในความไม่ประมาท คือ
 ความไม่เดินเดือ อันมีอุปการะมาก ทั้งในทางคตฺโตกทั้งในทางคตฺ
 ธรรม ฯ พระสงฆ์เอกอันพระศาสดาปลุกแล้ว ปฏิบัติตามธรรมนั้น
 ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติดีจริง ฯ

ขอคำขุณฺณผู้อ่านผู้ฟังธรรมภาษิตนแล้ว พึงคำนึงถึงพระพุทธคุณ
 แด่พระพุทธจรวยา บำรุงศรัทธาเต็มได้ให้เจริญขึ้นตามคราว แด่

ฟังถือเป็นเนติคือแบบอย่างเพื่ออนุวัติตาม ไม่ฟังเป็นคนหงงม
 ง่าย ฟังเป็นผู้ใช้ความตริตรองหยั่งรู้เท่าถึงการณ์ แต่ฟังแนะนำผู้อื่น
 ให้ได้ความรู้ความเข้าใจเช่นนั้น ความระตังถึงพระคุณของสมเด็จพระ
 บรมศาสดาจกดำรงค์ประโยชน์ท่อนั้น ฯ

พ. ศ. ๒๔๕๕

ภควา

(จากหนังสือธรรมวิภาคปริเฉท ๒)

มีคนจักพรรณาบทว่า “ภควา” ดูเหมือนพระคันถรจนาจารย์
ไม่แน่ใจว่า ออกจากศัพท์อะไรหรือธาตุอะไร ท่านพิจารณาแก้ไขต่าง ๆ
อย่างหนึ่งว่า ออกจาก ภาช ธาตุ ที่แปลว่าแจกว้าแบ่ง อธิบายว่า
แจกว้าพระธรรมวตนะ ดำริ่จรูปเป็นภาคหรือ ภค แปลว่าส่วนว่าสมบัติ
อธิบายว่ามีส่วนแห่งธรรม มีคุณสมบัติ อีกอย่างหนึ่งว่าออกจาก ภาช
ธาตุ ที่แปลว่าคบว่าเสฟ อธิบายว่าเสฟเสนาสนะสังคีติ หรือจะอธิบาย
ว่าเสฟสันติวิหารธรรม ก็เข้ารูป ดำริ่จรูปเป็นภาค แปลว่ามีอาการ
หน้าคบ อธิบายว่า ทรงนำผู้เข้าไปคบให้ได้ประโยชน์ตามสมควร อีก
อย่างหนึ่งว่า ออกจากภัญช แปลว่าหัก อธิบายว่าหักคือกำจัดกิเลส
แถมบาปกรรมทั้งปวง ๆ ข้าพเจ้าค้นหาความเข้าใจที่นานแล้ว
ได้พบในพราหมณ์สมัย เป็นคำเรียกฤษัทั่วมไปก็ได้ เรียกเทวดาบ้าง
ก็ได้ ที่ใช้เรียกฤษัหลงเหลืออยู่ในปกครองของเราก็มี แห่งหนึ่งพวก
ภิกษุวัคคิยกุมาร ดำเนินคนเที่ยวตามหาหญิงคนหนึ่งผู้รักของหนีไป
พบพระศาสดาเสด็จประทับอยู่ในใต้ร่มไม้คำบดไร่ฝ้าย ไม่รู้จักพระ
องค์ถามว่า “อปี ภควา อดถึ ปสเสษย” แปลว่า “ภควา
เห็นหญิงบ้างหรือ” อีกอย่างหนึ่ง ในชาติกวางชอมาตยถามเกตุ์ดาบส

ผู้อันพระเจ้าพาราณดีทรงบำรุงอยู่ในพระนครแต่ทูตดาไปอยู่กับกับป-
 ตาบส์ผู้ศิษย์ได้นั้นแต่ของป่าอันจัดหารสเค็มมิได้ ไม่เหมือนอยู่ในพระ
 นครที่ได้นั้นของอวอยต่าง ๆ ว่า “กถนุ ภควา เกสึ กปปสฺส
 รมสิ อสฺสเม” แปลว่า “ภควา เกสึ ยินดีอยู่ได้ในอาศรมแห่ง
 กับปตราบส์ด้วยอย่างไร” แต่ได้รับตอบว่า ความคุ้นเคยนั้นแต่เป็น
 รสอันเยี่ยม ส่วนในพระพุทธศาสนาใช้เพนบทเรียกพระศาสดาแด่พระ
 พุทธเจ้าทั้งหลายอื่นเท่านั้น ไม่ใช่เรียกพระสาวก ๆ ข้าพเจ้าตั้งนึกว่า
 ออกจากภคคัพท อันดำเร้งมาจาก ภัช ชาติ ที่แปลว่าแจกจ่ายแบ่ง
 มีคู่เทียบว่า ไสภคฺย โทภคฺย ใช้ตามดำพิงคัพทเป็นข้างดี แปลว่า
 ไชค มีคำดีคำร้ายประกอบ เป็นแต่คำกลาง ๆ แปลว่าเคราะห์ เช่น
 เคราะห์ดีเคราะห์ร้าย ๆ โดยนัยนี้ แปลว่าผู้มีไชค ว่าผู้มีเคราะห์ดี
 อธิบายว่า ครังยังไม่ได้ออกทรงผนวชก็ได้รับทำนุบำรุงมาเป็นอย่างดี
 ตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนทรงพระเจริญ ออกผนวชแล้วทรงแสวงหา
 ทางตรัสรู้ยั้งถึงหกปี นึกถวไม่สำเร็จ มาดำเร้งเข้าได้ แต่นั้นทรง
 ประกาศพระศาสดา สามารถยังผู้อื่นให้บังลตุธรรมพิเศษเป็นพระสงฆ์
 ฐนได้ แต่อาจยังเวในนนอกจากนั้นให้ได้ครัทธาเต็มได้ยอมนับถือ
 ประดิษฐานพระพุทธศาสดาฐนไว้ จัดว่าเป็นผู้มีไชคมีเคราะห์ดีทุก
 คราวมา ในเวดาสอนพระศาสดาปรากฏว่าพวกเดียรัถยักิดร้าย แต่
 ก็ไม่อาจทำ สอนโจรเดยักษผู้ร้ายกาจ ก็ไม่ถูกทำร้าย แต่ไม่ถูก
 ผู้ครองนครที่เสด็จไปสอนศาสดานาระแวงว่าเป็นผู้บุญแต่กำจัดเดีย จัด

ว่าเป็นผู้มีโชคมีเคราะห์ดีเหมือนกัน ๆ ควรจะเรียกว่าพระผู้มั่งพระภาค
แต่เรียกว่าพระผู้มั่งพระภาค หารอยจะเห็นใกล้ต่อเดียงว่า พระพักตร์
ซึ่งแปดว่าหน้า เกรงจะนำความเข้าใจผิดไปกรรมัง จึงเรียกตามที่
ท่านสันนิษฐานไว้โดยประการหนึ่ง ๆ

(จากหนังสือหัวใจสมถกัมมัฐาน)

พระผู้มั่งพระภาคเจ้าทรงพระคุณที่เป็นอัครสัมมัตตเช่นนี้แล้ว จัด
ว่ามฤคยะ คือสัมมัตตอินชกุงคนอื่นเข้ามาคบ ๆ ผู้ใดเข้ามาคบพระ
องค์ย่อมทรงตั้งสอนผู้หนึ่ง แจกอรรถแจกธรรมให้เข้าใจชัด ๆ บัณฑิต
หมายเอาพระคุณสัมมัตตคน ๒๕๕ ๒๕๕ ๒๕๕ ๒๕๕ ๒๕๕ ๒๕๕ ๒๕๕ ๒๕๕ ๒๕๕ ๒๕๕
ท่านผู้มฤคยะ หรือว่าท่านผู้มั่งภาค ๆ พระองค์ทรงแจกธรรมตั้งสอน
ประชาชนให้ได้บรรลุผลอันดีอันงาม ทั้งส่วนโลกีย์ทั้งส่วนโลกุตระ ยัง
คนผู้ไม่เคยเข้าใจให้เข้าใจ ยังคนผู้เคยเข้าใจมาบ้างแล้วให้เข้าใจ
กว้างขวาง นำความหลงอันเป็นเหตุคนเค้นแฉหวาดหวั่นเสีย ฯ

(จากหนังสือบุพพสิกขาวิธานนา)

พระนามว่า ภาควานนั้นแปดว่าผู้มั่งภาค ก็ภาคนั้นได้แก่กุศลธรรม
มีทานศีลเป็นต้นซึ่งเป็นธรรมอันถึงซึ่งส่วนอันอุดมอย่างอุกฤษฏ์ แต่
เป็นกุศลยังโลกียสุขโลกุตระสุขให้บังเกิดขึ้น ภาคนั้นย่อมมีแก่พระ
องค์ เพราะเหตุคนพระองค์จึงทรงพระนามว่า ภาควา ๑ อันหนึ่ง ภาควา
แปดว่าเป็นผู้แจกออก ก็แต่พระผู้มั่งพระภาคนั้น ย่อมแจกออกซึ่ง

ธรรมทั้งปวง โดยประเภทว่า เป็นกุศลแตกกุศลแตกพยากกุศ-
 ธรรม มิใช่กุศลแตกกุศลเป็นต้นแล้ว ก็แจกกระจายขยายธรรม
 เหล่านี้เป็นจิตต์เจตสิกแล้ว ก็จัดแจกเป็นภูมิ ๔ เป็นต้น เพื่อให้
 กุศลบุตรู้แจ้งชัดในธรรมมีกุศลเป็นต้นนั้น ด้วยขยายธรรมเหล่านี้
 เป็นชั้นชอายนะธาตุ อินทรีย์ อริยสัจ ปฏิจักษ์มุปบาท เป็นต้น เพื่อ
 เป็นอารมณ์แห่งวิปัสสนาปัญญา แดแจกสามัญญตักษณะ เครื่อง
 หมายถึงสามัญซึ่งมีทั่วไปในธรรมเหล่านี้ คือ อนิจจตา ความ
 ที่ธรรมเหล่านี้เป็นของไม่เที่ยง ทุกขตา ความที่ธรรมเหล่านี้เป็น
 ทุกข อนัตตตา ความที่ธรรมเหล่านี้เป็นของไม่ใช่ตน ๓ นี้เป็น
 ตักษณะเครื่องหมายแห่งวิปัสสนาปัญญา แดประสงค์จะชี้ว่า ใน
 ธรรมทั้งปวงเหล่านี้ได้จริงอยู่ ๔ จึงทรงแจกสัจจะของจริงแห่งพระ
 อริยเจ้า ๔ คือ ทุกข สมุตฺถิ นิโรธ มรรคแล้ว ประสงค์จะให้เห็นว่า
 เป็นทุกขด้วยเหตุนี้ จึงทรงแจกอรรถแห่งสัจจะ ๔ นั้นว่า ธรรมมี
 ชั้นเป็นต้นนั้นเป็นทุกข ด้วยอรรถคือมีบังคับตัวอย่าง ๑ ด้วยอรรถ
 คือเป็นธรรมอันปัจจัยทั้งหลายมีค้นหาเป็นต้นประชุมพร้อมกันเข้าทำ
 ให้เป็นอย่าง ๑ ด้วยอรรถคือยังดีตัวให้เร้าร้อนพร้อมอย่าง ๑ ด้วย
 อรรถคือเป็นของแปรปรวนไม่ยั่งยืนอย่าง ๑ จึงเป็นทุกข ค้นหาเป็น
 สมุตฺถิ เหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกขนั้น ด้วยอรรถคือประมอดมาด้วย
 สามารถยังทุกขให้เกิดอย่าง ๑ ด้วยอรรถคือเป็นเหตุมอบให้ซึ่งทุกข
 เป็นผลของตนอย่าง ๑ ด้วยอรรถคือประกอบดีตัวไว้ด้วยทุกขอย่าง ๑

ด้วยอรรถคือห้ามกันไว้ไม่ให้สัตว์ได้มรรคผลอย่าง ๑ จึงเป็นสัมมุข
 ความดับสิ้นเหาเป็นนิโรทที่ดับทุกข ด้วยอรรถคือสัตว์ดิเสยซึ่งอุปธิ
 ธรรมเป็นที่เข้าตั้งอยู่แห่งทุกขทั้งปวงอย่าง ๑ ด้วยอรรถคืออวิเวกสังต
 จากสังขารทั้งปวงอย่าง ๑ ด้วยอรรถคือเป็นธรรมอันบังจายตั้งได้ตั้ง
 หนึ่งไม่ได้ประชุมพร้อมกันกระทำให้เป็นขึ้นอย่าง ๑ ด้วยอรรถคือเป็น
 ของไม่ตายเพราะเป็นของเที่ยงอย่าง ๑ จึงชื่อว่านิโรท สัมมาปฏิบัติทา
 ชื่อว่ามรรคว่าทาง ด้วยอรรถคือนำสัตว์ออกจากวิฏฐทุกขอย่าง ๑
 ด้วยอรรถคือเป็นเหตุยังสัตว์ให้ถึงซึ่งนิพพานอย่าง ๑ ด้วยอรรถคือ
 เห็นซึ่งนิพพานเป็นธรรมอันสุขุมดวงล้วนอย่าง ๑ ด้วยอรรถคือเป็น
 อธิบัติแห่งสัมปยุตธรรมในการเห็นซึ่งนิพพานอย่าง ๑ จึงชื่อว่ามรรค
 พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกซึ่งธรรมทั้งหลายโดยนัยดังนี้เป็นต้น เพราะ
 เหตุนี้จึงทรงพระนามว่า ภควา คำว่า ภควา นี้เป็นพระนามแห่ง
 พระผู้มีพระภาค ถ้าหับภักต้าวด้วยสามารถความเคารพ ในพระผู้มี
 พระภาคผู้เป็นศาสดาอันวิเศษแด่สุดมกว่าสัตว์ทั้งหลาย ฯ

(นวรหคุณคาถา)

ภาเคยน ภคสมเมหิ สมงคิ จาตุโถ มุนิ
 ครุการวยตุโถ จ วิสุสุโต ภควา อิติ ฯ

(แปลนวรหคุณคาถา)

พระมุนีผู้มีความพร้อมเพรียงแต่ไม่มีผู้ใดซึ่ง (ไม่มีผู้ใดเปรียบ)
 ด้วยภาคะ (คือบุญ) ด้วยภคธรรมทั้งหลาย แต่ประกอบแต่ด้วย

การวะของผู้หนัก (ผู้ประกอบแล้วด้วยการวะอันบุคคลพึงทำแก่ท่านผู้หนัก) ปรากฏแล้วว่า ภควา ดังนี้ ฯ

ภคกรรม ๒ ประการ คือ อัสถัริยะ ความเป็นใหญ่ในจิตต์ ๑
กรรม โลกุตตรกรรม ๑ ยสะ ยสที่ทราบทั่วไปในโลกสาม ๑ สิริ
ความงามแห่งองคาพยพ ๑ กามะ คุณที่พระองค์ปรารถนา ๑ ปยัตตะ
ความเพียร ๑ รวม ๒ ประการด้วยกัน ดังนี้ ฯ

พุทธศาสตร์นิพนธ์ คอว วรรคถึง พระคุณ สัมบัติของสมเด็จพระ
บรมศาสดา โดยพระพุทธคุณตั้งพรรณนามานันแล้ว ด้วยความเชื่อ
มั่นแต่ความเต็มได้ โดยความเคารพนับถืออันสนิทใจ ในกาตใด
กรรมมาปรากฏในจิตต์ ในกาตนั้นชื่อว่าได้เห็นพระตถาคตเจ้าด้วย
ใจ การเห็นพระองค์ด้วยญาณจักขุ ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จยิ่ง
กว่าการเห็นด้วยมังถักขุเดียอีก แม้พระองค์ก็ได้ตรัสว่า “ผู้ใดเห็น
กรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา” ดังนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์แม่
เด็ดจปรินิพพานานมาแล้ว แต่ยังมีพระคุณสัมบัติทรงอยู่อันจะพึง
หยั่งเห็นด้วยญาณ ผู้ใดหยั่งเห็นพระคุณสัมบัติของพระองค์ด้วยหัวใจ
แจ้งชัดจนได้ศรัทธาเต็มได้ ผู้นั้นชื่อว่าได้เห็นพระองค์ เพราะมีพระ
พุทธภาษิตว่า “ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นกรรม” ในดำคับนั้นจัก
ได้ทลัดนานุคตริยะ คือการเห็นอันเป็นกุศลอย่างเยี่ยม เพิ่มพุดกรรม
สมบัติให้เกิดขึ้นในใจ สมควรแก่พุทธมามกะ คือผู้รับเอาพระองค์เป็น
ที่นับถือของตน เป็นทางเครื่องอบรมกุศลสัมมาปฏิบัติให้ไพบุญญ์ ฯ

พวกเราทั้งหลายเคารพนับถือพระองค์ ก็เพราะทรงพระคุณแด่
มีพระพุทธรูปอันตั้งงาม นำความประพฤติกของพวกเราให้เป็นไป
ในทางที่ชอบ เราถือพระองค์เป็นพระบรมศาสดา สัมควรจะระลึก
ถึงพระคุณสมบัติแด่พระพุทธรูปของพระองค์ เพื่อบำรุงศรัทธา
แต่เดิมใส่ให้เป็นไปทั่ว แม้พระองค์เสด็จบริวิพพานแล้วนาน ผด
แห่งความตั้งจิตตั้งใจเป็นเสมอกัน ฯ

ขออำนาจพระแก้วพุทธรูปที่ทรงคุณให้ตั้งแต่วรรพชาติจงเจริญด้วย
จตุพิชธรรม คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ จงสถาพรในพระบวร
พุทธานุภาพ จงได้บังเกิดวิบุลผด มีความสำราญปราศจากโรคเจริญ
มั่นในพระศาสนาของพระองค์ พร้อมทั้งดวงศวารพอกพ้อง ขอพระ
พุทธานุภาพจงคุ้มครอง ให้ปราศจากภัยเวร อย่าพบเห็นความลำบาก
อย่ามีทุกข์กายทุกข์ใจ จงมีศรัทธาคนให้สัตย์ดีเพชฌัญญา ฯ

จบพระพุทธรูป โดยอนุสรณ์นัยเท่านั้น ฯ
